

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Disertační práce

Národní jednotna severočeská 1918–1938

Eva Fischerová

Plzeň 2017

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Katedra historických věd
Studijní program Historické vědy
Studijní obor Historie

Disertační práce
Národní jednotu severočeská 1918–1938

Školitel:

doc. PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, říjen 2017

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Lukášovi Novotnému,
Ph.D. za odborné vedení mé práce.

OBSAH

1. ÚVOD	1
2. NÁROD A NACIONALISMUS	8
2.1. Sčítání lidu a jeho význam pro určení národnosti.....	13
2.2. České a německé nacionální obranné spolky.....	18
3. USTANOVENÍ NÁRODNÍ JEDNOTY SEVEROČESKÉ	31
3.1. Stanovy NJS z roku 1907	32
3.1.1. Místní odbory	38
3.1.2. Sbory a okrsky	39
3.2. Návod jednací a řád odborů Národní jednoty severočeské (1903)	45
3.2.1. Založení odboru, ustavující valná hromada a volba výboru	45
3.2.2. Činnost výboru	47
3.2.3. Funkcionáři.....	48
3.2.4. Finanční záležitosti	50
3.2.5. Členské schůze a valné hromady.....	51
3.2.6. Pořádání divadel, zábav a výletů	52
3.2.7. Styk odboru s ústředním výborem.....	52
3.2.8. Odbory mužské, ženské, smíšené	53
3.2.9. Různé pokyny	54
3.2.10. Činnost k podpoře zemědělství a zakládání Raiffeisenových záložen.....	55
4. VZNIK ČESKOSLOVENSKA	57
5. NÁRODNÍ JEDNOTA SEVEROČESKÁ V DOBĚ PRVNÍ REPUBLIKY	64
5.1. Slovenská liga	67
5.2. Fungování a činnost NJS ve 20. letech	68
5.3. Fungování a činnost NJS ve 30. letech	85
5.3.1. Příprava na jubileum (50. výročí NJS)	100
5.3.2. Jubilejní sjezd	105
6. KULTURNÍ ČINNOST NJS – ŠKOLSTVÍ	107
6.1. Ústřední matice školská a DeutscherKulturverband.....	109

6.2. Školství ve 20. letech 20. století	110
6.3. Školství ve 30. letech 20. století	115
6.4. Organizace školství v době první republiky	121
6.5. Školská správa	124
6.6. Zakládání menšinových škol na příkladech Března u Chomutova, Broumova a Vchynic. Podpora hraničářů a knihovní činnost	126
6.6.1. Březno u Chomutova	129
6.6.2. Broumov	130
6.6.3. Vchynice	132
7. NÁRODNĚ POLITICKÁ ČINNOST NJS – VOLBY.....	136
7.1. Volby do Národního shromáždění	138
7.2. Zemské volby	142
7.3. Obecní volby	143
8. NÁRODNĚ POLITICKÁ ČINNOST NJS – SČÍTÁNÍ LIDU	151
9. EPILOG	160
10. ZÁVĚR.....	162
11. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	166
12. SUMMARY	175

1. ÚVOD

Dějiny Českého království i vedlejších zemí Koruny české, stejně jako jejího nástupce, Československé republiky, byly do značné míry poznamenány národnostním napětím mezi českým a německým etnikem, které již od počátku 13. století začalo ovlivňovat dějiny českých zemí. Obyvatelstvo německého původu, které si s sebou do nové vlasti přineslo i svůj vlastní způsob života, právní normy a kulturní návyky, se postupně sžilo s novým prostředím a na dalších sedm staletí v prostoru Čech, Moravy a Slezska zdomácnělo. Vzájemné ovlivňování obou etnik vedlo k vytvoření specifické skutečnosti, která výrazně zasáhla do historie česko-moravského prostoru.

Od druhé poloviny 19. století nabývala v rámci habsburské monarchie na svém významu otázka české menšiny, která žila v národnostně smíšených pohraničních oblastech. Koexistence Čechů a Němců v uvedeném období spěla stále častěji k řadě národnostních komplikací. Němci měli před Čechy značný předstih v zakládání institucí různého zaměření (např. Allgemeinerdeutscher Schulverein, Nordmark apod.). Současně fungovalo i několik korporací, jejichž hlavním zájmem bylo upevnění německých pozic v národnostně smíšených oblastech. Němci si po jistou dobu udržovali dobré pozice rovněž v ekonomické sféře, proto se jim dařilo dostávat ve smíšených krajích českou menšinu do defenzivy.

Výsledkem jednání Němců se v osmdesátých letech 19. století mělo stát zřízení uzavřeného a čistě německého území, kde by Češi ztratili veškerá práva. Německé obyvatelstvo mělo neustále potřebu chránit čistotu své půdy v Deutsch-Böhmen, a proto zde roku 1884 založilo bojovný nacionalistický spolek Böhmerwaldbund, jehož členové měli hájit německé pozice v jižních a jihozápadních Čechách, zejména pak v okolí Českých Budějovic, kde byla v té době česká menšina velmi aktivní. Je možné konstatovat, že české menšinové obyvatelstvo požadovalo založení obranného společenství, které by je „chránilo“ před stále sílícím německým obyvatelstvem a jež by se současně stalo odpovědí na vznik Böhmerwaldbundu. Takovou organizací se stala Národní jednota pošumavská, jež je právem považována za první český obranný spolek na českém území.

Tato obranná jednota si získala velkého uznání od české veřejnosti, která navíc s její činností souhlasila a veřejně ji podporovala. Obyvatele pohraničních oblastí zanedlouho začali požadovat založení obdobných jednot i pro další oblasti, kde život českých obyvatel stále více ovlivňovalo rostoucí a sílící německé etnikum. Když na počátku roku 1885

proběhla v severočeských městech opakovaná agrese proti české menšině, došlo k založení tzv. přípravného komitétu, jehož hlavní náplň spočívala v ustanovení českého obranného společenství pro oblast severozápadních, severních a severovýchodních Čech. Za oficiální datum vzniku Národní jednoty severočeské je považován 22. březen 1885, kdy se zároveň konala první valná hromada spolku. Národní jednota byla obraným nacionálním spolkem působící v hospodářské a kulturní oblasti a současně se stala jakýmsi protipólem k již existujícímu Německému svazu (Bund der Deutschen) v této oblasti.

Cílem disertační práce je analýza vybraných aspektů činnosti Národní jednoty severočeské v období 1918–1938 s logickými nutnými přesahy před rok 1914 a za rok 1938. Práce ve své úvodní kapitole nastiňuje důležité fenomény národ a nacionalismus, které obranné spolky ve svých verbálních projevech často používaly. Autorka připomíná zejména to, jak jej vnímali a vnímají čeští i celosvětově uznávaní autoři a odborníci, byť si neklade za cíl jakkoli přispět do neustále probíhající debaty o vzniku moderních národů, případně do neutuchajícího diskurzu o problematice národa a nacionalismu. Stranou v této části práce nezůstává ani téma sčítání lidu a zejména pak jeho význam pro určování národnosti; do sčítání lidu Národní jednota severočeská v průběhu své existence značně zasahovala. V jedné z podkapitol se autorka rovněž věnuje rozboru jednotlivých českých a německých nacionálních spolků a jejich vzájemných vztahů.

Práce se ve své další kapitole zabývá správním členěním a organizační strukturou Národní jednoty severočeské, a to z důvodu objasnění fungování uvedeného obranného spolku. Za tímto účelem bylo zapotřebí důkladné prostudování spolkových stanov (*Stanovy Národní jednoty severočeské*, Praha 1907) a současně návodu jednacího a řádu odborů jednoty, který autorka ve své práci navíc detailně analyzuje, a to za účelem správného pochopení fungování a činnosti jednoty.

Hlavní část disertační práce, analýza vybraných aspektů činnosti Národní jednoty severočeské v letech 1918–1938, je uvedena kapitolou o vzniku samostatného československého státu, v jehož rámci se obranné spolky pohybovaly. Následně je provedena detailní analýza působení Národní jednoty severočeské ve 20. a 30. letech 20. století. Postavení a vliv tohoto spolku se v době první republiky, po prvotních komplikacích a zprávách o zbytečnosti obranných jednot, razantně zvětšily. Autorka se zabývá důvody zvýšení aktivity spolku a současně nárůstu jeho pracovní agendy. Nejen za první republiky, ale již od dob svého vzniku se jednota snažila podporovat vše, co mohlo

vést k upevnění, uvědomění a posílení českého živlu v pohraničí. Činnost Národní jednoty severočeské lze rozdělit do několika vzájemně propojených oblastí jejích zájmů. Jednalo se především o národně politickou, národohospodářskou, sociální a kulturní činnost.

Z činnosti Národní jednoty severočeské si autorka pro svou disertační práci zvolila analýzu oblastí školství, voleb a sčítání lidu v době první Československé republiky. V rámci kulturní činnosti spolku považuje autorka za nejdůležitější působnost jednoty v oblasti školství, které bývá často upozaděno, jelikož se jednalo o hlavní náplň práce jiného spolku, Ústřední matice školské. Přesto podpora menšinového školství byla, dle názoru autorky, jedním z nejvýznamnějších cílů spolku, zvláště pak po vzniku samostatného Československa. V rámci této kapitoly je hlavním cílem autorky propojit kulturní činnost obranného spolku s obecnou problematikou prvorepublikového školství. Současně se pokouší analyzovat zakládání menšinových škol na konkrétních případech (v oblastech působení Národní jednoty severočeské). Autorka se v této části snaží nalézt odpověď na otázky, jaké školské reformy proběhly v Československu ve 20. a 30. letech a současně jak se tyto změny dotkly menšinových škol v národnostně smíšených oblastech, jejichž dostatečné množství a správné fungování si Národní jednota severočeská stanovila za svůj cíl. Autorka se rovněž zabývá otázkou, proč se školská politika stala předmětem zájmu ochranného spolku, navzdory tomu, že se jednalo o hlavní náplň práce Ústřední matice školské.

V případě národně politické činnosti je nutné poznamenat, že se jednota dle stanov nesměla přímo účastnit volebního boje. Přesto se snažila být i v tomto směru aktivní, zasahovala do dění při volbách, a to zvláště v případě voleb do obecních zastupitelstev na česko-německém jazykovém pomezí. Dělo se tak prostřednictvím místních odborů. Analýzu národně politické činnosti spolku autorka zvolila proto, že i v obou těchto případech (volby a sčítání lidu), stejně jako u výše zmíněného školství, bylo možné uvedená témata lépe propojit s obecnou tematikou fungování první republiky a její národnostní politiky. Cílem kapitol, věnujících se volbám a sčítání lidu v souvislosti s Národní jednotou severočeskou, je nalézt odpověď na otázky, jak byly obranné spolky během voleb či sčítání lidu užitečné a jakým způsobem členové spolku v těchto oblastech prováděli svou činnost, aby nedocházelo k porušování stanov jednoty.

V závěrečné kapitole se autorka věnuje okolnostem působení jednoty po Mnichovské konferenci v září 1938, kde zástupci čtyř významných mocností rozhodli o osudu

československých pohraničních oblastí. Národní jednota severočeská pokračovala ve své činnosti i v období druhé republiky, kdy vytvářela výbory na pomoc uprchlíkům. Její majetek však postupně zabavovali nacisté a již v dubnu 1939 byly všechny existující organizace obdobného rázu sloučeny do tzv. Národní matice fungující při Národní radě české, čímž Národní jednota severočeská jako samostatně existující organizace zanikla. Její činnost se obnovila krátce po druhé světové válce, ale již tři roky poté byla v důsledku komunistického převratu definitivně zrušena.

Předložená disertační práce je primárně založena na archivním výzkumu v Národním archivu v Praze, kde je k dispozici zpracovaný fond *Národní jednota severočeská Praha 1885–1948*. Ten se skládá ze dvou období, tj. 1885–1939 a 1945–1948. Archivní fond obsahuje materiál spisové podoby, jako jsou například zápisy ze schůzí ústředního výboru, protokoly valných hromad a výborových schůzí, protokoly schůzí zastupitelstva, korespondence s úřady a ostatními spolky, memoranda a rezoluce, výsledky voleb (do národního shromáždění, volby obecní), sčítání lidu, otázka školství (školství všeobecně, menšinové školy) nebo tisk (výstřižky z různých novin týkající se činnosti spolku a menšinového boje). Také je zde k dispozici soupis majetku jednoty – nemovitosti, pozemky, domy či biografy. Uvedený archivní fond není kompletní, chybí však jen velká většina dokumentů z období před první světovou válkou a po roce 1945, nikoli materiály týkající se vymezeného období disertační práce. V Národním archivu je dále k dispozici zpracovaný fond *Ústřední matice školská 1880–1951*, který je využit v problematice školství v pohraničí. Jelikož se jedná o velmi rozsáhlý fond a fungování tohoto spolku není předmětem disertační práce, zaměřila se autorka na omezený počet materiálů, které obsahují všeobecné záležitosti týkající se působení matice. Stanovy Národní jednoty severočeské jsou k dispozici ve Státním okresním archivu v Chebu, fond státní policejní úřad s názvem *Národní jednota severočeská 1922–1938*. Nelze opomenout ani zmínku o obranném spolku působící od počátku 20. let 20. století na Slovensku; jednalo se o Slovenskou ligu. Informace k této organizaci jsou k dispozici ve Slovenském národním archivu v Bratislavě. Autorka ve své disertační práci rovněž v omezené míře využila svůj dřívější výzkum v Rakouském státním archivu ve Vídni (Österreichisches Staatarchiv, Wien, Abteilung Archiv der Republik).

Vedle podrobné analýzy archivního materiálu autorka neponechala stranou ani vydané prameny, přičemž za nejdůležitější považuje *Návod jednací a řád odborů*, kde jsou k dispozici informace o tom, jak jednotlivé odbory fungovaly a jaké byly jejich povinnosti.

Za nezbytné pro analýzu vybraných oblastí z působení jednoty autorka pokládá Zprávy o činnosti Národní jednoty severočeské za konkrétní období (*Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské u příležitosti 50 let trvání 1933–1934*, Praha 1935, *Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1925–26*, Praha 1927, *Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1928–29*, Praha 1930). Důležité pro analýzu činnosti spolku jsou rovněž vydané prameny k 50. výročí založení jednoty, jako je dvousvazková publikace s názvem *Náš vývoj v severních Čechách pod ochranou Národní jednoty severočeské 1910–1935: k padesátiletému jubileu práce Národní jednoty severočeské*. Ve všech těchto výše uvedených případech se jedná o vydané prameny, jež vznikaly s jasným účelem propagace jednoty a které obsahují důležité dobové informace, jež by se v archivních spisech velmi těžko dohledávaly.

Při zkoumání tématu autorka neopomenula ani dobový tisk, a to jak celostátní, tak i regionální povahy. Nalezneme zde zvláště krátké zprávy o Národní jednotě severočeské, které zveřejňovaly ve sledovaném období například *Národní listy*, *České slovo*, *Čas*, *Národní osvobození* apod.

Za povšimnutí stojí také odborné studie, například od Jaromíra Pavlíčka, v níž autor rozebírá činnost spolku v jednotlivých fázích své existence (*Národní jednota severočeská a její podíl na prosazování českých národních zájmů v národnostně smíšených oblastech*). Rovněž nemůže zůstat nezmíněn odborný článek Petry Knápkové (*České versus německé ochranné spolky*), kde se autorka věnuje obranným českým i německým spolkům působícím v pohraničních oblastech Čech a Moravy na přelomu 19. a 20. století.

Při psaní disertační práce autorka neopomenula ani odbornou literaturu, zejména pak zachycení širšího kontextu dějin a fungování Československé republiky a otázky menšin v letech 1918–1938. Detailnímu rozboru národnostních menšin v Československu se věnuje trojice autorů (Andrej Tóth, Lukáš Novotný, Michal Stehlík) v obsáhlé publikaci z roku 2012 (*Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?*). Podrobný popis více jak třech desetiletí existence samostatné Československé republiky podává třídílná publikace Zdeňka Kárníka s názvem *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Tyto knihy popisují vytvoření státních institucí, politický systém státu, česko-německé vztahy, hospodářský i kulturní vzestup ale také hospodářskou krizi, počátky ohrožení země a pomnichovskou kapitulaci. Nelze opomenout ani třináctý a čtrnáctý svazek obsáhlé práce od Antonína Klimka nesoucí název *Velké*

dějiny zemí Koruny české, které podrobně mapují dějiny Československa v období 1918–1929 (XIII. svazek) a 1929–1938 (XIV. svazek). Německé nacionální spolky působící v českých zemích ve své publikaci s názvem „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“ *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“* detailně charakterizuje Jitka Balcarová.

Zahraničních autorů, kteří by se věnovali tématu menšin ve vztahu k Československu, je poskrovnu, přesto ve vhodné zmínit alespoň Detlefa Brandese, který ve své práci řeší společnost i politiku v oblasti Sudet (*Brandes, D., Sudetští Němci v krizovém roce 1938*, Praha 2012). Tato obsáhlá práce se zaměřuje zejména na komplikované události roku 1938. Cizojazyčné práce jsou využity spíše pro doplnění informací k tématu nacionalismu (*Özirimli, U., Theories of Nationalism: A Critical Introduction*, New York 2000), politického aktivismu (*Kracik, J., Die Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei 1920–1938*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien 1999) apod. Tématem národní lhostejnosti a osudem dětí v českých zemích se zabývá americká historička Tara Zahra ve své monografii s názvem *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands 1900–1948*.

V českém odborném prostředí byla tématu Národní jednoty severočeské dosud věnována pouze minimální pozornost. Jediný, kdo se touto problematikou zabývá, je Jaromír Pavlíček, který v roce 2003 publikoval již výše zmíněnou odbornou studii s názvem *Národní jednota severočeská a její podíl na prosazování českých národních zájmů v národnostně smíšených oblastech (1885–1948)*. Za zmínku také stojí diplomová práce Veroniky Kepkové z katedry historie filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Studentka se ve své práci, kterou napsala v roce 2015, věnuje působením *Národní jednoty severočeské na Orlicku během první poloviny 20. století*. Okrajově se zpracovávaného tématu dotýká i práce Jindřicha Zajíce z roku 2010, který se ve své diplomové práci na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem zaměřil na *Činnost místních odborů Národní jednoty severočeské na Teplicku po roce 1918*. Jaroslava Brichtová z Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni v roce 2011 obhájila diplomovou práci na téma *Národní jednota pošumavská a její působení na území současného okresu Tachov*.

Z výše uvedeného je patrné, že kromě Jaromíra Pavlíčka se o komplexnější zpracování Národní jednoty severočeské prozatím nikdo nepokusil. Doposud se jednalo spíše o

jednotlivé dílčí sondy, navíc v podobě studentských kvalifikačních prací. Sama autorka již napsala odbornou studii s názvem *Národní jednota severočeská – několik poznámek k založení, organizaci a činnosti*, která vyšla roku 2016 v časopise *Historica Olomucensia*, jež vydává Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

Zvolené metody disertační práce korespondují se stanoveným cílem zpracování tématu, což je zejména analýza nevydaných archivních pramenů (zejména *fond Národní jednota severočeská Praha 1885–1948* v Národním archivu v Praze), která je doplněna o analýzu vydaných pramenů (stanovy, výroční zprávy, zprávy o činnosti NJS), částečně i dobového tisku (*Národní listy*) a o reflexi hlavních interpretačních závěrů, k nimž došli jednotliví badatelé, zvláště v obecné problematice fungování Československé republiky v letech 1918–1938 (Antonín Klímek, Zdeněk Kárník) a otázce národnostních menšin v Československu (Lukáš Novotný nebo Andrej Tóth).

Autorka považuje také za velmi důležité vysvětlit používání některých pojmů nebo zkratk v disertační práci. V textu se objevuje několik výrazů pro meziválečné Československo, které však mají týž význam – jedná se o pojmy první republika, první Československá republika, Československo, popřípadě ČSR. Pokud jsou v textu užity pojmy jako obranný spolek, ochranný spolek, jednota nebo organizace, vždy se jedná o ekvivalent Národní jednoty severočeské (popřípadě jiného obdobného českého nebo německého spolku). V souvislosti s Národní jednotou severočeskou je důležité rovněž poznamenat, že v poznámkovém aparátu autorka zpravidla využívá zkratky NJS. Při překladu *Sudetendeutsche Heimatfront* se autorka rozhodla pro výraz *Sudetoněmecká fronta domoviny*. Ohledně tabulek je vhodné poznamenat, že jsou po pečlivé rozvaze umístěny přímo v textu, a to z důvodu snadnější orientace v příslušných kapitolách. Pokud je někde v textu použito slovo „živel“, autorka se pro něj rozhodla z důvodu lepšího pochopení dobového kontextu.

2. NÁROD A NACIONALISMUS

V souvislosti s obranými jednotami, jejich činností a působením je na místě stručně pojednat o pojmu národ, který obranné spolky hojně používaly a jenž obvykle označuje určité společenství lidí hlásící se k jedné národnosti. Korektní a všeobecně uznávanou definici uvedeného pojmu však nelze stanovit. Zejména čeští a němečtí nacionalisté chápali jeho pojetí odlišně. Na uvedený odlišný pohled poukazuje například americká historička Tara Zahra ve svém díle *Kidnapped Souls*, kde se zmiňuje o tom, že se Češi pokoušeli identifikovat národ na základě příslušného jazyka, zatímco Němci jej viděli v širším kontextu.¹

Definici národa vnímá řada celosvětově uznávaných autorů a odborníků na tuto problematiku různě. Bez větších pochybností lze tvrdit, že se množství definic národa opírá o společné znaky spojení lidí do určitých společenstev, jimiž bývá kultura, tradice, společný jazyk, mentalita a zvyky. K výše uvedeným znakům se obvykle řadí ještě společné území a fungující samospráva.² Problém národa a nacionalismu byl předmětem výzkumu celých generací historiků, sociologů, filozofů, etnologů, politologů, antropologů, literárních vědců i lingvistů, a to minimálně od poloviny 19. století. Dle slov historika Miroslava Hrocha „*nikdo v současnosti nemůže říci, že se seznámil se vším, co doposud bylo o národu napsáno*“.³

Sociální vědci Benedict Anderson a Eric Hobsbawm se domnívají, že vznik národů souvisí s fungováním kapitalistického systému, přičemž primární důraz přikládají dynamice procesů v oblasti kultury.⁴ Formování moderních národů se rovněž věnuje český historik Miloš Řezník, podle něhož se pojem národ proměňoval v čase a zároveň vždy souvisel s tím, na jakou sociální skupinu byl navázán. V době středověku a novověku byli za národ považováni příslušníci skupin, kteří se měli podílet na politickém rozhodování dané země,

¹ ZAHRA, Tara, *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands 1900–1948*, Ithaca 2008, s. 17.

² LNĚNIČKA, Libor, *Vybrané texty z politické geografie. Národní identita a nacionalismus*. Dostupné z: <https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/pdf/ps11/polgeo/web/pages/narodni-identita-nacionalismus.html> [cit. 3. 4. 2017].

³ HROCH, Miroslav (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*, Praha 2003, s. 9. V uvedené monografii soustředil Miroslav Hroch výběr prací předních světových autorů, kteří se v různé době věnovali konceptu národa a nacionalismu.

⁴ KUBIŠOVÁ, Zuzana, *Pohledy na národ a nacionalismus jako součást evropské vzdělanosti*. In: *Paideia: Philosophical e-journal of Charles University*, 3–4/IX/2012, s. 2.

Dostupné z: <http://paideia.pedf.cuni.cz/index.php?sid=3&lng=cs&lsn=1&jiid=28&jcid=241> <http://paideia.pedf.cuni.cz/do.wnload/kubisova.pdf> [cit. 3. 4. 2017].

posléze se jednalo o stavy. V novověkých západoevropských státech se národ ztotožňoval s příslušníky státu jako jeho občany, kteří se podíleli na občanských právech.⁵ Koncept moderního národa Řezník vysvětluje jako „*soubor všech příslušníků určitého státu a/nebo určitého etnika a jazyka*“, přičemž upozorňuje na to, že utváření moderního národa podmiňovala velká řada okolností.⁶

V souvislosti s pojmem národ se objevují dvě základní konceptuální linie – primordialismus a modernismus. Prvně jmenovaný lze chápat jako základní termín označující názor, jenž vychází z přesvědčení o tom, že příslušnost k danému národu je „*přirozenou součástí lidských bytostí, stejně samozřejmou jako je zrak, sluch nebo čich*“.⁷ Současně zde hraje velkou roli představa toho, že národy mají starobylý původ.

Na základě uvedeného hlediska můžeme národ vnímat také jako společenskou jednotku mající jednotnou kulturu, společný jazyk a historický či pokrevní původ. Je však nutné dodat, že primordialismus lze v tomto případě vnímat pouze jako přístup, ale ne teorii. Opozicí k primordialismu je modernismus, jenž považuje národ za produkt specifických společenských a historických podmínek.⁸ Hlavním zájmem studia modernismu se pak stává nacionalismus, který dle názoru Ericha Hobsbawna předchází národům.⁹ Podobný názor též sdílí sociolog a filozof Ernest Gellner, který zastává hledisko, že národ vznikl jako prostředek pro působení nacionalismu (tj. není jeho zdrojem).¹⁰ Pro doplnění je vhodné se zmínit, že modernismus, s ohledem na studium národa a nacionalismu, se zejména v poslední době stává jedním z nejvlivnějších světových paradigmat.

Dle názorů většiny modernistů (např. E. Gellnera, E. Hobsbawna, B. Andersona) můžeme označit 19. století za dobu, kdy docházelo ke vzniku evropských národů, které se staly výsledkem modernizačních procesů potřebných pro fungování moderní společnosti.¹¹ Modernisté vnímají národ jako jistý typ společenství, které má původ v Evropě a jež slouží jako vzor pro ostatní části světa. Chápu jej jako politické společenství vnitřně rozdělené a stratifikované.

⁵ ŘEZNÍK, Miloš, Formování moderního národa. Evropské „dlouhé“ 19. století, Praha 2003, s. 22.

⁶ Tamtéž, s. 23.

⁷ ÖZKIRIMLI, Umut, Theories of Nationalism. A Critical Introduction, New York 2000, s. 64.

⁸ HIRT, Tomáš, Přehled základních tezí modernistického pojetí nacionalismu. In: Antropowebzin, 2-3/2007. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/antropowebzin-2-32007> [cit. 3. 4. 2017].

⁹ Více ke vztahu národa a nacionalismu viz HOBBSAWN, Erich, Národy a nacionalismus od roku 1780, Brno, 2000.

¹⁰ Více k pojmu národ viz GELLNER, Ernest, Národy a nacionalismus, Praha 1993.

¹¹ KUBISOVÁ, s. 2.

Historik Miroslav Hroch, jenž se stal velkým odborníkem na problematiku formování malých moderních národů, považuje národ za výsledek dlouhodobého a komplikovaného historického procesu. Národ se dle jeho názoru formoval jako velká sociální skupina s tím, že její členové byli spjati kombinací několika druhů vztahů a navíc i národním uvědoměním. Jednalo se o vztahy jazykové, kulturní, politické, náboženské, hospodářské, právní a jiné, které se u odlišných národů různě kombinovaly.¹² Hroch dále stanovil tři charakteristiky národa, které označuje za naprosto nezbytné a nenahraditelné. Jsou to: „1. vyšší stupeň intenzity komunikace směřující dovnitř skupiny než komunikace směřující mimo její rámec; vnitřní komunikace byla obvykle podmíněna jazykovou homogenitou, 2. jistá podoba kolektivní paměti, tj. povědomí společné minulosti, 3. koncept rovnosti národa jako členů občanské společnosti, který byl neuskutečnitelný v podmínkách feudálního systému založeného na nerovnosti lidí.“¹³ Třetí uvedená charakteristika nabízí jedno z kritérií, jak rozlišit moderní národ od předmoderního (středověkého).

Z výše uvedeného je patrné, že bylo zapotřebí charakterizovat rozdíl mezi pojmem národ (někdy také etnická skupina) a moderní národ. Základní rozdíl byl dle Hrocha následující: zatímco moderní národ se stal pojmem pro označení skupiny rovnoprávných obyvatel či občanů, národ či etnická skupina představovaly hierarchicky členěný soubor poddaných jednoho panovníka, kde národ obvykle reprezentovala šlechta. Moderní národ se od etnické skupiny současně lišil v personalizaci národa a v plné identifikaci jedince s ním a jeho minulostí.¹⁴

Není překvapením, že se každá národní identita vymezovala nejen ze sebe samé (svůj jazyk a dějiny), ale rovněž odlišností vůči jiným existujícím identitám. Na základě geografické polohy se jediným celkem, vůči kterému se Češi mohli definovat jako národ, stali Němci. Již v předchozích staletích se často hovořilo o protiněmeckém charakteru českého národního hnutí. Negativní kroky Čechů se zaměřovaly zejména na Němce žijící v Čechách a současně na Vídeň. Do počátku 19. století byli Němci v Čechách považováni za přistěhovalce, kteří chtějí germanizovat české kraje, a proto se nelze podívat tomu, že je Češi vnímali jako hrozbu. Později se na Němce snesla také kritika za neustálé potlačování češtiny. Tato defenzivní kritika Němců (zprvu spíše elit rakouské říše) se přenesla do období národního hnutí a přetrvala až do druhé poloviny 19. století, kdy „již

¹² HROCH, Miroslav, V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě, Praha 1996, s. 6.

¹³ Tamtéž, s. 6–7.

¹⁴ HROCH, Miroslav, Na prahu národní existence, Praha 1999, s. 244.

*skutečně začínalo jít o střet dvou vyhraněných národních identit, dvou nacionalismů v Čechách. V tomto střetání pak dostal termín Němec opravdu národní význam“.*¹⁵

Na základě dějinného vývoje jednotlivých oblastí jsou mnohdy pod pojem národ zahrnovány ne vždy úplně charakterově shodné útvary. Oproti nejrozličnějším všeobecným pojetím národa existuje také užší, a navíc značně politicky zabarvený termín národa, a to ve smyslu západní demokracie. Je odvozen od procesu vytváření francouzského národa, který započal vládou králů a jenž skončil v době, kdy se moci ujal třetí stav, tedy roku 1789. Je tedy logické, že přenesení onoho pojetí na východní evropské oblasti způsobilo jeho pokřivení a přineslo vznik nepravých národních demokracií. Dle názoru Waltera Kuhna: „*Existují etnika [Völker], která nejsou národy [Nationen], protože si následkem své nepočtenosti a absence vlastních dějin nevytvořily žádné národní povědomí*“.¹⁶ Jako příklad lze uvést Lužické Srby, již se řadí k německému národu, Frísy, kteří patří z části k německému a zčásti k nizozemskému nebo Bretonce, považující se za francouzský národ. Rovněž může nastat situace, kdy se některé skupiny obyvatel rozhodnou od svého národa odtrhnout a kdy se chtějí připojit na základě „dějinných či kulturních“ faktorů k nějakému sousednímu národu, a to i přesto, že se mohou jazykově nadále lišit. Dokladem tohoto principu může být včlenění dánsky mluvících Němců v Severním Šlesvicku do německého národa, nebo části Poláků z hornouherských oblastí Spiš a Orava ke slovenskému národu.¹⁷

Dle názoru autorky je velice pozoruhodné, že se pojem národ stal předmětem zájmu nejen uznávaných sociologů a historiků, ale i předních politických činitelů, jako byl pozdější sovětský diktátor Josif Vissarionovič Stalin, který již v roce 1912 poukazyval na to, že „*národ je historicky vzniklá stabilní skupina lidí sdílejících jazyk, území, ekonomický život a mentalitu projevující se v společné kultuře*“.¹⁸ Stalin se dále vyjádřil k názoru ruských marxistů, kteří za národ považují jisté společenství lidí založené na společném jazyce, území, hospodářském životě a rovněž existenci vlastního samostatného státu. Považuje jej za mylný, a to zejména z toho důvodu, že by v tomto případě mohl být za národ pokládán jen takový, jenž má svůj vlastní stát oddělený od jiných, a tím by musely být všechny

¹⁵ Tamtéž, s. 247.

¹⁶ KUHN, Walter, Výzkum jazykových ostrovů, jeho úkoly a postavení mezi vědami. Základní pojmy a vymezení předmětu zájmu. In: LOZOVIUK, Petr (ed.), Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století. Příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit, Brno 2012, s. 49.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ STALIN, Josif, Vissarionovič, Marxism and the National Question. Dostupné z: <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1913/03a.htm#s1> [cit. 3. 4. 2017].

utlačované národy vyškrtuty z kategorie národů. Nesmyslnost tohoto tvrzení pak dokazuje na příkladu Irů, kteří by se na základě uvedeného marxistického tvrzení stali národem až po vytvoření Irského svobodného státu; do té doby by národem nebyli.¹⁹

S pojmem národ velmi úzce souvisí koncept nacionalismu, přičemž jeho ideové kořeny jsou patrné již v dřívějších dobách. Objevuje se například v osvícenecké filozofii či romantismu, a to i přesto, že se jedná o dvě protikladná světonázorová pojetí. Dle modernistických výkladů některých sociálních vědců je možné počátek existence nacionalismu spojovat se vznikem moderní společnosti. Ernest Gellner považuje nacionalismus za „*politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka musí být shodné*“.²⁰ Zmíněný politický princip se dle jeho názoru objevuje až v souvislosti se vznikem moderní společnosti, která, na rozdíl od té tradiční, vyžaduje od svého lidu gramotnost; proto se podle Gellnera v tradičních pospolitostech nacionalismus nerozvinul.²¹

Nacionalismus lze tedy vnímat jako jakýsi produkt moderní doby, jenž se objevuje v souvislosti s prudkými společenskými změnami přelomu 18. a 19. století, přičemž až do počátku století 20. vyrůstají nacionalismy v tomto ideovém podhoubí, a to v rámci přízpůsobení se ekonomickým, společenským a politickým změnám. Vzniklé evropské nacionalismy následně směřují k budování „národních států“.²² Podle nacionalistického principu by politická a národní jednotka měly být ve shodě, z čehož vyplývá, že by národ měl být jediným správným nositelem státní moci. V reálném světě však vždy nelze ztotožňovat pojem národ a stát, jelikož v minulosti, ale i dnes existuje řada národů bez vlastního území.²³

Americký historik, filozof a teoretik nacionalismu 19. století Hans Kohn, jenž pocházel z německo-židovské rodiny žijící v Praze, předpokládal, že moderní nacionalismus má své kořeny v období druhé poloviny 18. století a že se projevil naplno v průběhu Francouzské revoluce, která právě podle Kohna poskytla tomuto hnutí „mocnou hnací sílu“. Následně se nacionalismus začal objevovat ve většině evropských zemí, které byly od sebe navíc značně vzdálené. Kohn současně také poukazuje na to, že je chybné se domnívat, že právě Francouzská revoluce je okamžikem vzniku nacionalismu, byla to pouze významná

¹⁹ STALIN, Josif, Vissarionovič, *Národnostná otázka a leninizmus*, Bratislava 1951, s. 5–6.

²⁰ GELLNER, s. 13.

²¹ KUBIŠOVÁ, s. 3.

²² HIRT. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/antropowebzin-2-32007> [cit. 3. 4. 2017].

²³ LNĚNIČKA. Dostupné z: <https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/pdf/ps11/polgeo/web/pages/narodni-identita-nacionalismus.html> [cit. 3. 4. 2017].

událost, jež přispěla k jeho zintenzivnění a rozšíření.²⁴ Důležitým předpokladem pro existenci nacionalismu je vybudování centralizované formy vlády nad nějakou větší a jednoznačně určenou oblastí, a to ať už je reálná nebo vnímána jako ideál. Kohn si stojí za názorem, že „*nacionalismus je nemyslitelný před vznikem moderního státu, rozvíjejícího se mezi 16. a 17. stoletím; převzal jeho formu, ale proměnil ji tím, že ji ovlivnil novým životním pocitem a novým, téměř náboženským zanícením*“.²⁵

Stává se velmi obtížným zařadit pojem národ do správného časového období. Vědci zejména v posledních letech národ a současně nacionalismus často spojují s obdobím středověku a raného novověku. Přesto se řada odborníků domnívá, že se jedná spíše o produkt mladší doby. Toto tvrzení je možné prokázat na příkladu německého nacionalismu, jenž se utvářel počátkem 19. století a který za několik málo desítek let přerostl v masové hnutí ovlivňující vývoj střední Evropy.²⁶

2.1. Sčítání lidu a jeho význam pro určení národnosti

Moderní národy vznikaly to v době, kdy vedoucí vrstvy společnosti přesvědčovaly široké masy lidí o tom, že loajalita k národu se jim vyplatí, jelikož napomůže vyřešit všechny společenské a hospodářské obtíže. Objevilo se dokonce tvrzení, že se nacionalismus stal novým náboženstvím 19. století.²⁷ Idea národa měla v mnoha ohledech obyvatelům nahradit původní náboženské jistoty. Přesvědčování lidí a jejich začleňování do národa se stalo společensko-politickým procesem, jenž měl výrazný dosah do budoucnosti. Obyvatelé Čech, Moravy i Slezska se začali organizovat do nejrůznějších národnostně oddělených čtenářských, pěveckých, hasičských, hospodářských a jiných spolků. V pozdním 19. století se pak začaly zakládat výhradně nacionální organizace, spolky, jednoty a svazy (např. Ústřední matice školská, Národní jednota severočeská, Svaz Němců apod.).

Národní ideologie a nacionalismus měly stále větší vliv na politické představitele a rovněž národní aktivisty všech hlavních etnických skupin žijících v českých zemích. Jednalo se o českou, německou a polskou etnickou skupinu, přičemž rozeznat během 19. století

²⁴ KOHN, Hans, Podstata nacionalismu. In: LOZOVIUK, Petr (ed.), Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století. Příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit, Brno 2012, s. 119.

²⁵ Tamtéž, s. 120.

²⁶ ŠEDIVÝ, Miroslav, Zrod německého nacionalismu, Plzeň 2013, s. 9.

²⁷ KLADIWA, Pavel, GAWRECKI, Dan, KADLEC, Petr a kol., Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace, díl první, Praha 2016, s. 7.

v českých zemích, kdo je Čech, Němec nebo Polák nebylo příliš jednoduché. Vše navíc zhoršovaly uzavírání inter-etnických sňatků a současně pracovní (zejména průmyslová) migrace, která v Čechách přiměla české dělníky odejít do německojazyčných oblastí, na Moravě a v části Slezska pak naopak německojazyční podnikatelé či úředníci přicházeli do slovanského prostředí.²⁸ Mnozí lidé poté ani neměli potřebu identifikovat se s nějakým národem, ale od druhé poloviny 19. století je nejrůznější sčítací a klasifikační úkony nutily se vyjádřit. Od roku 1869 se v habsburské monarchii pravidelně konala vědecky podložená sčítání lidu. Nejen Rakousko-Uhersko, ale i jiné moderní státy chtěly mít přehled nejen o počtu obyvatelstva, jeho náboženství, ale také o jeho vzdělání a sociální situaci. Od počátku 80. let 19. století se sledovala mimo jiné také tzv. obcovací řeč (*Umgangssprache*), přičemž se jednalo o jazyk, který obyvatelé používali v běžném denním styku. U zjišťování obcovací řeči jako základního kritéria sčítání lidu zůstalo Předlitavsko až do svého úplného zániku. Krátce po zavedení rubriky „obcovací řeč“ se objevil názor, že v tomto případě nelze vyloučit zvýhodňování německojazyčného obyvatelstva. Nakonec se však hlavním důvodem zjišťování této řeči stalo pravděpodobně úsilí o nastolení objektivního kritéria, aniž by docházelo k nacionálním konfliktům.²⁹

Definovat obcovací řeč bylo velice komplikované. Úřady ji považovaly za řeč, kterou osoba obvykle užívala v běžném denním styku. Problémem však bylo, že centrální místa nevydávala ke sčítání lidu žádné prováděcí předpisy, a proto umožnila různý výklad tohoto termínu. Například němečtí politikové chápali obcovací řeč za jazyk, který člověk používá v zaměstnání. Čeští představitelé jej naopak vnímali jako jazyk, jímž daná osoba hovoří nejraději, tzn. v domácnosti (přirovnávali jej k mateřskému jazyku). K upřesnění pojmu došlo až v roce 1910, kdy ministerstvo vnitra rozhodlo, že obcovací řeč je taková, kterou daná osoba převážně hovoří, a to jak doma, tak v zaměstnání.³⁰

Na základě nařízení ministerstva vnitra (z 6. srpna 1880 č. 103 ř. z.)³¹ byla obcovací řeč vymezena jako „řeč, které osoba užívá obyčejně v obcování, avšak jenom jedna z řečí následujících, totiž: německá, česko-moravsko-slovácká, polská, rusínská, slovinská,

²⁸ Tamtéž, s. 7–8.

²⁹ Tamtéž, s. 58. Podrobněji k obcovací řeči viz BRIX, Emil, *Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation: die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen 1880 bis 1910*, Wien 1982.

³⁰ KLADIWA, Pavel, GAWRECKI, Dan, KADLEC, Petr a kol., s. 60.

³¹ Plné znění srov. Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathevertretenen Königreiche und Länder, Jahrgang 1880, Wien 1880, s. 367–394.

srbsko-chorvátská, vlašsko-ladinská, rumunská, maďarská (tato jen v Bukovině)“.³² Výše uvedená neurčitost přesného vymezení pojmu obcovací řeč zajisté vedla k posílení německé řeči na úkor česko-moravsko-slovácké obcovací řeči.

Nelze se podívat nad tím, že jak čeští tak němečtí nacionalisté usilovali o početní posílení svého národa, proto přihlášení se k obcovací řeči považovali za přihlášení se k pevně určené národnosti. Téměř pravidelně před každým sčítáním lidu vyvíjeli nacionalisté tlak na obyvatele ze smíšených oblastí a zrazovali je od přihlášení se k obcovací řeči „národních nepřátel“. S tímto nátlakem také souvisela skutečnost, že ve sčítacím protokolu bylo možné zvolit pouze jednu obcovací řeč, a to navzdory tomu, že většina obyvatel smíšených okresů hovořila česky i německy.³³ S jistotou lze tvrdit, že právě tato předlitavská sčítání lidu, kdy se na pojem národ kladl jen minimální důraz, a vše se odvíjelo od obcovací řeči, přispívala k nejednoznačné definici pojmu národ.³⁴

V Čechách se na rozdíl od jiných zemí objevily již při prvním sčítání lidu, v němž se evidovala obcovací řeč, značné komplikace spojené zejména s národnostní otázkou. Na základě šetření českého místodržitelství, jež se oběžníkem z 22. prosince 1880 obrátilo na jednotlivá hejtmanství, se podařilo zjistit, že před sčítáním lidu docházelo k agitaci. Jeden z agitačních letáků vydal Český klub v Praze (*Sčítání lidu. Hlasme se ku své české národnosti*) a stálo v něm: „*sčítací formulář neptá se přímo na národnost, nýbrž obsahuje neurčitou otázku, jaká je obcovací řeč sčítané osoby. Každý Čech musí odpovědět, že jeho jazykem obvyklým je čeština, i kdyby žil v německé oblasti. Podle zapsaného údaje bude se počítat síla každé národnosti. Účelem sčítání obcovací řeči je prý zjistit počet příslušníků té či oné národnosti.*“³⁵ Existenci dalšího agitačního letáku nahlásilo okresní hejtmanství v Ústí nad Labem a současně bylo zjištěno vydání třech německých letáků. Ke sčítání lidu se rovněž vyjadřovaly jednotlivé noviny. Jeden z nejvýznamnějších agitačních článků vytiskly *Národní listy* a německý liberál Franz Schmeykal uveřejnil své provolání *Zur*

³² BERROVÁ, Petra, Kanskripce a sčítání lidu na našem území v kontextu zjišťování národnosti obyvatelstva a se zohledněním nálezů Nejvyššího správního soudu. In: Historická demografie 31/2007, s. 156.

³³ Sčítání lidu. Dostupné z: http://www.emuzeum.cz/admin/files/Methodika-16_Scitani-lidu.pdf [cit. 3. 4. 2017].

³⁴ SMETANOVÁ, Jaroslava, Svůj k svému a české dítě do české školy. In: Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy, 2/2013, s. 134.

³⁵ KLADIWA, Pavel, GAWRECKI, Dan, KADLEC, Petr a kol., s. 73. Tento leták měl být před samotným sčítáním lidu rozšiřován v okresech Vrchlabí, Trutnov, Teplice, Most, Ústí nad Labem, Horšovský Týn, České Budějovice, Havlíčkův Brod, Jablonec nad Nisou, Chomutov, Dvůr Králové, Poděbrady, Lanškroun, Plzeň, Prachovice, Liberec, Děčín atd.

*Volkszählung*³⁶ v listech *Bohemia*, *Prager Tagblatt*, *Budweiser Kreisblatt* a *Leitmeritzer Zeitung*.

Podstatná byla forma, kterou se v dané lokalitě sčítání lidu provádělo. Jedním ze způsobů se stal princip samosčítání prostřednictvím oznamovacích lístků vyplňovaných majiteli bytů. Ten se však obvykle využíval pouze ve vybraných obcích, zejména těch zemských hlavních a v dalších velkých městech. Ve většině případů, a to z důvodu stále přítomné negramotnosti, se využívalo sčítání lidu prostřednictvím sčítacích komisařů, kteří vyplňovali tzv. popisné archy.³⁷ Příslušné okresní hejtmánství obvykle svěřovalo proces sčítání lidu do rukou obecního úřadu. Na osobě komisaře velmi záleželo, nejčastěji se na tyto pozice obsazovali učitelé (někdy také právníci a publicisté). Jelikož se často jednalo o národnostní agitátory, ministerstvo vnitra na přelomu století přistoupilo k vydání nařízení o zákazu nasazení učitelů jako sčítacích komisařů v národnostně smíšených oblastech (po několika letech ministerstvo toto nařízení opět zrušilo). Kontroly popisných archů zapisovaných sčítacími komisaři se prováděly pouze namátkově, proto docházelo v mnoha případech k tomu, že člověk byl do archu zapsán s jinou obcovací řečí, než jakou nahlásil komisaři.³⁸ Většinou se tak dělo na základě nátlaku německých zaměstnavatelů, aby zapsaná obcovací řeč byla změněna ve prospěch německé obcovací řeči. Prostřednictvím takto získávaných údajů se Němcům dařilo v tehdejší Předlitavsku tvořit majoritu, i když ne absolutní (viz první tabulka).³⁹

Obcovací řeč domácího (přítomného) obyvatelstva v Předlitavsku podle výsledků sčítání lidu konaných v roce 1880, 1890 a 1900.

Obcovací řeč	1880	1890	1900
německá	8 008 864	8 461 580	9 170 939
česko-morav.-slov.	5 180 908	5 472 871	5 955 597

³⁶ „Důrazně upozorňujeme na nutnost neumožnit posílení Čechů – ani na papíře. I v uzavřených německých územích dochází k pronikání českého elementu, i v našich praněmeckých severních Čechách (in unserem urdeutschen Nordböhmen) jsou české spolky a obnovená Beseda čile provádí podvratnou práci. Proto musíme všechny štváče dobře hlídat. Česká invaze postupuje pomalu, ale jistě, a rok za rokem je jich tady víc.“ In: KREJCAR, Robert, List Deutsche Leipziger Zeitung a jeho předchůdci v období 1850–1914 a obraz německo-českých vztahů vytvářený v tomto regionálním periodiku od 80. let 19. století, Disertační práce, Praha 2012, s. 187.

³⁷ Vyplňování popisných archů (Aufnahmsbogen) umožňovalo sčítacím komisařům provádět otevřený nátlak a ovlivňování sčítaných osob. Více k tomuto tématu viz KLADIWA, Pavel, GAWRECKI, Dan, KADLEC, Petr a kol., s. 61.

³⁸ Tamtéž, s. 66.

³⁹ BERROVÁ, s. 157.

polská	3 238 534	3 719 232	4 259 152
rusínská	2 792 667	3 105 221	3 375 576
slovinská	1 140 304	1 176 672	1 192 780
srbsko-chorvatská	563 615	644 926	711 380
italská	668 653	675 305	727 102
rumunská	190 799	209 110	230 963
maďarská	9 887	8 139	9 516
Celkem	21 794 231	23 473 056	25 632 805

Jak je z tabulky sčítání lidu patrné, k německé obcovací řeči se ve trojím sčítání stabilně přihlašovala více jak třetina obyvatelstva. V roce 1910, kdy probíhalo poslední předválečné sčítání lidu, byly výsledky v Předlitavsku následující (viz druhá tabulka).⁴⁰

Obcovací řeč domácího obyvatelstva v českých zemích podle výsledků sčítání lidu 1910.

Obcovací řeč	Čechy		Morava		Slezsko	
	absol.	v %	absol.	v %	absol.	v %
Česko-mor.- slov.	4 244 075	63,1	1 874 129	71,7	177 939	29,8
Německá	2 477 930	36,8	724 882	27,7	280 419	46,9
Jiná	3 310	0,1	16 446	0,6	139 744	23,3
Celkem	6 725 315	100,0	2 615 457	100,0	598 102	100,0

Předválečná sčítání obyvatel v Rakousku z let 1890–1910 se svým obsahem, ale i kvalitou zpracování a rozsahem publikovaných dat zařadila mezi velmi dobře organizovaná a provedená sčítání té doby. O jejich kvalitě nelze pochybovat, jelikož mnoho užívaných metod převzaly nástupnické státy a dodnes tyto výsledky obsahují cenné informace o obyvatelstvu habsburské monarchie z období konce 19. a počátku 20 století.⁴¹

⁴⁰ Tamtéž, s. 158.

⁴¹ Historie sčítání lidu na území České republiky I. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/historie_scitani_lidu_na_uzemi_ceske_republiky_i_ [cit. 23. 5. 2017].

Z výše uvedeného je patrný nesoulad označení pojmu národ a současně i nejednotnost v oblasti sčítání lidu. To zajisté vedlo k neustálému nabývání pocitu ohroženosti u obyvatel Čech, Moravy a Slezska, a tím logicky docházelo k nárůstu nacionálního cítění.

2.2. České a německé nacionální obranné spolky

Rozvoj spolků a nejrůznějších spolkových aktivit byl patrný u všech národů rakouské a později rakousko-uherské monarchie od druhé poloviny 19. století. Tento rozmach byl spojen se společenskými a politickými proměnami dlouhého 19. století, kdy se jednotlivé národy snažily o prosazení svého vlastního jazyka a kulturních tradic. S tímto cílem začaly vznikat různé druhy spolků, a rozvíjel se tak spolkový život. Důležité je zmínit, že Čechy nebyly národnostně jednotný celek. Vedle české národnosti zde svou početností vynikala především německá národnost. Na základě sčítání obyvatel z druhé poloviny 19. století lze konstatovat, že česká národnost zahrnovala přibližně 63 % oproti 37 % německé národnosti. Nejsilnější pozici měli Němci zejména v oblasti severních a severozápadních Čech, a to díky přímému sousedství s Německou říší.⁴²

Rozkvět české i německé spolkové činnosti v habsburské monarchii je velmi úzce spojen s liberalizací politického života v 60. letech, která nastala s koncem předcházející dekády spojené s tzv. Bachovým neoabsolutismem.⁴³ Budovaná spolková síť měla u obou národností podobnou strukturu.⁴⁴ Spolek představuje společenskou instituci, která na bázi svých formálních i neformálních znaků a pevně daných norem vzdělává své členstvo, jež mohou tvořit jak fyzické tak právnické osoby, které obvykle spojují společné zájmy. Za spolek můžeme také považovat specifickou sociální skupinu, kde jednotliví členové pracují na základě pevně daných pravidel a schválených stanov, a současně ke své prezentaci na veřejnosti využívají závazné symboly a vzory chování.⁴⁵ Spolek se podílí na utváření habitů⁴⁶ jednotlivce, což lze chápat jako strukturovanou sadu dispozic a předpokladů,

⁴² ŠPIRITOVÁ, Alexandra, Ústřední matice školská v letech 1880–1919, Národní archiv Praha, s. 1. Dostupné z: <http://www.nacr.cz/e-publ/paginae/fulltext/1993/spiritova.pdf>[cit. 3. 4. 2017].

⁴³ Nejnověji srov. např. SEIDERER, Georg, Österreichs Neugestaltung. Verfassungs politik und Verwaltungsreform im österreichischen Neoabsolutismus unter Alexander Bach 1849–1859, Wien 2015.

⁴⁴ GAWRECKÁ, Marie, Spolkový život Němců v českých zemích a v Československu, s. 12. Dostupné z: <http://www.slu.cz/slu/cz/projekty/webs/popularizace/postery-sylaby-publikace-1/poster/4-cyklus/0320-sylabus.pdf>[cit. 3. 4. 2017].

⁴⁵ BALCAROVÁ, Jitka, „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“, Praha 2013, s. 73.

⁴⁶ Pojem habitus zavedl francouzský sociolog Pierre Bourdieu. Základní tezí konceptu habitus se dle něho stává soubor individuálních a individualizovaných dispozic, tj. předpokladů k tomu vnímat, myslet a jednat ve světě jistým způsobem. Uvedené dispozice jsou výsledkem působení objektivních struktur, kterým je daný aktér po dlouhou dobu vystaven. V každém sociálním prostoru aktér získá svou pozici, z níž vnímá svět.

kteřou člověk obvykle nevědomě získá následkem vystavení společenským institucím a pravidlům.⁴⁷ V 19. století již členství ve spolku nezáviselo na původu, jako tomu bývalo u stavovských korporací, nýbrž obvykle na individuálních zásluhách. Přesto ve spolcích stále přetrvávala sociální hierarchie – na pozice nejvyšších spolkových funkcí byli obvykle obsazováni právníci, vysokoškolští učitelé, velkoobchodníci či průmyslníci.

Roku 1867 došlo k vydání prosincové ústavy, která všem občanům Rakouska-Uherska umožňovala shromažďovat se a zároveň také vytvářet spolky. Do té doby byl spolkový život určen zejména obyvatelům hlavního města a zemských center, nově se spolky začaly ustanovovat ve všech městech a dokonce i venkovských lokalitách. Od 60. let 19. století se veřejný život začal dělit na českou a německou sféru, což se samozřejmě začalo týkat i spolkového života. V českých zemích bylo možné zaznamenat existenci velké řady německých spolků různého zaměření – hospodářského, politického, náboženského i kulturního. Mezi nejrozšířenější spolky v českých zemích, a to jak v českém tak německém prostoru, patřily hasičské spolky (Feuermannervereine). V německých oblastech českých zemí měly silné zastoupení také charitativní a podpůrné spolky, hospodářské a obchodní (Gewerbevereine) a v neposlední řadě zemědělské a lesnické svazy (Land und Forstwirtschaftsvereine).⁴⁸

Velkou členskou základnu měly také tělocvičné spolky (Deutscher Turnverein, 1861 založen v Praze a Brně a 1864 v Ostravě), které se rozvíjely v úzkém spojení s turnerským hnutím na území Německa. Deutscher Turnverein, který se rovněž věnoval organizování nejrůznějších společenských a kulturních vystoupení, začal od 80. let 19. století vykazovat antisemitské tendence. Tělocvičné svazy měly svůj protějšek rovněž na české straně, a to v podobě Sokola, na jehož založení se podíleli roku 1862 Jindřich Fügner a Miroslav Tyrš. Za jeho hlavní cíl považoval Tyrš následující: „*Vzděláváním těla i ducha, fyzickou energii, uměním a vědou, morálními prostředky obnovit vlast.*“⁴⁹ Do kategorie kulturních německých spolků působících na českém území patřily rovněž velice rozšířené organizace pěvecké, čtenářské, vědecké, muzejní, osvětové a další svazy obdobného zaměření.

RŮŽIČKA, Michal, VAŠÁT, Petr, Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus. In: Antropowebzin, 2/2011. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/zakladni-koncepty-pierra-bourdieu-pole-kapital-habitus>[cit. 3. 4. 2017].

⁴⁷ BALCAROVÁ, s. 73.

⁴⁸ GAWRECKÁ, s. 13.

⁴⁹ SLÁDEK, Milan, Němci v Čechách, Praha 2002, s. 18. Srov. rovněž LUH, Andreas, Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung, München 1988, s. 23.

Spolčovací zákon⁵⁰ (z roku 1867) nově povoloval existenci politických spolků, kterých se v českých zemích vytvořilo hned několik – například roku 1869 vznikl Německý spolek v Praze (Deutscher Verein), v Brně posléze Měšťanský spolek (Brünner Bürgerverein) a v roce 1870 Spolek Němců na Moravě se sídlem v Olomouci (Verein der Deutschen in Mähren). Velkou většinu z nich spravovali němečtí liberálové.⁵¹

Teprve až v 80. letech 19. století vedl nacionalismus u Němců i Čechů ke vzniku masových nacionálních spolků, přičemž největšího rozmachu se dočkaly na přelomu 19. a 20. století, kdy se obranné spolky podílely na dotváření moderního národa. V té době se vnímaly jako ochránci národa a jeho atributů.⁵² Většina z obranných německých spolků vylučovala ze svých řad Židy a zároveň Slovy, což zajisté příliš nepřispívalo ke konsolidaci národnostních vztahů uvnitř monarchie.⁵³

Působení českých i německých spolků v českých zemích můžeme vymezit čtyřmi vývojovými etapami – za první lze považovat období před první světovou válkou v habsburské monarchii, tj. období 1880–1914; druhou etapu představuje stagnující éra první světové války od roku 1914 do roku 1918, třetí etapou byla doba meziválečná (1918–1938), následovaná obdobím pomnichovské republiky a druhé světové války v rozmezí 1938–1945.⁵⁴

⁵⁰ Spolčovací zákon byl vydán v listopadu 1867, čímž došlo k návratu k tzv. ohlašovacímu systému z roku 1849, kdy byly opět povoleny politické spolky. Spolčovací, shromažďovací a petiční právo zaručovala prosincová ústava z konce roku 1867, jež platila pro západní část monarchie, tedy Předlitavsko. DRAŠAROVÁ, Eva, *Stát, spolek a spolčování*, s. 7. Dostupné z: <http://www.nacr.cz/E-publ/paginae/fulltext/1993/Drasarova.pdf>. [cit. 3. 4. 2017].

Zákon o právu spolčovacím se skládá ze třech částí: O spolcích vůbec, O spolcích politických a Ustanovení trestní a závěrečná. V úvodu první části je dále stanoveno, na které typy spolků se zákon nevztahuje (spolky mající charakter výrobní, bankovní, úvěrní, pojišťovací, důchodový, spořitelní a zástavní). Uvedené spolky se měly nadále řídit zákonem z roku 1852. V první části je rovněž rozebírána otázka týkající se podmínek vzniku spolku, sledování jeho činnosti, rozpuštění a rovněž trestání přestupků spolkové činnosti. V případě, že si někdo hodlal zřídit spolek, musel nastalou skutečnost nejprve písemně oznámit zemské vládě. Současně musel přiložit stanovy nově vznikajícího spolku, které mimo jiné stanovovaly práva a povinnosti členů, jaké orgány spolek hodlá mít a jak se v případě nastalých sporů bude jednat. Příslušný orgán měl lhůtu čtyř týdnů na vyjádření, v níž mohl navrhnout zákaz vzniku spolku, a to písemně s uvedenými důvody (důvody pro zákaz spolku určoval §6 tohoto zákona). Pokud se zemská vláda ve stanovené lhůtě ke vzniku spolku nijak nevyjádřila (popřípadě již dříve prohlásila, že spolek nezakazuje), mohl následně začít se svou činností. Více viz KOCIÁNOVÁ, Klára, *Vývoj sdružovacího práva v ČSR*, Diplomová práce, Olomouc 2010.

Plné znění Spolčovacího zákona viz *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Jahrgang 1867, Wien 1867, s. 377–381.

⁵¹ GAWRECKÁ, s. 14.

⁵² BALCAROVÁ, s. 73.

⁵³ SLÁDEK, s. 18.

⁵⁴ BALCAROVÁ, s. 73–74.

Německá spolková aktivita se začala rozšiřovat zejména v národnostně smíšených krajích českých zemí, přičemž došlo k eliminaci jejich dosavadní roztržitosti; utvářely se masové organizace, jejichž cílem byla ochrana „národní državy“.⁵⁵ Jednalo se o tzv. Schutzvereine, které charakterizovala inklinace k antisemitismu. Odlišně zaměřeným spolkem byl Německý školský spolek (Deutscher Schulverein), který vznikl v květnu 1880 ve Vídni, s cílem podporovat německé národní školství v oblastech s německy mluvícím obyvatelstvem rakousko-uherské monarchie.

Hlavním inspirátorem založení školského spolku se stal německý farář Franz Xaver Mitterer⁵⁶ původem z malé obce Proveis v oblasti Nonsberg nedaleko Merana (patřila italské správě Tyrol k Trientinu).⁵⁷ Právě on je jistě právem považován za otce německé nacionální obrany v druhé polovině 19. století. Základním předpokladem pro vznik školského svazu se staly jazykové komplikace projevující se na uvedeném tyrolském území v oblasti vzdělávání místních německých dětí italskými vyučujícími, samozřejmě v italském jazyce.⁵⁸ Němečtí kněží se rozhodli udržet tamní němectví a položili základy nacionálního obranného společenství Němců v Předlitavsku.

Vídeňští intelektuálové a politici již v červnu 1880 uveřejnili výzvu pro občany Předlitavska, aby vstupovali do „nepolitického“ spolku Deutscher Schulverein. Uvedená organizace se snažila o finanční podporu již existujících německých škol a školek, zakládala nové instituce a současně jim poskytovala potřebné vybavení. Na základě organizovaných peněžních veřejných sbírek také mohla platit německy hovořící školní personál. Hlavním cílem tedy bylo zajistit kompletně fungující a dostatečnou síť německých škol na českých územích. V oblastech své působnosti zakládal spolek místní skupiny, tzv. Ortsgruppen, jejichž počet prudce vzrůstal. Například rok po svém ustanovení měl Schulverein 271 místních skupin, které disponovaly 38 826 členy; v roce 1908 čítal již 1344 skupin se 130 000 členy.⁵⁹ Přestože se jednalo o spolek určený pro celé Předlitavsko, nejvíce odboček a současně členů měl před první světovou válkou v českých zemích, což nebylo vzhledem k vypjaté národnostní situaci nic zvláštního.

⁵⁵ GAWRECKÁ, s. 14.

⁵⁶ Více viz http://epub.oeaw.ac.at/oebl/oebl_M/Mitterer_Franz-Xaver_1824_1899.xml[cit. 3. 4. 2017].

⁵⁷ BALCAROVÁ, s. 93.

⁵⁸ KNÁPKOVÁ, Petra, České versus německé ochranné spolky. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Faculta Philosophica, 1–2004, s. 301.

⁵⁹ GAWRECKÁ, s. 14.

Zmíněné německé vzdělávací ústavy byli obvykle nuceni navštěvovat i potomci českých dělníků, kteří pracovali u německých továrníků. Ti umožňovali Čechům nejen možnost pracovat, ale současně jim obvykle poskytovali také bydlení, čímž se jim je dařilo plně ovládat. Češi si nebezpečí germanizace v pohraničních oblastech plně uvědomovali a rozhodli se nastalou situací řešit. Dokonce i některé české noviny informovaly o hrozícím nebezpečí: „*První krok ku germanisaci jest naprostá podrobenost' a odvislost' našeho dělnického lidu od velikého, nám nepřátelskému průmyslu. Jakmile podroben jest lid dělnický a dáno mu sedlo i uzda pomoci Schulvereinu, jde germanisace dále. Především pokouší se, aby zmocnila se veřejné obecní správy obce, kde jest továrna.*“⁶⁰

Krátce poté se tedy z důvodu dalšího hrozícího poněmčování ustanovila v Praze Ústřední matice školská se stejným posláním, jako měl Schulverein, avšak určená pro české obyvatele. Myšlenka na založení spolku, jenž by se věnoval podpoře českého školství, nebyla v Čechách na počátku 80. let 19. století novinkou, jelikož se již v dřívějších dobách na mnoha místech Čech a Moravy ustanovily tzv. Matice školské s cílem podporovat české školství v daném městě (roku 1872 vznikla Matice v Prostějově a Olomouci, od roku 1873 fungovala Matice školská v Českých Budějovicích atd.).⁶¹ Kromě toho se setkáváme s existencí drobných podpůrných spolků, které se rovněž věnovaly podpoře školství, avšak v omezené míře, jelikož je brzdily finanční obtíže. Tyto komplikace a zároveň činnost i nárůst členů Deutscher Schulverein podnítily českou veřejnost k nutnosti založení „zastřešující“ české organizace. Na 5. prosince 1880 byla proto do místnosti Měšťanské Besedy v Praze svolána ustavující schůze spolku Ústřední matice školské.⁶²

Jeho prvním předsedou se stal František Ladislav Rieger a je nutné zároveň poznamenat, že matice převzala část stanov od své německé předchůdkyně.⁶³ Ústřední matici školskou lze považovat za jeden z nejdůležitějších a v 80. letech 19. století jistě i nejpopulárnějších spolků svého druhu. Jak je z názvu patrné, působila zejména v oblasti školství, přičemž

⁶⁰ ZEMAN, Antonín, O germanisaci. In: Čas, roč. 1/1887, č. 18, s. 275. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=Cas/1.1887/18/275.png> [cit. 3. 4. 2017].

⁶¹ ŠPIRITOVÁ, s. 1.

⁶² Hlavním spolkovým orgánem Ústřední matice školské byla členská schůze, jež se scházela jednou do roka, a to z toho důvodu, že přes rok vedl spolek výbor, který členská schůze zvolila. Jeho funkční období bylo nejprve jeden rok, později i tři a počet členů v daném výboru se zvyšoval z 24 na 36 členů a počátkem 20. století čítal dokonce 45 členů. Náplní práce výboru bylo spravovat jmění spolku, organizovat jeho činnost a vyřizovat agendu. Z důvodu urychlení práce došlo k zřízení několika odborů spolku (finanční, knihovni, stavební atd.). Více k fungování Ústřední matice školské viz ŠPIRITOVÁ, dostupné z: <http://www.nacr.cz/e-publ/paginae/fulltext/1993/spiritova.pdf>. [cit. 5. 5. 2017].

⁶³ Stanovy Ústřední matice školské viz Národní archiv, Praha (dále jen NA), fond Ústřední matice školská, karton (dále jen kart.) 59, inventární číslo (dále jen inv. č.) 707, Všeobecné záležitosti. Stanovy Ústřední matice školské.

hlavní důraz kladla na zakládání českých škol. Věnovala se však pouze jednomu z velké řady problémů českých menšin v pohraničních oblastech, a proto se stále volalo po založení organizace, jež by měla vliv nejen ve školství, ale chránila by i českou menšinu v pohraničí, šířila osvětovou činnost a zároveň podporovala její kulturní život. Spolek se těšil velké podpoře široké veřejnosti a zejména učitelstva. Otázka české menšiny žijící v pohraničních, národnostně smíšených oblastech a její účinná ochrana před narůstajícím germanizačním tlakem tak od druhé poloviny 19. století nabývala na stále větším významu.

V 19. století současně existovalo i množství německých hospodářsko-obranně orientovaných spolků, které se věnovaly udržení majetku (zvláště pak půdy) v německých rukou. Předmětem jejich zájmu se rovněž stala hospodářská i finanční podpora německého obyvatelstva v pohraničních oblastech, ale spolky se nevyhýbaly ani organizování kulturních či charitativních akcí. Vůbec prvním takto orientovaným svazem se stal Německý pošumavský spolek (Deutscher Böhmerwaldbund), který se ustanovil v jižních Čechách v průběhu roku 1884 a jenž se věnoval kulturním, hospodářským a sociálním otázkám německých obyvatel jihočeského regionu.⁶⁴

Dva roky poté došlo ke vzniku obdobné organizace, avšak s místem působnosti na Moravě – Spolek pro severní Moravu (Bund der Deutschen Nordmährens⁶⁵). Roku 1892 byl založen Bund der Deutschen Westböhmens v Plzni a následovalo ustanovení Bund der Deutschen Ostböhmen v Trutnově.⁶⁶ Na konci 19. století vznikla další národně obranná organizace, a to Spolek pro jižní Moravu (Bund der Deutschen Südmährens). Současně i ve Slezsku fungoval obranný svaz pod názvem Nordmark (1893), přičemž se jednalo o odnož Deutscher Schulverein v Opavě.⁶⁷

Zatímco Ústřední matice školská a její regionální odbočky pracovaly zejména v českých oblastech, české obranné spolky vykonávaly svou činnost výhradně v lokalitách německých nebo smíšených. Obranné spolky v Čechách a na Moravě sloužily k oslabování

⁶⁴ Ustavující schůze se konala v první polovině roku 1884 v Českých Budějovicích a ještě téhož roku se do čela spolku postavil E. Claudi, kterého však zanedlouho vystřídal J. Taschek (ten na pozici předsedy spolku setrval až do roku 1934). Deutscher Böhmerwaldbund se právem řadil mezi nejpočetnější německé spolky v uvedeném regionu. Věnoval se podpoře živností a turistiky na jihu Čech a zejména se zasloužil o společenské a ekonomické zvelebení zdejších obcí. Velký podíl měl na výstavbě železnice z Českých Budějovic do Želnavy, financoval odborné dřevařské školy a budoval síť knihoven. Podrobněji k Deutscher Böhmerwaldbund viz 50 Jahre Deutscher Böhmerwaldbund: 1884–1934. B. Budweis 1934.

⁶⁵ Blíže k tomuto spolku viz GAWRECKI, Dan, K organizačnímu vývoji spolku „Bund der Deutschen Nordmährens“ v letech 1886–1918. In: Severní Morava, roč. 41, 1982, s. 31–36.

⁶⁶ ŠPIRITOVÁ, s. 2.

⁶⁷ KNÁPKOVÁ, s. 301; GAWRECKÁ, s. 15.

německých pozic a naopak posilování těch českých. Lze tvrdit, že obdobné jednoty s cílem potlačovat cizorodé elementy měla většina států (např. hakatistický spolek v Polsku, rakouský Schulverein atd). Zvláště v počátcích své existence se české spolky dle slov Emanuela Rádl vyznačovaly programovou zdrženlivostí s tím, že se jedná pouze o obranné spolky s cílem ochránit Čechy před pronikáním Němců.⁶⁸ Právě soužití Čechů a Němců na území habsburské monarchie se v druhé polovině 19. století dostávalo stále více do roviny národnostních komplikací, resp. střetů.

Díky lepším pozicím například v ekonomické sféře se Němcům postupně dařilo ve smíšených krajích dostat českou menšinu do defenzivy. Němci měli současně před Čechy značný předstih i v zakládání nejrůznějších institucí. Vůdčí představitelé české společnosti si uvědomili, že je zapotřebí svádět boj o své pozice, a to nejen poctivou národní prací během sčítání obyvatelstva či voleb, ale jako důležitější se stále více jevila výše uvedená ochrana české menšiny před rozpínajícím se německým etnikem. České obranné nacionální spolky se snažily vymanit české menšinové obyvatelstvo, které žilo v pohraničních oblastech země, ze závislosti na německých podnikatelích.

Od počátku 80. let 19. století útlak Němců vůči českému menšinovému obyvatelstvu rostl, své útoky zaměřovali zejména proti českým školám, a kromě jiného se snažili zabránit dalšímu přílivu česky hovořících lidí do smíšených oblastí. Například etnolog Petr Lozoviuk ve své odborné studii k tématu boje o českou školu napsal následující: „*Mluvíme-li jinde o boji snad jen obrazně, o českou školu se sváděl vždy skutečný, opravdový boj, v němž byly [...] i těžké ztráty.*“⁶⁹ Výsledkem jednání Němců se v této době mělo stát zřízení uzavřeného a čistě německého území, kde by Češi ztratili veškerá práva. Vznikl výše uvedený Deutscher Böhmerwaldbund, jehož členové hájili německé pozice v jižních a jihozápadních Čechách, kde do té doby byla česká menšina velmi aktivní.

Je možné konstatovat, že české menšinové obyvatelstvo stále více požadovalo založení obranné společnosti, která by je „chránila“ před stále silícím německým obyvatelstvem a jež by se současně stala odpovědí na vznik Böhmerwaldbundu. V této oblasti sice od roku 1882 působila Ústřední matice školská, ale ta dohlížela výhradně na otázky spojené s českým menšinovým školstvím a problémům jiného charakteru se nevěnovala. Dne 21. června 1884 proto v Praze vznikla první obranná jednotka na českém území, a to Národní

⁶⁸ RÁDL, Emanuel, *Válka Čechů s Němci*, Praha 1993, s. 185.

⁶⁹ LOZOVIUK, Petr, „Jednou to padne samo“, K historii etnického soupeření o „nejmenší jazykový ostrov“ meziválečného Československa. In: *Český lid*, č. 89, 2/2002, s. 106.

jednota pošumavská. Téhož dne byl starostou zvolen dr. František Houdek, rodák z Pošumaví, jenž byl zároveň spoluvůrcem spolkových stanov. Současně zde došlo k volbě náměstka starosty, dvou jednatelů, pokladníka, účetního, zapisovatele a jedenáctičlenného výboru. Pod správu ústředního výboru Národní jednoty pošumavské současně spadala rozsáhlá síť menších organizací, jako byly místní, ochranné, jednatelské, akademické odbory atd., všechny orgány, které se podílely na řešení národnostních komplikací.⁷⁰ Národní jednota pošumavská se označovala (stejně jako posléze Národní jednota severočeská) za nepolitickou organizaci, která si za svůj cíl stanovila „povznesení národního vědomí“, a to v těch místech, kde hrozila majorizace ze strany Němců.⁷¹

Ústřední matice školská se starala o to, aby v českém národnostně smíšeném pohraničí nepřestala existovat česká generace obyvatelstva a dbala na zřizování českých menšinových škol. Matičním školám se však mnohokrát nedostávalo finančních prostředků na své fungování, a proto pomoc poskytovala Národní jednota pošumavská, pokud to samozřejmě bylo v jejích možnostech. „*Tam, kde nestačí svými prostředky ÚMŠ, sama staví* [NJP – pozn. aut.] *obecné školy, opatřuje školní potřeby, pomůcky, stará se o získání subvencí na stavby budov školních, [...] opatřuje vánoční nadílku, stará se, aby zřizovány byly školy měšťanské i střední, dává žákům stipendia, pořádá výlety dětí do Prahy atd.*“⁷²

Jak je z názvu patrné, do správy Národní jednoty pošumavské náležela území Šumavy a přilehlých oblastí, tedy jižních a jihozápadních Čech. Již delší dobu bylo zjevné, že otázka školství, kterou řešila Ústřední matice školská, není jediným problémem českého menšinového obyvatelstva. Pro řešení řady dalších komplikací se stalo potřebným vytvořit obdobné organizace, jejichž záběr by byl širší než v případě Ústřední matice školské. Česká společnost se vznikem a následnou činností Národní jednoty pošumavské souhlasila, veřejně ji podporovala a záhy začala požadovat založení obdobných ochranných jednot i na severozápadě, severu a severovýchodě Čech – tedy ve všech oblastech, kde život českých obyvatel stále více ovlivňovalo stále sebevědomější německé etnikum. Národní jednota pošumavská a Národní jednota severočeská si území Čech rozdělily, přičemž na

⁷⁰ BRICHTOVÁ, Jaroslava, Národní jednota pošumavská a její působení na území současného okresu Tachov, Diplomová práce, Plzeň 2011, s. 6.

⁷¹ LOZOVIUK, „Jednou to padne samo“, s. 108.

⁷² BRICHTOVÁ, s. 5.

severočeskou obrannou jednotu připadlo 1 684 242 (50,1 %) Čechů a 1 671 425 (49,9 %) Němců.⁷³

Za největší obranný hospodářský německý spolek je považován Svaz Němců v Čechách (Bund der Deutschen in Böhmen) založený až roku 1894, který posléze přerostl spíše v nacionálně agitační spolek s antisemitským cítěním. Právě tento rok, kdy vznikl uvedený spolek, můžeme pokládat za dobu, kdy „na scénu“ vstoupil nacionalismus a rasový antisemitismus. Již před první světovou válkou čítal Svaz Němců v Čechách okolo 100 000 členů a v jednom ze svých svolání vystihl svůj program následovně: „...*uchránit hospodářsky slabé německé vlastníky, aby vlivem zadlužení nebyli omezeni v projevu svého německonacionálního nebo antisemitského přesvědčení.*“⁷⁴

Krátkou dobu existovaly také samostatné regionálně profilované spolky, jako například Svaz Němců v severozápadních Čechách, v západních Čechách, na Chebsku, ale také Svaz Němců ve východních Čechách. Jejich fungování však bylo zastíněno působením ústředního spolku (Bund der Deutschen in Böhmen).

Ohledně členské základny výše uvedených německých nacionálních spolků je důležité dále zmínit, že největší zastoupení zde měly zejména střední vrstvy. Na rozdíl od některých jiných spolků nebyla u těch nacionálních příliš zřejmá společenská hierarchie a vedení daného svazu neudržovalo od ostatních členů velký odstup. Vliv, který měly jednotlivé svazy na politický život Němců v českých zemích, byl o poznání větší, než tomu bylo u českých obranných společenstev. Hlavní konkurenci německým nacionálním obranným spolkům představovaly zejména sociálně demokratické organizace (např. Verein der deutschen Arbeiter).⁷⁵

Národní jednota pošumavská vykonávala svoji činnost v oblastech zemědělského charakteru, ale situace na severu Čech, v krajích zejména průmyslových, vyžadovala poněkud odlišný postup při zřizování spolku a jeho následné organizaci. Českou menšinu na severu tvořili horníci, skláři, dělníci z textilního průmyslu, v menším počtu i živnostníci a inteligence ze všech částí Čech, kteří v hojném počtu přicházeli do oblasti severního pohraničí. Zvládat hlavní nápor germánského živlu v uvedeném regionu si za svůj cíl

⁷³ NA, fond Národní jednota severočeská (dále jen NJS), inv. č. 1, kart. 1, Devátá výroční zpráva NJS (1893–1894).

⁷⁴ BALCAROVÁ, s. 96–97.

⁷⁵ GAWRECKÁ, s. 15.

stanovila Národní jednota severočeská. Část jejího území na severu Plzeňska převzala ještě Národní jednota pošumavská. Vytvoření obranné jednoty na severu Čech navíc urychlily události, které signalizovaly možnou opakovanou agresi proti české menšině. Na počátku roku 1885 došlo v severočeských městech Liberci a Trutnově k německým útokům na ryze české školy, v Duchcově se pak německý útok zaměřil na budovu České Besedy.⁷⁶

Významní čeští politici, zejména předseda zmiňované Ústřední matice školské František Ladislav Rieger společně s Aloisem Pravoslavem Trojanem, založili přípravný komitét, jehož hlavní cíl spočíval v založení obranného společenství, které by působilo v severních Čechách. V druhé polovině března 1885 se v českých tiskovinách objevilo provolání, na jehož vypracování se podíleli právě F. L. Rieger a A. P. Trojan: *„Rodáci! V péči o šíření osvěty a národního vědomí v celém národě našem uznávají podepsaní potřebu, aby zřízena byla Národní jednota severočeská, jejímž účelem by bylo poučování sourodáků a hájení práv národních v krajinách, v níž naše národnost ohrožována jest nepřítizní některých živlů, neuznávajících rovné právo oběma národnostem v zemi zákonem zaručené. Žalostné jsou poměry českých menšin na severu království českého[...] Spolek náš má lidu českému na českém severu, v národní i hmotné existenci ohroženému, ukazovati cesty a prostředky zákonné, jakými by odolal útlakům (Němců– pozn. autora) a trvale zajistit a zvelebit stav svůj[...] Na prapor svůj napsali jsme si heslo: za lidskost, za vzdělanost, za mravné i hmotné povznesení národa!“*⁷⁷

Pro založení jakéhokoliv spolku bylo zapotřebí vyřídit některá úřední opatření. Například zmíněný Spolkový zákon z roku 1867 stanovoval, že žadatel je povinen předložit návrh a stanovy možného spolku zemskému úřadu (místodržitelství), který měl následně lhůtu čtyř týdnů na vyjádření (tzn. na vyslovení zákazu či povolení). Když se zemský úřad k žádosti nevyjádřil, automaticky byl po vypršení čtyř týdnů spolek povolen.⁷⁸

V případě Národní jednoty severočeské se po vyrozumění příslušného úřadu a zisku povolení mohla konat první valná hromada, které se účastnilo kromě poslanců z Říšské rady a zemského sněmu Riegra a Trojana dalších více jak 120 členů a 20 delegátů jiných

⁷⁶ ČENSKÝ, Ferdinand, Národní jednota severočeská 1885–1948, inventář k fondu 699, Národní archiv, Litoměřice 1969, s. 2.

⁷⁷ KEPKOVÁ, Veronika, Působení Národní jednoty severočeské na Orlicku během první poloviny 20. století, Diplomová práce, Olomouc 2015, s. 14. Podrobněji viz Činnost Národní jednoty severočeské za uplynulé desetiletí, Desátá výroční zpráva NJS za rok 1894–1895, Praha 1895, s. 33–34.

⁷⁸ KEPKOVÁ, s. 15.

českých spolků.⁷⁹ Pracovní náplní přípravného komitétu bylo vytvořit první stanovy⁸⁰ a svolání o založení Národní jednoty severočeské.⁸¹ Zprávy o činnosti komitétu a schválení stanov místodržitelstvím a současně policejním ředitelstvím přednesl na uvedené valné hromadě dne 22. března 1885 v sále Měšťanské Besedy v Praze docent české techniky dr. Alfréd Slavík.⁸² Praha se stala současně i sídlem kanceláře jednoty (Václavské náměstí čp. 34).⁸³ Současně zde došlo ke zvolení správního výboru nově založené jednoty a jmenování prvního starosty spolku, jímž se stal A. P. Trojan. Výsledky voleb se zástupci dověděli ještě téhož dne večer a došlo k jejich uveřejnění na přátelském večírku, kde se zároveň přečetlo několik pozdravných dopisů a telegramů od českých hraničářů.

Národní jednota severočeská, fungující zejména v hospodářské a kulturní oblasti, se měla stát jakýmsi protipólem k již existujícímu Svazu Němců (Bund der Deutschen), který v té době působil na území mnoha žup, jako například v Elbe-Gau (Labská župa), Gau Nordböhmen (župa severních Čech), Jeschen-Iser-Gau (Ještědsko-Jizerská župa), Gau Ostböhmen (župa Východních Čech) a v několika dalších.⁸⁴

Mimo to existovaly ještě o poznání menší organizace, mezi něž se řadila Národní jednota pro východní Moravu se sídlem v Olomouci existující od roku 1885, která se soustředila na oblast Jihlavska, Brněnska a současně území od Dačicka až k Břeclavi.⁸⁵ Dále fungovala Národní jednota pro jihozápadní Moravu, která sídlila v Brně a vznikla roku 1886.⁸⁶ Její program byl následující: „*V obcích smíšených se vede v přesné evidenci český živel a pracuje se svědomitě pro spravedlivé výsledky sčítání lidu, pro zdar obecních voleb a šťastné rozřešení pozemkové reformy v duchu národním a státním.*“⁸⁷ Tyto moravské jednoty se od počátku svého vzniku potýkaly s finančními obtížemi, a z toho důvodu se ani jejich regionální vazby příliš neprohlubovaly. Navíc Národní jednota pro jihozápadní Moravu více tíhla ke své české době (Národní jednotě pošumavské), než aby rozvíjela společnou platformu s Národní jednotou pro východní Moravu. Užší vazbu mezi Národní

⁷⁹ NA, fond NJS, kart. 1, inv. č. 1, Zápis ze schůze ÚV z 22. března 1885.

⁸⁰ Podrobněji viz kapitola Stanovy Národní jednoty severočeské.

⁸¹ Svolání bylo uveřejněno v mnoha českých listech, např. v Podřipanu, což byl mladočeský roudnický týdeník. O zřízení jednoty informovala zároveň i přední česká periodika, tj. Národní listy. Například 23. března 1885 v čísle 81 otiskly článek s názvem Národní jednota severočeská.

⁸² NA, fond NJS, kart. 1, inv. č. 1, Zpráva NJS v Praze.

⁸³ LAUBE, Josef, Z činnosti Národní jednoty severočeské, Národní listy, 75, 1. června 1935, č. 151, s. 3.

⁸⁴ BALCAROVÁ, s. 132.

⁸⁵ SMETANOVÁ, s. 136.

⁸⁶ KNÁPKOVÁ, s. 300.

⁸⁷ RÁDL, 189.

jednotou pošumavskou a Národní jednotou pro jihozápadní Moravu tak lze vypořádat v případě společného postupu v oblasti Jihlavska a Svitavska.⁸⁸

Od roku 1900 existovala také jakási centrála národního života na českém území, a to Národní rada česká, která se zabývala zejména ideologickým vypracováním programu českých národních spolků, zatímco matice a jednoty uváděly tyto ideje dále do praxe.⁸⁹ Národní rada česká byla celonárodní institucí fungující nejen doma, ale i za hranicemi. Ihned po jejím založení (17. června roku 1900) se předsedou stal MUDr. Emanuel Engel. V období 1900–1918 působila rada jakožto poradní orgán českých poslanců na Říšské radě.

Jedním z důvodů založení Národní rady české byly postavení českého národa a jeho národní potřeby v tomto období. Samotný vznik organizace souvisel se spontánní manifestací a reakcí národních jednot na časté porušování a následné zrušení Badeniho jazykových nařízení z října roku 1899. Tento fakt vedl české poslance na Říšské radě k rozhodnutí, aby došlo k vytvoření společné kooperace českých politických stran, která by se bránila společnými silami proti pronikání německého vlivu do českých zemí. Programovou činnost v pravém slova smyslu vyvíjela Národní rada česká až po vypracování a schválení „základních řádů“ v červnu 1906.⁹⁰ Podle těchto stanov bylo účelem rady pečovat o součinnost všech činitelů v českém národě, zvláště pak českých politických stran, a to ve všech významných záležitostech, jež se týkaly společných zájmů českého národa nejen v rámci zemí koruny České, ale i za hranicemi. Týkala se například rovnosti českého jazyka na úřadech, školách a ve veřejném životě, povýšení sociálního, národohospodářského i politického života českého národa, ochrany národnostních menšin, informovanosti zahraničí ohledně českého národa apod. Současně při svém výkonu práce však měla rada dbát na to, aby nezasahovala do programu ani postupu žádné politické strany v ní zastoupené.⁹¹

Vrcholným orgánem národní rady se stal valný sbor (všenárodní české shromáždění), jehož členy se stávali představitelé nejrůznějších sdružení, politických stran, českých menšin a dalších významných institucí. Výkonným orgánem rady byl ústřední výbor, který se

⁸⁸ SMETANOVÁ, s. 137.

⁸⁹ KNÁPKOVÁ, s. 300.

⁹⁰ KODETOVÁ, Olga, Národní rada česká 1900–1950, inventář k fondu 639, Národní archiv, Praha 1970, s. 1.

⁹¹ Tamtéž, s. 1–2.

věnoval vnitřním, vnějším i finančním záležitostem organizace. Za hlavní náplň práce ústředního výboru lze označit zřizování pracovních odborů pro specifické úseky, jako byly například odbory samosprávný, osvětový, menšinový, jazykový, zahraniční, finanční atd. Národní rada česká se pokoušela finančně zaopatřovat fungování národních jednot, které by pak mohly zajistit ochranu českým menšinám. Vypuknutí první světové války přerušilo její působení, ale již roku 1917 byla učiněna opatření k jejímu obnovení a následně v září a prosinci 1918 na jednotlivých schůzích došlo k znovu ustanovení spolku a současně se změnil název na Národní radu československou.⁹²

Ještě před začátkem první světové války došlo ke konsolidaci již existujících německých svazů a doplnění dosavadní spolkové struktury o organizace menších regionů (např. Bund der Deutschen der Iglauer Sprachinsel). Roku 1908 vznikla zastřešující organizace, a to Hauptstelle der Schutzarbeit. Poměrně rychlý spolkový vývoj přerušilo vypuknutí války, jež přinesla oslabení členské základny u většiny svazů, a to nejen německých ale i českých. Nemálo z nich ve své činnosti muselo ustát, jiné se omezily pouze na vybírání členských příspěvků.⁹³

V průběhu 19. století se Němci snažili o germanizaci některých národnostně smíšených krajů v českých zemích, je proto logické, že po ukončení první světové války a vzniku samostatné Československé republiky se naopak české obranné spolky pokoušely německé obyvatele „počešťovat“. K tomu jim měly posloužit následující prostředky: 1. zakládat školy v místech, kde pro nepatrný počet dětí nebylo dle zákona možné založit školu státní. Dostatečný počet žáků pro danou školu získávaly pořádáním tzv. vánočních akcí (nadílek); 2. uskutečňovat pozemkovou reformu tak, aby Němci byli znevýhodněni a současně aby německé většiny v obcích byly oslabeny; 3. dbát na úpravu národnostního klíče v továrnách a ve zprostředkovatelnách práce; 4. provádět nátlak při sčítání lidu; 5. agitovat při volbách do obcí, aby se obecní zastupitelstva dostala do českých rukou; 6. působit na úřady, aby se německé úřednictvo propouštělo; 7. úřady měly upozorňovat na to, do kterého místa je potřeba dosadit české úředníky.⁹⁴

⁹² Tamtéž, s. 1–3.

⁹³ BALCAROVÁ, s. 98–99.

⁹⁴ RÁDL, s. 190–191.

3. USTANOVENÍ NÁRODNÍ JEDNOTY SEVEROČESKÉ

Dějiny Českého království i vedlejších zemí Koruny české, stejně jako jejího nástupce, Československé republiky, byly do značné míry ovlivněny výše uvedeným národnostním napětím mezi českým a německým etnikem, které od počátku 13. století začalo ovlivňovat dějiny českých zemí. Obyvatelstvo německého původu, které si s sebou přineslo i svůj vlastní způsob života, právní normy a kulturní návyky, se postupně sžilo s novým prostředím a na dalších sedm staletí v prostoru Čech, Moravy a Slezska zdomácnělo. Vzájemné ovlivňování, nebo, jak napsal František Palacký, stýkání a potýkání obou etnik, vedlo k vytvoření specifické skutečnosti, která výrazně zasáhla do historie česko-moravsko-slezského prostoru.

Již bylo výše zmíněno, od poloviny 19. století se na území habsburské monarchie začaly se zvýšenou měrou projevovat národnostní komplikace, zapříčiněné zejména lepší pozicí Němců v hospodářské sféře. Jednou z nejvýznamnějších organizací, jejíž hlavní snaha spočívala v obraně české menšiny v pohraničních částech země, se stala Národní jednota severočeská (NJS) založená 22. března 1885 v Praze. Nedlouho po ustavující schůzi se v tisku objevily informace o založení spolku. Provolání o založení jednoty současně stanovovalo i její cíle. Hlavním účelem spolku mělo být „*poučování sourodáků a hájení práv národních v krajích, v nichž naše národnost ohrožována jest nepřízní některých živlů, neuznávajících rovného práva oběma národnostem v zemi zákonem zaručeného*“.⁹⁵

Na základě předchozího jednání s Národní jednotou pošumavskou připadlo do správy nového spolku území od Mariánských Lázní na západě Čech, celá oblast severních Čech až po města Lanškroun a Polička na východě Čech. Svou činnost měla NJS vykonávat v bývalých krajích pražském, žateckém, litoměřickém, boleslavském, jičínském a královéhradeckém. Již v prvním roce existence disponovala Národní jednota severočeská 3782 členy a jejich počet neustále rostl. Spolek řídil ústřední výbor (tehdy správní výbor)⁹⁶ a na první schůzi dne 26. března 1885, kdy došlo ke vzniku spolku, si členové jednoty ze svého středu zároveň zvolili předsednictvo (presidium), předsedu (starosta), místopředsedu (místostarosta), dva jednatele, pokladníka, zapisovatele a účetního. Již na první valné

⁹⁵ PAVLÍČEK, Jaromír, Národní jednota severočeská a její podíl na prosazování českých národních zájmů v národnostně smíšených oblastech (1885–1948). In: České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky, Olomouc 2003, s. 174.

⁹⁶ Ústřední výbor vznikl přeměnou správního výboru, jenž byl zvolen na první valné hromadě jakožto řídicí prvek organizace. NA, fond NJS, kart. 1, inv. č. 1, Zápis schůzi ÚV NJS.

hromadě byli vybráni tři revizoři účtu.⁹⁷ Prvními členy ústředního výboru se stali A. P. Trojan, redaktoři J. Kumer a A. Srb, P. F. Dusil, archivní adjunkt F. Dvorský, knihkupec M. Knapp, lékař A. Slavík a několik dalších.⁹⁸ Podle stanov z roku 1888 měl ústřední výbor 12 členů, kteří byli voleni na dobu tří let, v pozdějších stanovách z roku 1907 se počet členů ústředního výboru zvedl na 36.⁹⁹

Místo, kde se konala ustavující schůze národní jednoty, Měšťanská Beseda v Praze, se současně stalo i centrem dalšího působení spolku. Tím, jak postupně narůstala agenda jednoty, zvyšoval se i počet pracovníků. Veškerou korespondenci vyřizovali nejprve jednatelé a během schůzí výboru byly písemnosti čteny a dále projednávány. Toto fungování se příliš nezamlouvalo zapisovateli, jistému panu Bohdanovi, proto se rozhodl vznést na dubnové schůzi roku 1885 návrh na založení knihy „došlých a vyřízených dopisů“. Podle dochovaných zápisů se mu to s největší pravděpodobností prosadit nepodařilo, a proto svůj návrh několikrát opakoval; avšak bez úspěchu.¹⁰⁰ Z důvodu narůstající agendy byl již rok po založení jednoty jmenován ředitelem kanceláře prof. Ježek a nedlouho poté došlo ke zřízení funkce tajemníka kanceláře Národní jednoty severočeské.¹⁰¹

3.1. Stanovy NJS z roku 1907

První stanovy Národní jednoty severočeské byly schváleny na ustavující valné hromadě v Měšťanské besedě v Praze 22. března 1885. V následujících letech neprošel ústřední výbor, samotné předsednictvo ani jiný orgán spolku žádnými významnými změnami, přibyl pouze druhý místopředseda a tajemník, který se stal vedoucím kanceláře jednoty. Roku 1907 došlo k vydání nových stanov, podle nichž došlo k jistým změnám zejména v počtu členů předsednictva.

Účelem spolku, jenž měl od počátku svého vzniku sídlo v Praze, bylo podle nově vydaných stanov „*přispívati k národnímu, duševnímu a hmotnému zvelebení krajín na severu Čech, hlavně pak v bývalých krajích pražském, chebském, žateckém, litoměřickém,*

⁹⁷ ČENSKÝ, s. 4.

⁹⁸ PAVLÍČEK, s. 175.

⁹⁹ NA, fond NJS, kart. 1, inv. č. 1, Stanovy NJS 1888.

¹⁰⁰ Tamtéž, Zápisy ze schůzí ústředního výboru 1885–1889.

¹⁰¹ Podle dochované výroční zprávy za rok 1903–1904 byla v uvedeném časovém období zavedena nová registratura týkající se zejména korespondence jednoty. Došlých dopisů bylo za rok 1903 více jak 11 000, odeslaných téměř 5000 a zásilek bylo posláno na 66 000, to vše za nezvýšeného počtu pracovníků kanceláře. Jen minimálně se přijalo na přechodnou dobu několik pomocných pracovních sil. Tamtéž, Výroční zpráva NJS 1903–1904.

boleslavském, jičinském, královéhradeckém, chrudimském a čáslavském“.¹⁰² Tento účel hodlala jednota splnit velice důkladným seznámením se s národními, duševními a hmotnými poměry v severním českém pohraničí, a to za použití všeho, čím by bylo možné přispět k povznesení národního vědomí, osvěty a národního života vůbec.¹⁰³ Účel jednoty rovněž spočíval ve velebení rolnictví, řemesla, průmyslu, obchodu a českého dělnictva. Výše uvedený účel měl spolek splňovat prostřednictvím pořádání nejen přednášek, schůzí, výletů, výstav, ale také národních slavností, sjezdů, divadelních představení a zábav. Současně bylo zapotřebí, aby se vydávaly a rozšiřovaly české spisy a časopisy a neméně důležitým počinem se stávalo zakládání knihoven, sbírek, muzeí a čítáren.

Podpora českého živlu nabyla i takové podoby, že docházelo k zřizování peněžních institucí (v dobovém označení závodů), zejména pak záložen a spořitelén. S tím úzce souvisela i pomoc s obstaráváním výhodných úvěrů. Stranou nezůstávala ani péče o sirotky ve smíšených oblastech a spolek vyvíjel zájem i v oblasti turistiky. Jednota také mnohdy obstarávala místa pro úředníky, čeled' a živnostenské pomocníky. Pro správné fungování spolku bylo zapotřebí zřídit i nemalé množství pomocných institucí.¹⁰⁴

Kladl se důraz na národní i hmotné pozvednutí oblastí na severu Čech a současně se dbalo na podporu všeho, co vedlo k upevnění a posílení české menšiny v pohraničních oblastech. Jak je ze stanov patrné, do pravomocí spolku nespádaly politické záležitosti. I přesto, že jednota do politiky nezasahovala, v její činnosti se projevoval poměrně silný vliv několika politických uskupení, zpočátku například strany mladočeské, později strany státoprávní a sociálně demokratické. V době první republiky národní jednota spolupracovala nejvíce s těmi stranami, jež se klonily k českému nacionalismu.¹⁰⁵

Činnost národní jednoty se z pohledu politicko-geografického zaměřovala na „*boj v území zněmčeném a organizování pomoci na pomezí*“.¹⁰⁶ Nejobtížnější, ale zároveň i nejdůležitější se stala činnost spolku v zněmčeném území. Národní jednota severočeská se po celou dobu své existence zabývala na celém území spadající do oblasti své působnosti kulturní a sociální činností, na starosti měla také české školství, pořádala nejrůznější přednáškové cykly a organizovala veřejné čtení s cílem podporovat vzdělanost. Značně se

¹⁰² Státní okresní archiv Cheb (dále jen SOkA Cheb), fond Státní policejní úřad Cheb 1844–1938, kart. 4, inv. č. 33, Stanovy NJS.

¹⁰³ ŠUBRT, Jeroným, České menšiny v severovýchodních a východních Čechách, Praha 1910, s. 284–286.

¹⁰⁴ SOkA Cheb, fond Státní policejní úřad Cheb 1844–1938, kart. 4, inv. č. 33, Stanovy NJS.

¹⁰⁵ ČENSKÝ, s. 16.

¹⁰⁶ PAVLÍČEK, s. 180.

angažovala v otázkách hospodářských, včetně skupování zemědělské půdy, a činná byla současně i ve sféře charitativní. Důležitý úkol pracovníků jednoty představovalo nejprve vyhledat příslušníky české menšiny a poté se co nejdříve pokusit navázat spojení s již existujícími českými spolky v dané lokalitě.

V rámci národně-politické činnosti se české oblasti postupně připravovaly na sčítání lidu a volby do místních samospráv i zemského sněmu. První sčítání lidu (uvedeno výše), v němž se zjišťovala tzv. obcovací řeč (nikoli národnost), probíhalo roku 1880. Jednalo se o jakýsi „klíč“ k pozdějšímu určení národnosti obyvatel monarchie. Výsledky sčítání obyvatelstva byly zkreslené, jelikož se řada lidí české národnosti pod tlakem německých úřadů a zaměstnavatelů nesměla hlásit k české obcovací řeči.¹⁰⁷ Dle stanov se jednota nesměla přímo účastnit volebního boje, přesto poměrně intenzivně zasahovala do dění při volbách zejména do obecních zastupitelstev na jazykovém pomezí, a to prostřednictvím svých místních odborů.¹⁰⁸

Národohospodářské činnosti věnoval spolek velké množství úsilí zejména ještě v době existence Rakouska-Uherska. Poskytoval pomoc českým živnostníkům, řemeslníkům a dělnictvu v ohrožených oblastech. Finančně také podporoval domácí tkalcovský, kartáčnický, sklářský a košíkářský průmysl. Pro jednotlivé hraničáře nebo místní odbory zřizovala jednota velmi často možnost čerpání výhodných úvěrových půjček.¹⁰⁹ Proto se nelze podívat nad tím, že se spolek rozhodl podporovat zakládání raiffeisenek a kampaňček na vesnicích a záložen ve městech.

Národní jednota podporovala rozšiřování českého majetku v pohraničních a zněmčených oblastech. Snažila se zabránit jeho prodeji Němcům a zároveň za pomoci tzv. pozemkového fondu vykupovala majetek od Němců, zvláště v případě, kdy se nenašel jiný kupec, nebo vnímala objekt jako potřebný pro hraničářskou činnost. Spolek skupoval například i činžovní domy pro potřeby hraničářů, nejrůznější pozemky a objekty pro zřizování škol. S národohospodářskou činností úzce souvisela i práce sociální, která však mohla být rozvíjena pouze v případě dobré finanční situace jednoty. Nejčastějším druhem sociální výpomoci bylo poskytování peněžních podpor jednotlivým hraničářům. Většinu českého obyvatelstva ve zněmčených oblastech tvořili dělníci, drobní řemeslníci,

¹⁰⁷ NA, fond NJS, kart. 9, inv. č. 8, Národnostní statistika 1880–1930.

¹⁰⁸ Podrobněji k výsledkům voleb srov. tamtéž, kart. 10–11, inv. č. 27, Volby do obecních zastupitelstev.

¹⁰⁹ Tamtéž, kart. 43–44, inv. č. 40, Půjčky poskytované NJS (odborům NJS 1929–1938, jednotlivcům 1885–1938).

živnostníci nebo chudí rolníci a zemědělstí pracovníci, kteří potřebovali finanční pomoc. Opakované podpory vyplácela Národní jednota severočeská obvykle horníkům, například jako náhradu za stávky nebo jejich pozůstalým v případě úmrtí při důlních katastrofách.¹¹⁰ Finanční příspěvky potřebovali i ti, jichž se bezprostředně dotkla německá perzekuce. Tito lidé byli obvykle připraveni o domov i práci, a stávali se tak plně závislými na pomoci spolku.

Se sociální činností úzce souvisela i příprava tzv. vánočních akcí, které pracovníci jednoty organizovali společně s Ústřední maticí školskou. Akce se konaly téměř pravidelně od roku 1893 a jejich hlavním cílem bylo opatřit nejnnutnější ošacení a obuv dětem velmi chudých hraničářských rodin a zároveň jim umožnit pravidelnou návštěvu školy. Vánoční akce organizovala zvláštní vánoční komise, jež pracovala pod správou ústředního výboru spolku.¹¹¹ Velkého významu nabyla sociální aktivita v době první světové války, kdy se jednota snažila pomáhat finančně i psychicky těm rodinám, jejichž živitelé museli odejít na frontu. Stejným způsobem postupovala jednota po událostech v Mnichově roku 1938. Společně s některými spolky, například se Sokolem, Červeným křížem apod., zřídila Výbor pro pomoc uprchlíkům, jež se zaměřoval na přechodné ubytování lidí, kteří museli po obsazení pohraničí opustit své domovy.¹¹²

V neposlední řadě se Národní jednota severočeská věnovala kulturní otázce. Tato činnost byla velmi bohatá a týkala se zejména zakládání škol, knihoven a pořádání odborných přednášek. Spolek se snažil za pomoci ostatních spolků podporovat zakládání menšinových škol, pomáhal jim nejen finančně, ale i právně, jelikož z německé strany sílily snahy zabránit vytváření menšinového školství. K národnímu uvědomění menšin sloužily česky psané knihy, proto se dbalo na zřizování velkého množství knihoven. Při ústředním výboru fungoval dokonce i knihovní odbor, do jehož kompetence spadala správa jednotlivých objektů. Knihovny se dělily na lidové, žákovské, divadelní a hospodářské.¹¹³

Pro pořádání nejrůznějších přednášek se záhy po vzniku spolku ustanovil přednáškový odbor. Velká většina přednášejících absolvovala pedagogické vzdělání. Ve vnitrozemí se konaly přednášky zejména informativní a agitační, které informovaly posluchače o práci

¹¹⁰ Tamtéž, kart. 45, inv. č. 41, Podpory poskytované NJS 1919–1938.

¹¹¹ PAVLÍČEK, s. 186.

¹¹² Detailně se tématu migrační politiky v Československu na podzim 1938 věnuje Jan Benda ve své publikaci s názvem Vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939, Praha 2013.

¹¹³ ČENSKÝ, s. 32.

menšin. Na pomezí a v zněmčeném území byly přednášky věnovány populárním tématům zejména z české historie a literatury. Nechyběly ani přednášky týkající se aktuálních otázek, jako byly volby či sčítání obyvatel.¹¹⁴

Pro správné a efektivní plnění cílů jednoty bylo zapotřebí pravidelně obstarávat finanční hotovost. Tu spolek zaopatřoval z dobrovolných darů, ze sbírek, jež se pořádaly s úředním povolením, a také z výnosu pořádaných přednášek, zábav apod. Do rozpočtu jednoty se současně zahrnovaly i příspěvky od členů jednoty, kterými se mohly stát osoby fyzické, tak právnické. Přijetí členové se pak obvykle dělili na 1. čestné, 2. zakládající, 3. skutečné, 4. činné, 5. výkonné.¹¹⁵ Právo rozhodnout o přijetí či nepřijetí člena do spolku si vyhrazoval ústřední výbor (popřípadě výbor daného odboru) a důvod nebylo zapotřebí vysvětlovat. Každému členu jednoty příslušelo právo činit návrhy a hlasovat na schůzích odboru, do něhož patřil. Rovněž se na něho vztahovaly povinnosti napomáhat k dosažení cíle jednoty a platit roční předepsaný příspěvek (v případě nezaplacení příspěvku příslušník přestal být členem jednoty). Ústřední výbor si pak činil nároky vyloučit ze svých řad takového člena, jenž by se dopustil nedůstojného činu, popřípadě dokonce poškodil pověst spolku.¹¹⁶

V první fázi existence jednoty, tedy do roku 1918, byli za čestné členy prohlášeni například MUDr. Václav Pařík z Třebenic,¹¹⁷ Karolína Světlá, dr. Alois Pravoslav Trojan, Václav Strejcovský, MUDr. Václav Šamánek z Liberce a další.¹¹⁸ Tisk Zlatá Praha se o dvou zmíněných čestných členech (Václav Pařík a Václav Šamánek) v roce 1889 zmínil následovně: „*na severním rozhraní obou národností hlavně dva vlastenečtí mužové stojí v čele jazykového a kulturního zápasu, dva národní bojovníci, k nimž veškeren náš národ*

¹¹⁴ PAVLÍČEK, s. 188.

¹¹⁵ Čestným se člen stával tehdy, pokud jej navrhl ústřední výbor a jmenovala valná hromada. Bylo však zapotřebí nejdříve dosáhnout zvláštních zásluh v souvislosti s činností jednoty. SOkA Cheb, fond Státní policejní úřad Cheb 1844–1938, kart. 4, inv. č. 33, Stanovy NJS.

¹¹⁶ V případě, že se bývalý příslušník jednoty po usnesení ústředního výboru odvolal, zahájil činnost smírčí soud.

¹¹⁷ Národní aktivista MUDr. Václav Pařík z Třebenic se narodil roku 1839 v Libuni u Jičína. Po skončení studií na gymnáziu a následně na lékařské univerzitě, se usadil jakožto městský a panský lékař v Třebenicích. V roce 1868 byl zvolen do místního obecního zastupitelstva. Několik let také působil jako starosta obce. Václav Pařík zemřel na konci roku 1902 a tisk zlatá Praha k této smutné události otiskla následující: „*po 35 let vedl dr. Pařík věc českou na Třebenicu k úspěchům téměř sám a jediný. Třebenice, do druhé polovice 18. století úplně české, začaly se germanizačními snahami, od dob Josefínských panujících, poněmčovat. Právě včas, kdy germanisace pomocí utrakvizování veškerého veřejného života opanovala město téměř již ve všech směrech, přišel do Třebenic dne 29. června 1867 jako mladý městský lékař dr. Pařík, který svou milou povahou, klidnou rozšafností, naprostou poctivostí a nelícenou lidumilností zjednal si velké oblíbení.*“ Zprávy a poznámky. Dr. Václav Pařík. In: Zlatá Praha, roč. 19/1901–1902, č. 7. s. 83. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=ZlataPrahaII/19.1901-1902/7/83.png>[cit. 5. 5. 2017].

¹¹⁸ NA, fond NJS, kart. 1, inv. č. 1, Stanovy NJS.

*už dávno pohlíží s nejsrdečnější úctou a s upřímnými díky za jejich skvělou obětavost a neunavnou horlivost.*¹¹⁹

Rodák z Jičínska Václav Pařík byl velmi aktivní při budování nejrůznějších osvětových a zároveň ekonomických spolků v průběhu 19. století. Společně se stejně smýšlejícími lidmi se rozhodl již v roce 1870 založit v Třebenicích besedu, a to proto, aby udržel a utužil národní uvědomění v trebenickém obyvatelstvu. Současně také pracoval na otevření místní záložny, jež by pomáhala občanstvo vyprošťovat z nebezpečné moci německého kapitálu. Pařík založil v Třebenicích starožitnické a geologické muzeum, které v polovině 70. let 19. století zaujímal mezi ústavy tohoto druhu v Čechách jedno z nejčestnějších míst; krom toho také spolek hasičů, jehož se stal velitelem a divadlo, v němž působil jako režisér.¹²⁰ Velké zásluhy si získal v oblasti českého školství v Třebenicích. Jeho přičiněním došlo k rozdělení místní školy na samostatnou čtyřtřídní českou školu a trojtřídní německou školu.¹²¹ Činným byl v Národní jednotě severočeské a současně i v řadě organizací, jež podporovaly cíle české menšiny na severu Čech.

MUDr. Václav Šamánek¹²² byl právem označován za syna českého národa a neohroženého zastávce práv české menšiny v Liberci. Velmi aktivně se zapojoval do veřejného života, a to nejen na Liberecku. Díky svému politickému vlivu se Šamánek stal poslancem za stranu mladočechů na Říšské radě a zemském sněmu. I přesto, že se musel neustále potýkat s křivdami a útoky od německých odpůrců, stal se uznávaným mluvčím, zastáncem, povzbuzovatelem, učitelem a vůdcem libereckých Čechů a současně několik let působil v čele místního odboru Národní jednoty severočeské.

Jeho zásluhou mohla být v Liberci zřízena Matiční škola a současně i městská česká škola a škola pokračovací. Šamánek rovněž zorganizoval po Čechách množství peněžních sbírek, čímž umožnil, že si Česká beseda v Liberci mohla zakoupit svůj dům. Stal se zakladatelem libereckého Sokola a jeho přičiněním mohly vzniknout čtenářské jednoty v blízkém okolí

¹¹⁹ Dva národní hrdinové. In: Zlatá Praha, roč. 6/1888–1889, č. 47, s. 562. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=ZlataPrahaII/6.1888-1889/47/562.png>[cit. 5. 5. 2017].

¹²⁰ Dr. Václav Pařík. In: Humoristické listy, roč. 26/1884, č. 14, s. 108. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=HumL/26.1884/14/108.png>[cit. 5. 5. 2017].

¹²¹ MUDr. Václav Pařík. In: Světozor, roč. 26/1892, č. 33, s. 393. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=SvetozorII/26.1892/33/393.png>[cit. 5. 5. 2017].

¹²² Narodil se roku 1846 v Miloticích na Moravě. Z důvodu špatných poměrů na místní škole ho otec nechal předat do Kyjova na hlavní německou školu. Poté navštěvoval gymnázium v Novém Městě v Dolních Rakousích. Lékařskou univerzitu vystudoval ve Vídni a po své promoci v roce 1872 byl přeřazen do vojenské nemocnice v Praze. Později působil jako praktický lékař v Liberci. MUDr. Václav Šamánek. In: Humoristické listy, roč. 26/1884, č. 8, s. 58. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=HumL/26.1884/8/58.png>[cit. 5. 5. 2017].

(Růžodůl a Hrádek). Neustále hájil práva českého jazyka, a to jak u soudu, magistrátu, tak dalších institucí.¹²³ Na přelomu století založil peněžní ústav, který měl pro liberecké Čechy a blízké okolí velký význam – činil je nezávislémi na německém kapitálu, a tím přispíval k hospodářskému rozkvětu české menšiny na severu Čech. Roku 1907 také přišel s myšlenkou otevření českého gymnázia v Liberci, čímž došlo k přílivu české inteligence do Liberce a upevnění pozice české menšiny v této oblasti.¹²⁴

3.1.1. Místní odbory

Národní jednota severočeská se během své existence dělila na místní odbory, sbory a nejnižšími správními jednotkami byly okrsky. V prvních letech její existence se však veškerou organizační činností zabývalo pouze ústředí (ústřední výbor a předsednictvo). Záhy došlo k zřízení několika místních odborů, které se ve smíšených oblastech i vnitrozemí potýkaly s častými potížemi s německým etnikem, což se zajisté neblaze promítalo do jejich činnosti.¹²⁵

Už během zakládající schůze ústředního výboru v březnu 1885 byly předneseny žádosti o ustanovení prvních místních odborů. Těmi se měly stát Chomutov, Bohdaneč, Žatec, Louny, Lenešice, Postoloprty a Holešovice. V Praze současně došlo ke vzniku dvou specifických odborů, dělnického a akademického. Je možné tvrdit, že o dost snáze a bez větších komplikací probíhalo zakládání odborů na českém území. Jedinou „překážkou“ během ustanovení jednotlivých místních odborů v převážně českých oblastech se stal velký počet nejružnějších spolků, které nebraly na Národní jednotu severočeskou žádné ohledy.

V průběhu zakládání místních odborů se komplikace vyskytovaly častěji v pomezích oblastech (např. Třebenicko), kde v mnoha případech nešlo spoléhat pouze na úsilí místních Čechů, nýbrž byla zapotřebí pomoc ústředních orgánů. Nejsložitější situace nastala ve smíšených oblastech, kde od počátku svého vzniku musela řada místních odborů řešit nemalé komplikace, které se týkaly například toho, že se v celé obci či městě nenacházel jediný majitel sálu, který by se ho i přes odpor německého obyvatelstva odvážil pronajmout místnímu odboru Národní jednoty severočeské.¹²⁶

¹²³ Naše vyobrazení – MUDr. Václav Šamánek. In: Světozor, roč. 27/1892–1893, č. 29, s. 348. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=SvetozorII/27.1892-1893/29/348.png>[cit. 5. 5. 2017].

¹²⁴ Více viz <http://www.jizerky.cz/dr-cs/17582-samanek-vaclav.html>[cit. 5. 5. 2017].

¹²⁵ PAVLÍČEK, s. 175.

¹²⁶ ČENSKÝ, s. 8.

Množství místních odborů bylo od svého vzniku nebo během jejich další činnosti ohrožováno ustavičným tlakem ze strany Němců a v mnoha případech represemi v ekonomické oblasti, jelikož velká většina obyvatel byla plně závislá na německých podnikatelích.¹²⁷ Hlavní podmínkou pro ustanovení místního odboru bylo, aby jednotě vyjádřilo svoji podporu alespoň 20 osob z místa, kde měl být místní odbor založen, nebo z jeho blízkého okolí. V případě založení odboru se do jeho čela postavil výbor, který se skládal z pěti členů a jenž měl k dispozici dva náhradníky. Všichni výše uvedení se volili na jeden rok. Funkcionáři uvedeného výboru se stávali předseda, místopředseda, jednatel a pokladník. Existovaly i takové výbory, jejichž součástí tvořili i zapisovatel a knihovník. Zpravidla se jednalo o spolky s větším množstvím členů. Členem odboru mládeže se mohl stát zájemce až po dovršení čtrnáctého roku života a ukončení základních školních povinností. Vždy se vyžadovalo, aby každý nový člen přistoupil k některému odboru, pokud tak příslušník spolku neučinil, předsednictvo ústředního výboru jej automaticky zařadilo k odboru v příslušném okrese.¹²⁸

Pro správné fungování místních odborů bylo nezbytné konat pravidelná setkání, která po předchozí domluvě probíhala čtvrtletně. Nelze opomenout ani dělení místních odborů – nejobvyklejší formu představoval bezesporu odbor smíšený (pro muže a ženy dohromady), ale stanovy současně dovolovaly fungování i odborů pouze dámských, z nichž nejvíce vynikal pražský dámský klub a současně i mužských klubů. Výjimkou nebyly ani odbory pro mládež, z nichž nejvýznamnější roli sehrál odbor akademický.¹²⁹

3.1.2. Sbory a okrsky

Jelikož se zanedlouho po vzniku jednoty ukázalo, že ústředí má velké množství povinností, byl roku 1896 podán návrh na vytvoření sborů okresních důvěrníků, které se měly stát mezičlánky pro zlepšení pracovního styku mezi ústředím a místními odbory jednoty. Právě tento nový institut měl převzít část úkolů od ústředí. Sbory okresních důvěrníků se dělily na tři skupiny: sbory ve zněmčeném území, na pomezí a na českém území. Záhy se zjistilo, že zřízení sborů okresních důvěrníků nesplnilo původní předpoklady, jelikož se jejich fungování osvědčilo pouze na několika místech.

¹²⁷ NA, fond NJS, kart. 8, inv. č. 6, Materiál k 50. výročí NJS 1885–1935.

¹²⁸ Podrobněji k fungování odborů viz kapitola Návod jednací a řád odborů.

¹²⁹ NA, fond NJS, kart. 8, inv. č. 6, Materiál k 50. výročí NJS 1885–1935.

Jednatel Národní jednoty severočeské, dr. Václav Štumpf vypracoval roku 1898 a následně zveřejnil nový návrh týkající se zřízení sborů důvěrníků. Jejich počet a stanovení konkrétní zeměpisné hranice měl na starost ústřední výbor, který vždy navíc přihlížel k zvláštním úkolům spolku v jednotlivých obvodech a navíc i k jejich potřebám. Každý sbor měl pak v ústředním výboru spolku jednoho svého zástupce (referenta) a pokud to situace vyžadovala, současně i náhradníka. V novém návrhu se počítalo s vytvořením devíti sborů. Jednalo se o rakovnicko-lounský, podkrušnohorský, roudnicko-mělnický, jičínsko-jilemnický, hranicko-náchodský, boleslavsko-turnovský, polabský, litomyšlsko-rychnovský a pražský.¹³⁰ Změnou od předchozího návrhu bylo spojení pohraničních a vnitrozemských oblastí do jednoho sboru. Pro správné fungování sborů se pořádaly organizační sjezdy a poradní schůze.¹³¹ Na přelomu 19. a 20. století se ústřední výbor rozhodl pro vytvoření odborových skupin, tzv. sborů a zároveň i nižších jednotek v rámci sborů – okrsků. Tři členové ústředního výboru, dr. Matys, dr. Štumpf a JUC.¹³² Kaizl, vypracovali řád sborů a okrsků, který byl závazně přijat na výborové schůzi 2. května 1901.

Na základě uvedeného řádu došlo ke zřízení prvních 12 sborů: 1. rakovnicko-lounský, 2. podkrušnohorský, 3. roudnicko-mělnický, 4. mladoboleslavsko-turnovský, 5. semilsko-železnobrodský, 6. jilemnicko-jičínský, 7. hradecko-trutnovský, 8. náchodsko-polický, 9. žamberecko-lanškrounský, 10. litomyšlsko-poličský, 11. polabský, 12. pražský. Rozdělení jednotlivých okresů do příslušných sborů se považovalo za prozatímní, a počítalo se s tím, že mohou nastat změny dle potřeby ústředí.¹³³ K ustanovení prvních sborů došlo ještě na podzim 1901, další vznikly v následujícím roce a desátý sbor, litomyšlsko-poličský, byl založen dokonce až v květnu 1904.¹³⁴

Hlavní náplní práce uvedených 12 sborů bylo vést evidenci národního života v přiděleném obvodě. Sborny mimo jiné organizovaly činnost místních odborů a současně se pokoušely o prostředkování jejich styku s ústředím. Podle potřeby také vytvářely okrsky v obvodu daného sboru. V čele každého nově vzniklého sboru stál jednatel sboru, což byl referent

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ Organizační sjezdy se ve správním roce 1898–1899 konaly v Jičíně, Náchodě, Žamberku nebo Litomyšli, v následujícím správním roce v Mladé Boleslavi a poradní schůze spolek organizoval v Turnově, Kolíně, Lounech a Mělníce.

¹³² JUC. je označení pro vysokoškolský titul, který nese název kandidát obojího práva (juris utriusque candidatus). Až do roku 1953 ho před svým jménem používali studenti právnických fakult po složení první rigorózní zkoušky.

¹³³ NA, fond NJS, kart. 1, inv. č. 1, Zpráva o činnosti NJS za rok 1900–1901.

¹³⁴ Podrobněji k přehledu sborů viz Věštník NJS, Praha, ročník 2. (1902) a 3. (1903).

ústředního výboru. Krom toho stál v čele každého sboru předseda a místopředseda, stejně tak, jako tomu bylo i v jednotlivých okrscích. Dalšími členy sborů se stávali úředníci ze samosprávných úřadů, továren, popřípadě peněžních ústavů.¹³⁵ V roce 1911 existovalo již 14 sborů a tato struktura zůstala téměř nezměněná až do 30. let 20. století, kdy některé sbory byly sloučeny nebo přejmenovány.¹³⁶ Jednotlivé sbory působily v geograficky vymezených okrscích, které ve svém celku pokrývaly nejen severní, ale i severozápadní a východní Čechy.

Po roce 1911 bylo územní rozčlenění působnosti Národní jednoty severočeské následující: 1. Sbor-okrsek chebský, karlovarský, faunovský (sokolovský); 2. Sbor-okrsek jesenicko-žlutický, pomořanský, rakovnický, žatecký, chomutovský, kadaňský; 3. Sbor-okrsek mostecký, bílinsko-duchcovský, teplický, postoloprtský, lounský; 4. Sbor-okrsek roudnický, libochovický, litoměřický, lovosický, mělnický, ústecký, děčínsko-podmokelský, dubský; 5. Sbor-okrsek boleslavský, mnichovohradišťský, českolipský, borský, rumbursko-vansdorfský; 6. Sbor-okrsek českodubský, turnovský, liberecký, frýdlantský, jablonecký, železnobrodský, tanvaldský.¹³⁷

Do 7. sboru patřily okrsky semilský, vysocký,¹³⁸ vrchlabsko-jilemnický, jičínsko-libáňský, novopacko-bydžovský, hořický; 8. Sbor-okrsek trutnovský, úpický, královédvorský, hronovský, polický, náhodský, novoměstský, jaromeřský, opočenský, českoskalický; 9. Sbor-okrsek rychnovsko-kostelecký, žamberecký, královéhradský, lanškrounský, ústecko-českotřebovský; 10. Sbor-okrsek litomyšlský, poličský, pardubicko-chrudimský; 11. Sbor-okrsek českobrodský a čáslavsko-kolínský; 12. Sbor-okrsek poděbradský, brandýský, chlumecký; 13. Sbor-okrsek berounský, kladenský, říčanský; 14. Sbor-okrsek pražský I. a pražský II.¹³⁹ Působnost Národní jednoty severočeské zasahovala celkem do 81 okresů, z nichž 40 se nacházelo v okresech smíšených.¹⁴⁰

Důležitá byla činnost okrskových a sborových výborů, která spočívala na přinášení nejdůležitějších informací a organizaci spolkového života v dané oblasti. Zároveň měly dohlížet na aktivitu a hospodaření jednotlivých odborů. Výbory jak okrsků, tak sborů si vždy na dobu jednoho roku ze svého středu volily předsedu, dva místopředsedy a jednatele

¹³⁵ ČENSKÝ, s. 7.

¹³⁶ NA, fond NJS, kart. 8, inv. č. 6, Materiál k 50. výročí NJS 1885–1935.

¹³⁷ PAVLÍČEK, s. 176.

¹³⁸ Vysocký okrsek byl nazván podle města Vysoké nad Jizerou.

¹³⁹ PAVLÍČEK, s. 176.

¹⁴⁰ LOH, Josef, Národní jednoty a matice v Československé republice, Praha 1925, s. 8.

(pokud bylo potřeba, tak i jiné funkcionáře). Schůze těchto výborů (okrsků i sborů) musely být vždy předem oznamovány ústřednímu výboru proto, aby mohl být ke schůzi vyslán delegát.

K vážnému narušení územního rozčlenění spolku došlo krátce po podepsání Mnichovské dohody v září 1938. Od počátku října 1938 probíhal organizovaný zábor pohraničních území Československé republiky obývaných Němci a Národní jednota severočeská tak přišla o poměrně rozvětvenou síť okrsků a sborů, které do té doby budovala. Z více jak 80 okrsků jednoty budovaných od roku 1911 jich zbylo na československém území po obsazení Sudet pouhých 35.¹⁴¹

Národní jednotu severočeskou spravovaly její předsednictvo, ústřední výbor, zastupitelstvo a valná hromada. Předsednictvo, někdy označované jako presidium, se od vzdání nových stanov spolku (1907) skládalo ze starosty, dvou místostarostů, dvou jednatelů, pokladníka a tajemníka spolku. Hlavní náplní práce předsednictva bylo vykonávat rozhodnutí ústředního výboru, rovněž mělo na starost obstarávat běžnou agendu jednoty, obvykle dohlíželo na správné fungování kanceláře a do jeho kompetencí zároveň spadalo rozhodování o záležitostech, které nebylo možné odkládat do nejbližší schůze. Současně se vyžadovala přítomnost předsednictva na schůzích výboru, zastupitelstva i valné hromady spolku, jelikož mělo tato setkání řídit.¹⁴²

Ústřední výbor disponoval na základě nových stanov 36 členy volenými na dobu tří let, přičemž se kladl důraz na to, aby minimálně 26 z nich bylo z Prahy či nejbližšího okolí.¹⁴³ Funkcionářům ústředního výboru dle stanov Národní jednoty severočeské náleželo volit ze svého středu starostu, dva místopředsedy (jeho náměstky), dva jednatele, pokladníka, účetního, tři knihovníky, zapisovatele a správce domu. Pokud to jejich práce vyžadovala, mohli si popřípadě zvolit i další funkcionáře. Ústřednímu výboru dále příslušelo spravovat veškeré jmění jednoty, s finančními záležitostmi dále souviselo i sestavování rozpočtu pro správní rok (vždy končil 31. lednem). Nelze opomenout ani nutnost podávat pravidelně výroční zprávy o činnosti spolku a současně svolávat valnou hromadu i zastupitelstvo jednoty.

¹⁴¹ Rozdělení sborů NJS na jednotlivé okrsky viz Výroční zpráva NJS 1937–1939. NA, fond NJS, kart. 7, inv. č. 1, Zápisy ze schůzí 1937, 1938, 1939.

¹⁴² SOkA Cheb, fond Státní policejní úřad Cheb 1844–1938, kart. 4, inv. č. 33, Stanovy NJS, s. 4.

¹⁴³ Tamtéž.

Bez povšimnutí ústředního výboru nemohla zůstat zároveň činnost sborů, okrsků, odborů a zajisté jejich výborů. Funkcionáři ústředního výboru měli právo kdykoliv nahlédnout do spolkových protokolů a rovněž se mohli účastnit schůzí (sborů, okrsků a odborů). Pro snadnější plnění pracovních povinností se ústřední výbor dělil na pracovní komise, a to stálé (organizační, redakční, vánoční, finanční) a dočasné dle potřeby. Všichni členové ústředního výboru se scházeli alespoň jedenkrát měsíčně, a to na základě svolání předsedou popřípadě některého z jeho náměstků.¹⁴⁴ Z každého zasedání musel být sepsán protokol opatřený podpisem předsedajícího, zapisovatele a jednoho člena výboru. Členství v ústředním výboru bylo čestné a bezplatné, přičemž „*usnesením ústředního výboru může členství výboru toho nebo funkce býti zbaven ten, kdo bez náležité omluvy schůzí se nezúčastňuje nebo funkci svou nevykonává*“.¹⁴⁵

V zastupitelstvu Národní jednoty severočeské zasedali všichni členové ústředního výboru, dále také revizoři účtů a za každý sbor a okrsek vždy po jednom zástupci. Pokud nějaký odbor čítal více jak 1000 členů, bylo zapotřebí, aby v zastupitelstvu zasedal i jejich zástupce. Tento orgán se na svých zasedáních usnášel na postupu národní práce, hospodářství a příjmech jednoty. Současně měl za úkol rozhodovat o úkolech jednotlivých sborů, okrsků i odborů. Obvykle také navrhoval kandidátní listinu k volbě ústředního výboru. Schůze zastupitelstva svolával ústřední výbor nejméně čtyřikrát do roka a směli se jí účastnit i hosté pozvaní ústředním výborem; byla jim však odepřena možnost hlasování.¹⁴⁶ Zastupitelstvo jednoty bylo zřízeno roku 1907 a navíc pouze na přechodnou dobu. O éře existence zastupitelstva lze pouze diskutovat, s jistotou však můžeme konstatovat, že v nových stanovách z roku 1932 již o zastupitelstvu jednoty není žádná zmínka.¹⁴⁷

Valná hromada spolku bývala řádná, jež se svolávala jednou do roka, popřípadě mimořádná,¹⁴⁸ a místo, kde se měla konat, stanovoval ústřední výbor. Vyhláška o konání

¹⁴⁴ Ústřední výbor se na schůzích směl usnášet, pokud bylo k dispozici aspoň devět členů a o všem důležitém pak rozhodovala nadpoloviční většina hlasů přítomných. Předsedající obvykle nehlasoval, s výjimkou rovnosti hlasů.

¹⁴⁵ SOKA Cheb, fond Státní policejní úřad Cheb 1844–1938, kart. 4, inv. č. 33, Stanovy NJS, s. 4.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 5.

¹⁴⁷ NA, fond NJS, kart. 6, inv. č. 1, Zápisy ze schůzí ústředního výboru a předsednictva (rok 1932).

¹⁴⁸ Mimořádná valná hromada se svolávala tehdy, pokud se na tom usnesl ústřední výbor, popřípadě alespoň polovina členů zastupitelstva. Také o jejím konání mohly rozhodnout odbory a to v případě, že o to zažádala pětina všech odborů a navíc i uvedla předmět, o němž se mělo jednat. Na základě uvedeného měl ústřední výbor povinnost svolat valnou hromadu nejdéle čtyři týdny poté, co mu byla zaslána písemná žádost. Více o valné hromadě viz SOKA Cheb, fond Státní policejní úřad Cheb 1844–1938, kart. 4, inv. č. 33, Stanovy NJS, s. 5–6.

valné hromady se vždy uveřejňovala v novinách (konkrétní tisk určoval ústřední výbor). Právo hlasovat na valné hromadě měly odbory (jejich delegáti) a zároveň členové zastupitelstva jednoty, členové ústředního výboru a revizoři účtů. Do kompetencí valné hromady náleželo – posuzovat zprávy ústředního výboru a revizorů, stvrzovat celoroční účty, ustanovovat řády v mezích těchto stanov a usnášet se na výši zápisného. Také měla za povinnost rozhodovat o všech návrzích ústředního výboru, zastupitelstva, místních odborů, okrsků a sborů. Příslušela jí zároveň povinnost řešit všechny došlé stížnosti, popřípadě měnit stanovy, rozhodovat o rozpuštění spolku a volit členy ústředního výboru.¹⁴⁹ Valné hromadě předsedal starosta, eventuálně jeden z jeho náměstků; v případě jejich nepřítomnosti předsedal jednání člen spolku, jenž k tomu byl určen.

V rámci konečného ustanovení se stanovy Národní jednoty severočeské zmiňují o účinnosti listin, které se považovaly za platné pouze tehdy, pokud byly opatřené podpisem starosty, nebo jeho náměstkem či jednatelem a ve finančních záležitostech je musel svým podpisem stvrdit rovněž pokladník. Zvláštní funkci měli ve spolku tzv. revizoři účtů, jejichž povinností se každoročně (popř. na vyžádání starosty nebo ústředního výboru) stávalo kontrolovat účty a pokladnu, a o průběhu kontroly museli podat zprávu příslušným orgánům (ústřednímu výboru, valné hromadě, popřípadě zastupitelstvu). Za situace, kdy došlo k jistým sporům mezi členy a předsednictvem odboru nebo mezi členy a ústředním výborem, zahájil funkci smírčí soud.¹⁵⁰ Závěrem je důležité zmínit, že správní rok jednoty pravidelně končil 31. lednem a k ukončení činnosti spolku mohlo dojít za předpokladu, že jednota čítala méně než 40 členů.¹⁵¹

Na základě nových stanov z roku 1932¹⁵² došlo ke změně v počtu členů ústředního výboru jejich navýšením na celkových 40 členů volených na čtyři roky. Současně k nim přibylí zástupce hlavního města Prahy (volený na dva roky), správce pražského domu, stavební referent a dalších pět členů ústředního výboru.¹⁵³ Pro komplexnost je důležité poznamenat,

¹⁴⁹ Valná hromada byla usnášení schopná, pokud bylo přítomno alespoň 30 členů, již měli oprávnění hlasovat. Pokud mělo dojít ke změně stanov, bylo zapotřebí 2/3 hlasů všech přítomných. V případě volby ústředního výboru se využívalo hlasovacích lístků – o volbě rozhodovala nadpoloviční většina. Kdyby jí nebylo dosaženo, přešlo by se k volbě mezi těmi, kteří měli největší počet hlasů. Pokud by ani tato volba zůstala bez výsledku, rozhodoval obvykle los. Tamtéž, s. 5.

¹⁵⁰ V případě konání smírčího soudu jmenovala každá ze sporných stran dva smírčí soudce ze členů jednoty a ti si pak zvolili pátého člena soudu jakožto předsedu. Předsedův hlas obvykle rozhodoval při rovnosti hlasů. Proti výsledkům smírčího soudu nebyla možnost se odvolat. Podrobněji k fungování smírčího soudu viz tamtéž, s. 6.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² Plné znění Stanov NJS z roku 1932 viz NA, fond NJS, kart. 89, inv. č. 47, Proboštov – Stanovy NJS 1932.

¹⁵³ ČENSKÝ, s. 5.

že v době první republiky byl do předsednictva ústředního výboru zařazen účetní, a na pozici tajemníka jednoty nově dosazen ředitel kanceláře Národní jednoty severočeské.¹⁵⁴ Současně se zvýšil i počet pracovních komisí, jelikož došlo ke zřízení pozemkové komise, která se zabývala přidělováním parcel z pozemkové reformy, a to českým uchazečům žijícím v pohraničních oblastech.¹⁵⁵

3.2. Návod jednací a řád odborů Národní jednoty severočeské (1903)

Roku 1903 došlo k vydání čtvrtého poučení pro odbory Národní jednoty severočeské (dobové prameny uvádějí název takto: Národní Jednota Severočeská), které zůstalo i po dobu existence první republiky téměř nezměněné. První instrukce byly vydány již krátce po založení spolku, a to roku 1888, druhé pak v roce 1894 a třetí, které nesly název Instrukce jednací místních odborů, vyšly v květnu 1897. Za velmi krátkou dobu již nebylo možné vyhovět žádostem všech nových odborů požadujících zaslání těchto instrukcí. Začalo se tedy diskutovat o vydání nových instrukcí, přičemž mělo současně dojít k jejich přepracování, aby poskytovaly rady ve všech případech spolkového života NJS. Současně bylo zapotřebí přizpůsobit nové instrukce nastalým poměrům v NJS, která v posledních letech zaznamenala velký rozvoj odborů.¹⁵⁶

Návod jednací a řád odborů byl určen zejména těm jednotlivcům z výboru, kteří hodlali započít se zakládáním nového odboru spolku. Pečlivě prostudovat si jej měli především předseda, jednatel a pokladník. Současně ho lze považovat za jakýsi doplněk ke stanovám spolku. Je logické, že při sepisování návodu se vycházelo zvláště z předchozích několikaletých zkušeností s fungováním jednoty a rovněž ze starších instrukcí.

3.2.1. Založení odboru, ustavující valná hromada a volba výboru

Autoři návodu se nejprve věnovali otázce, kde a jak bylo možné ustanovit nový odbor. Ten mohlo založit alespoň 20 členů, kteří by se přihlásili z dané obce, avšak požadoval se obvykle vyšší počet příslušníků, a to zvláště proto, aby příjmy odboru pokryly náklady na jeho fungování. Bývalo také zvykem, že se o myšlence založit nový odbor informovaly obecní výbor a nejrůznější národní spolky a korporace fungující v dané obci. Následně pak

¹⁵⁴ NA, fond NJS, kart. 8, inv. č. 3, Ústředí 1919–1938.

¹⁵⁵ Podrobněji k pozemkové komisi srov. tamtéž, kart. 7, inv. č. 2, Zápisy ze zasedání pozemkové komise 1925–1936.

¹⁵⁶ Návod jednací a řád odborů, Praha 1903, Úvod.

ústřední výbor Národní jednoty severočeské zakládajícím osobám zaslal zdarma letáky a brožury, které se šířily mezi obyvatele dané obce a přilehlého okolí.¹⁵⁷

Ústřední výbor posléze jednal o zřízení či eventuálním zákazu odboru. V případě jeho povolení, ústředí umožnilo svolání ustavující valné hromady a nárokovalo si dostat minimálně týden dopředu informace o dni, čase a místě konání ustavující schůze, přičemž se muselo dbát na to, aby se v daný den v obci nekonala jiná schůze či slavnost; čas i místo schůze se proto vybíraly tak, aby se mohlo dostavit co nejvíce občanů. Ty o tom obvykle informoval obecní posel nebo v případě větší obce se rozesílalo písemné oznámení o konání schůze, které připravoval ústřední výbor.¹⁵⁸

Z jednání valné hromady vznikl vždy protokol, který sepsal zapisovatel a předčítal se na nejbližší schůzi.¹⁵⁹ Po zahájení ustavující schůze se z řad přípravného výboru zvolil čestný předseda a zapisovatel. Nechyběla zároveň ani řeč delegáta ústředního výboru o účelu a úkolech NJS, kterého představil předseda, a zároveň přednesení stanov spolku. Obvykle pak následovaly přijímání členů,¹⁶⁰ vybírání příspěvků a před ukončením schůze se ještě zvolil výbor. V případě, že počet členů nepřesáhl 50, volilo se celkem 5 členů výboru a 2 sloužili jako náhradníci. Pokud přihlášených bylo 50 a více, volilo se 7 členů výboru a opět 2 náhradníci. Jestliže celkový počet členů přesáhl číslo 100, zvolilo se 9 členů výboru a počet náhradníků se neměnil. Seznam těchto členů se obvykle do třech dnů po konání ustavující schůze výboru odeslal politickému úřadu,¹⁶¹ příloha rovněž musela obsahovat, kdo je zvolen předsedou, jednatelem a pokladníkem.

Všichni zvolení funkcionáři se volili na jeden správní rok; v případě nastalé změny musela být tato skutečnost neprodleně oznámena politickému úřadu i ústřednímu výboru nejpozději do 3 dnů. „*Zejména změna v osobě jednatelově budiž ihned oznámena novým jednatelem ústřednímu výboru, neboť jinak docházely by dopisy a ‚Věštník‘ stále na dřívějšího jednatele,*“ uváděl návod jednací.¹⁶² Po ustanovení odboru a volbě nejdůležitějších členů se jevílo potřebným, aby ústřední výbor, jenž byl obeznámen o volbě

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 5.

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 9.

¹⁶⁰ Členem odboru se mohl stát každý Čech nebo Češka, a to bez rozdílu věku. Jeho povinností bylo zaplatit roční příspěvek a zavázat se k plnění stanov spolku. Nejnižší roční příspěvek k roku 1903 činil 40 h a každoročně se navyšoval.

¹⁶¹ Na venkově se posílal c. k. okresnímu hejtmánství a v Praze a jejích předměstích c. k. policejnímu ředitelství.

¹⁶² Návod jednací a řád odborů, s. 10.

předsednictva, zaslal na jednateleovu adresu veškeré spolkové potřeby, tj. zápisník, pokladní knihu, razítko, pokladničku, legitimace, útržkové bloky, stanovy, další spolkové písemnosti, obálky a potřebné tiskopisy.

3.2.2. Činnost výboru

Výbor každého odboru jednoty se pravidelně scházel na schůzích, které svolával předseda odboru, popřípadě jeho náměstek, a to vždy po předchozí dohodě s jednatelem. Schůze se konaly po nahromadění dostatečného materiálu k jednání, obvykle jedenkrát měsíčně, popřípadě také poté, co si jednání přála z jistých důvodů nadpoloviční většina členů výboru. Je důležité také dodat, že se schůze výboru svolávala na základě oběžníku opatřeného podpisem předsedy a jednatele, který po dané obci nosil poslíček. Na oběžníku se rovněž uváděly místnost, den a hodina setkání a dále také program schůze. Tento formulář členové výboru museli stvrdit svým podpisem, aby bylo patrné, že oběžník četli. Pokud však nastala situace, že výbor neměl k dispozici poslíčka, schůze mohla být svolána poštou tři dny předem.¹⁶³

Na samotné schůzi, kterou vždy řídil předseda (v případě jeho nepřítomnosti jednatel), se hlasovalo o jednotlivých návrzích a současně se dával prostor řečníkům. Jednatel spolku vždy na této schůzi podával zprávu nejen o činnosti odboru, ale také o došlé korespondenci a běžných spolkových záležitostech. Co se týká pozice pokladníka, ten se vyjadřoval k finančnímu stavu odboru za uplynulé období a ke schválení předkládal veškeré došlé účty. Pro doplnění je pak vhodné připomenout, že výbor byl způsobilý k usnášení se za přítomnosti nadpoloviční většiny členů výboru (příklad když byl výbor pětičlenný, mohl se usnášet za přítomnosti minimálně třech členů).¹⁶⁴ Schůzí se museli účastnit i náhradníci, ale jejich osoba se nepočítala do počtu potřebného k usnášení se a rovněž také nesměli hlasovat. Osoby sloužící jako náhradníci se povolávali do výboru v případě rezignace některého z dosavadních členů výboru (vždy nejprve ten náhradník, který při valné hromadě získal největší počet hlasů). Schůzí výboru se mohli účastnit nejen všichni členové odboru, kteří splnili své povinnosti, tj. zaplatili členský příspěvek, ale také funkcionáři nejrůznějších spolků (divadelní, zábavní apod.), kteří byli k jednání přizváni. Existovaly však také případy, kdy se schůze prohlásila za tajnou, a to tehdy, přála-li si to

¹⁶³ Tamtéž, s. 11.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 12.

většina členů výboru. V tom případě byli přítomni pouze členové výboru s náhradníky a závěrečný protokol nesl pouze výsledek jednání.

3.2.3. Funkcionáři

Nejvýznamnějšími funkcionáři, kteří zodpovídali za spolek před všemi úřady, veřejností a současně ústředním výborem, byli předseda (místopředseda) a současně jednatel. Tito dva spolkoví funkcionáři měli za povinnost podepisovat všechny odesílané dopisy a listiny. V případě finančních záležitostí obvykle připojoval svůj podpis zároveň i pokladník. Dopisy nebo listiny, které podepsal pouze jeden funkcionář, nebylo možné považovat za oficiální projev odboru, a ústřední výbor, pokud mu byl takový dopis doručen, jej mohl vrátit k podpisu druhému funkcionáři.¹⁶⁵ Předseda měl za povinnosti, samozřejmě vždy po dohodě s jednatelem, svolávat jednotlivé schůze výboru a také valné hromady, těm pak navíc předsedal a opatroval svým podpisem všechny důležité listiny a výsledky jednání. Rovněž se od něho očekávalo, že bude zastupovat odbor navenek. Funkce místopředsedy se stávala důležitou v tu chvíli, kdy předseda rezignoval, byl nemocen nebo z jiných důvodů nepřítomen.

Důležitou osobou byl i jednatel, jenž měl povinnost přijímat od pošty veškeré dopisy a zásilky a současně je zapisovat do seznamu došlých spisů a opatřit je pořadovým číslem. Přijaté listiny následně předkládal ke čtení předsedovi a po dohodě s ním na ně pak mohl i odpovídat. V případě, kdy nebyl v určité době zvolen zapisovatel, protokol schůzí výborových a valných hromad vedl jednatel. Současně dbal i o to, aby zůstal odbor ve stálém kontaktu s ústředním výborem. Osoba jednatele mohla zastoupit předsedu nebo místopředsedu v reprezentaci odboru v případě, že oba výše jmenovaní byli jinak zaměstnáni. Ve chvíli, kdy jednatel již nebyl z nějakých závažných důvodů schopen funkci dále vykonávat, musel před složením funkce za sebe najít řádného nástupce, neboť existovaly případy, kdy odbor nemohl správně fungovat, když jednatel odstoupil a neměl nástupce, popřípadě nástupce neměl dostatečné množství zkušeností potřebných pro výkon dané funkce.¹⁶⁶

Na osobě pokladníka vždy velmi záleželo, musel se jím stát člověk svědomitý a poctivý, jelikož jeho špatnou volbou mohla být zmařena činnost odboru. Pokladník odpovídal za pokladní hotovost i cenné předměty odboru a byl pověřen tím, aby vše důležité zapisoval

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 13.

¹⁶⁶ Tamtéž.

do pokladní knihy. Současně vyplácel i účty, avšak za přísné kontroly a souhlasu ústředního výboru. Řád odborů také stanovoval následující: „vydání na zábavy, divadla atd. nesmí se hraditi z členských příspěvků, nýbrž z výtěžků zábav. Deficit zábavy jedné budiž uhrazen čistým ziskem zábavy jiné. Proto budtež do pokladní knihy zapisovány jen čisté zisky ze zábav atd. nikoliv však vydání. Prosty zábav, divadel atd. budiž zřízena zvláštní kniha. Dary vybrané z pokladniček budtež v pokladní zprávě uvedeny vždy zvláště.“¹⁶⁷ Krom toho pokladník sestavoval na základě výše příspěvků seznam členů jednoty. Pokladní hotovost (pokud nebyla odboru zapotřebí na nejnnutnější vydání) zasílal pokladník minimálně jednou za čtvrt roku ústřednímu výboru.

Pokud byl zvolen zapisovatel, spadalo do jeho kompetencí vedení protokolů nejen o výborových a členských schůzích, ale také valných hromad. Tyto záznamy v co nejkratší časově prodlevě po konání schůzí vždy předal jednateli odboru, který pak provedl usnesení schůze. Uvedené zápisy ze schůzí se obvykle četly na dalším setkání, aby se zjistilo, zda se do té doby provedla všechna předchozí rozhodnutí.¹⁶⁸

V případě, že měl daný odbor knihovnu, ať už svou vlastní nebo vypůjčenou od ústředního výboru, volil se obvykle z výboru knihovník, který přejímal za knihy plnou odpovědnost. Hlavní náplň jeho práce spočívala v tom, že vedl seznam knih, zapisoval výpůjčky a dbal o rozšiřování knih mezi lid. Současně aktualizoval seznam knih, které odbor nabyl sám a jež měl zapůjčené od ústředního výboru. Knihovník rovněž každoročně sestavoval výroční zprávy o používání knihovny.¹⁶⁹

Také existovala pozice tzv. přihlížitelů účtu, které volila valná hromada a jejichž hlavní náplní práce bylo prohlížet pokladní knihu odboru a zjišťovat pokladní hotovost. Revizoři prováděli prohlídku nejméně dvakrát ročně a vždy musela být realizována před valnou hromadou, aby zpráva revizorů mohla být zveřejněna na zasedání. V případě, že daný odbor měl k dispozici divadelní či zábavní kroužek, volili se jejich předsedové, kteří zodpovídali za divadelní jeviště a veškeré další příslušenství.

¹⁶⁷ Tamtéž.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 14.

¹⁶⁹ Knihovník obvykle dbal i o spolkové tiskoviny. Staral se o to, aby již přečtené časopisy v českých krajích byly v jednotlivých obcích sbírány a alespoň jedenkrát týdně posílány do obcí ohrožených německou menšinou.

3.2.4. Finanční záležitosti

Jedním z hlavních úkolů odboru bylo podle návodu jednacího „sbírání peněz k účelům Jednoty, t. j. k podpoře českých menšin i zabezpečení národního rozhraní. Rozmnožení příjmů i opatření nových zdrojů příjmů proto řádný odbor věnuje co největší péči – zejména odbory v kraji čistě českém, na něž nenaléhá nebezpečí poněmčení. Řádný odbor je hrd na to, když co nejvíce peněz odvede ústřednímu výboru, neboť ví, že tím plně přispěl k posílení českých menšin“.¹⁷⁰ Každoročně byly také řádně vybírány členské příspěvky. V případě, že se ono vybírání v jednom roce zanedbalo, druhý rok již nebylo možné ztrátu nahradit a obvykle to způsobilo úbytek členů. Dbalo se na to, aby se do řad spolku dostali lidé spíše majetní, kteří by mohli vzhledem ke svým poměrům, platit vyšší roční příspěvek než bylo minimum, tj. 40 hal. Odbor se stále snažil hledat nové členy, neprodleně po ustavující valné hromadě, před výročními valnými hromadami, ale i při každé další vhodné příležitosti za pomoci nejrůznějších oběžníků a tiskopisů, které obvykle obstarával ústřední výbor.

Majetnější občané se označovali jako členové zakládající, jelikož byli ochotni zaplatit členský poplatek ve výši 200 K jednou pro vždy, a to buď najednou, nebo v pěti ročních splátkách.¹⁷¹ Kdo uhradil členský poplatek najednou, získával červenou legitimaci, kdo v několika lhůtách, patřila mu modrá legitimace. Jednotlivé odbory následně pak vybízely tyto občany, aby přihlašovali jako zakládající členy i své děti.¹⁷²

S finančními záležitostmi jednoty jistě souvisí i existence pokladniček, které zasílal ústřední výbor každému odboru zdarma a opatřil je číslem, pod nimiž je zapisoval do evidence ústředního výboru. Odbor je umisťoval do své spolkové místnosti, popřípadě do místního či sousedního hostince. Klíč od pokladničky měl v držbě pokladník odboru a ten za přítomnosti dalšího svědka měl oprávnění pokladničku otevřít a obnos z nich vybrat, avšak měl za povinnost uložit dovnitř lístek s výší vybraného peněžního obnosu a rovněž tuto částku musel zapsat do pokladní knihy. Krom pokladníka byl držbou peněz oprávněn ještě výbor odboru, který je mohl vydávat jen na zaplacení spolkových záležitostí, např. kolků a poštovního. S ohledem na jiné organizace je důležité zmínit, že „výbor odboru

¹⁷⁰ Návod jednací a řád odborů, s. 15.

¹⁷¹ Svůj příspěvek platili buď ústřednímu výboru, nebo prostřednictvím odboru a za svůj „vklad“ byli odměněni diplomem.

¹⁷² Návod jednací a řád odborů, s. 15.

*není v žádném případě oprávněn ve prospěch jiných spolků, fondů a účelů činiti dary, povolovati podpory, sbíratí příspěvky, pořádati zábavy atd.“.*¹⁷³

Nebývalo výjimkou, kdy danému odboru poskytl ústřední výbor tzv. finanční samostatnost, a to v případě, že dostal na dobu jednoho roku přidělený úkol – starat se dle svého uvážení o jiný odbor nebo ohroženou obec. I tehdy však odboru zůstávala povinnost podávat ústřednímu výboru zprávy a z veškeré finanční činnosti si zanechávat účty a jiné doklady, které následně ústřední výbor překontroloval. Po roce probíhalo jednání, na němž se rozhodlo, zda se přidělený úkol danému odboru ponechá, nebo se mu uloží nový.

V rámci finanční problematiky Národní jednoty severočeské je dále vhodné uvést, že účty každého z odborů se uzavíraly 31. prosince daného roku. Pokladní přebytek z uzavřeného roku pak byl odveden ústřednímu výboru nejpozději do konce března, jelikož k tomuto datu ústřední výbor uzavíral účty.¹⁷⁴

3.2.5. Členské schůze a valné hromady

Členské schůze se svolávaly tehdy, když se to jevilo potřebným, a to za pomoci oběžníků a přizváni byli všichni členové. Navíc se během nich konaly ještě poučné či národně povzbuzující přednášky, při nichž se dále referovalo o činnosti odboru, ale i nejdůležitějších událostech s menšinovou či národnostní tematikou. Takové schůze se zpravidla konaly v místě sídla odboru, popřípadě v nejbližším okolí. Každoročně (obvykle v lednu či únoru) se navíc svolávaly valné hromady. Ty se však mohly konat i v mimořádných případech, kdy se část výboru rozhodla rezignovat a bylo zapotřebí zvolit nové členy, popřípadě když svolání žádala pětina členstva.

Ústřední výbor si vyhrazoval právo konat valnou hromadu, jak řádnou, tak mimořádnou, v tu chvíli, kdy výbor odboru nekonal své povinnosti. Oznámení pro politické úřady bylo písemné, bez kolku a doručeno muselo být příslušnému orgánu alespoň 24 hodin před konáním schůze či valné hromady. Oznámení krom všech povinných náležitostí dále muselo obsahovat informaci, zda se bude konat jednání veřejné či neveřejné.

¹⁷³ Odbor nesměl pracovat v zájmu jiných spolků než Národní jednoty severočeské. Směl však poskytovat podpory jinému odboru z českého kraje, menšinového nebo na rozhraní. Bylo však zapotřebí předchozího schválení ústředního výboru, který rozhodoval vždy na rok dopředu. Tamtéž, s 16.

¹⁷⁴ Lhůta třech měsíců, tj. do 31. března byla stanovena proto, aby mohl být pokladní přebytek uveden ve výroční zprávě. V době mezi 1. lednem a 31. březnem směly být ústřednímu výboru zasílány příspěvky a výtěžky pouze za předchozí rok, zatímco příspěvky a výtěžky z běžícího roku, se zasílaly až od 1. dubna. Tamtéž, s. 17.

Pokud chtěl příslušný odbor před členskou schůzí vyvěšovat plakáty, musel si nejprve vyžádat u politického úřadu povolení. Žádost se opatřila kolkem v hodnotě 1 K a poslala v následujícím znění: „Zároveň žádáme za povolení k nalepování přiložených plakátů.“¹⁷⁵ Pokud se rozhodlo o tom, že členská schůze či valná hromada bude veřejná, mohl se jí zúčastnit kdokoli. Hovořit však směli pouze členové nebo zvaní hosté a hlasovat jen členové. Jak bylo uvedeno výše, tato jednání vedl předseda, v některých případech také místopředseda a pokud byli nepřítomni, padla tato povinnost na jednatele. Ve výjimečných případech jednání řídil pokladník, popřípadě nejstarší člen výboru odboru.

3.2.6. Pořádání divadel, zábav a výletů

Pořádání veškerých kulturních akcí musel příslušný odbor nahlásit politickému úřadu (okresnímu hejtmanství nebo policejnímu ředitelství).¹⁷⁶ Pokud se mělo hrát divadelní představení, které doposud nemohlo vidět pražské publikum, žádost o povolení musela být opatřena kolkem v hodnotě 2 K, pokud se jednalo již o hrané představení, stačil kolek v hodnotě 1 K. Text hry se přikládá navíc k žádosti. Podobné nařízení platilo i v případě tanečních a pěveckých zábav. I v tomto případě se čekalo na povolení politického úřadu, v ojedinělých případech obecního úřadu. Při volbě divadelních i pěveckých výstupů se vždy dbalo na slušnost: „*Nezapomeňme, že divadlem a zábavou má býti ušlecht'ována duše lidu a ne kažena.*“¹⁷⁷

3.2.7. Styk odboru s ústředním výborem

Místní odbor měl povinnost být v neustálém kontaktu s ústředním výborem a o každé své činnosti mu podával informace. Zejména v případě schůzí a přednášek musel odbor ústřední výbor nejprve informovat o konání a následně sdělit výsledky setkání. V zájmu Národní jednoty severočeské bylo, aby styk ústředního výboru s jednotlivými odbory byl přátelský a nekonfliktní. Co se týkalo spolkového tisku (Věstník, posléze Stráž severu a od roku 1923 Hraničář), každý odbor vždy dostával jeden výtisk zdarma a jeho povinností bylo získávat mezi členstvem další předplatitele. Každé nové číslo novin se vyvěšovalo ve spolkové místnosti tak, aby ho měl každý člen kdykoliv k dispozici; poté se jednotlivá čísla

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 19.

¹⁷⁶ Z důvodu pěstování kulturního a vzdělávacího ducha v každém členu daného odboru docházelo k zřízení přednáškových, divadelních, zábavních a cyklistických kroužků. Jejich ustanovení muselo být vždy v souladu se stanovami Národní jednoty severočeské. Uvedené kroužky si ze svých řad mohly volit své funkcionáře, avšak na veřejnosti vystupovaly pouze prostřednictvím výboru odboru.

¹⁷⁷ Návod jednací a řád odborů, s. 21.

ukládala do knihovny odboru, jelikož obsahovala hodnotné články o české menšině a národnostní problematice v Čechách.¹⁷⁸

Za účelem zjednodušení agendy trval ústřední výbor na tom, aby všechna důležitá sdělení a žádosti jednotlivé odbory zasílaly na zvláštních listech, jelikož odlišné záležitosti v ústředním výboru vyřizovali různí funkcionáři, a tak jim mohly být jednotlivé listy rychleji přiděleny ke zpracování. Tím se dalo snadno vyhnout obtížím spojeným s tím, když výboru dorazil jeden dopis obsahující několik žádostí a zpráv odlišného charakteru. Odpovědi se též vypracovávaly na zvláštní listy, ale odboru se posílaly v jedné obálce.

3.2.8. Odbory mužské, ženské, smíšené

Od počátku 20. století převažovaly odbory smíšené, v nichž mohli působit jak muži, tak ženy. V případě smíšených odborů mohly v jejich výboru zasedat i ženy, a dokonce mnohdy zaujímaly čelní místa. Vedení však doporučovalo, aby zejména ve větších městech existovaly dva odbory, a to mužský a ženský, zejména z důvodu velkého počtu členů. Bylo možné se setkat i s takovými případy, kdy v obci již fungovalo takové množství jiných spolků, že by se pro mužský odbor nenalezlo dostatečné množství funkcionářů, proto se přistoupilo k založení odboru ryze ženského.

Do vyšších správních jednotek (sborů a okrsků) vysílaly jednotlivé odbory své delegáty. Pokud měl odbor do 100 členů, odjížděl jeden delegát, pokud více jak 100 členů, bylo zapotřebí dvou delegátů. Za delegáta do sboru či okrsku mohl být vybrán zkušený, vážený člen odboru, který byl navíc členem sborové organizace.¹⁷⁹

Zastoupení odborů na valné hromadě Národní jednoty severočeské se zajišťovalo prostřednictvím delegáta, jenž volil a hlasoval jménem odboru. Nezřídka se také stávalo, že vyslání delegáta považoval odbor za zbytečné, nebo ho ani vyslat nemohl, a v tom případě se ústřednímu výboru poslala podepsaná plná moc. Ke konání valné hromady NJS se mohlo přistoupit tehdy, když všechny odbory již valnou hromadu konaly, a navíc o nich podaly zprávy současně se zprávou o činnosti za uplynulý rok.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Spolkový tisk obsahoval cenné rady, pokyny i nové zprávy pro odbory, proto se stávalo nutným, aby si členové každý výtisk pečlivě přečetli a aby se pokyny řídili. V případě, že bylo tohoto dosaženo, mohlo se upustit od zasílání oběžníků, které musely být pořizovány ve velkém nákladu za nemalý finanční obnos. Tamtéž, s. 22.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 23.

¹⁸⁰ Veškeré náklady spojené s cestou delegáta (delegátů) na valnou hromadu NJS si hradil každý odbor sám. Tamtéž, s. 23.

3.2.9. Různé pokyny

Ústřední výbor každému nově zřízenému odboru opatroval jeviště, které měl odbor za povinnost pečlivě opatrovat a samozřejmě často využívat. Pokud bylo zjištěno, že je jeviště poškozené, popřípadě minimálně využíváné, ústřední výbor jej mohl odebrat, a navíc žádat náhrady za ušlý zisk. Autorka výše zmiňovala existenci odborových knihoven, které propůjčoval též střední výbor. V žádném případě nemohlo docházet k jejich směňování mezi odbory. Pokud byly knihy veškerým členstvem přečteny, žádalo se o knihy nové. I v tomto případě si ústřední výbor činil nároky na odebrání knihovny ve chvíli, kdy bylo shledáno nedbalé zacházení s knihami.

Odbory v českých krajích měly za povinnost konat sbírky na tzv. vánoční nadílky. Veškerý výtěžek jednotlivé odbory posílaly vánoční komisi, jež fungovala při ústředním výboru. Existovaly však také případy, kdy si zejména větší odbory vybranou finanční hotovost zanechaly a pro obec ohroženou konaly vánoční nadílku samy.¹⁸¹

Ústřední výbor NJS jednotlivým odborům opatroval k přednáškám řečníka. O jeho vyslání však bylo zapotřebí žádat minimálně 14 dní předem. K valným hromadám a běžným schůzím si řečníky obstarával odbor sám, pokud možno z blízkého okolí. Veškeré výlohy spojené s cestou na určené místo musel každý odbor hradit sám.

Jednotlivé odbory neměly žádné vlastní jmění a vše, co využívaly ke své práci, bylo propůjčené ústředním výborem NJS. Pokud by se berní úřad tázal na spolkové jmění, řád odborů stanovoval, že je zapotřebí oznámit, že „*odbor vlastního jmění nemá. Jmění přihlašuje pak ústřední výbor hromadně a platí za všechny odbory poplatkový ekvivalent*“.¹⁸² Přesto měl odbor za povinnost sepsat přesný inventář předmětů, které měl v držení, a pravidelně jej oznamoval při výroční zprávě.

Odborům, zejména těm ve větších smíšených městech, se doporučovalo, aby ze svých příjmů zřizovaly veřejné čítárny. Muselo se však dbát na to, aby čítárna nepohltila většinu jejich příjmů určených zejména na menšinovou práci. Někteří členové odboru chtěli nosit odznak jednoty, což jim umožňovaly §§ 6 a 22 stanov NJS.¹⁸³ Odznaky se na požádání

¹⁸¹ Vánoční nadílky se každoročně poskytovaly velmi chudým dětem z obcí značně ohrožených německou menšinou, a to jak na pomezí nebo přímo v kraji poněmčeném.

¹⁸² Kdyby odbory majetek také přihlašovaly, byl by z něho placen poplatkový ekvivalent dvakrát, jednou odborem, podruhé ústředním výborem. Tamtéž, s. 24.

¹⁸³ Podrobněji viz kapitola Stanovy NJS.

posílaly odborům na dobírku a každý zájemce si jej musel zaplatit, jelikož nebylo dovoleno sponzorovat odznaky z peněz odboru.

Nebývalo výjimkou, že se některý z funkcionářů odboru rozhodl navštívit ústřední výbor v Praze osobně. Osobním rozhovorem se dalo mnoho záležitostí vyřídit rychleji, nežli prostřednictvím písemného styku. Mělo se však brát v úvahu, že pracovníci ústředního výboru měli určené své úřední hodiny, přičemž pravidelně se v kancelářích zdržovali odpoledne a večer, vždy po svých zaměstnáních. Členové výboru vždy velmi ochotně pohovořili s pracovníkem odboru a poskytly mu potřebné informace. V zájmu práce jednoty však bylo, aby se rozmluvy se členy ústředního výboru zbytečně neprodužovaly; stále se připomínalo, že *„všichni členové ústředního výboru své funkce vykonávají úplně zdarma, bez jakékoli náhrady“*.¹⁸⁴

V různých pokynech návodu jednacího a řádu odborů rovněž nechybělo ustanovení, za jakých podmínek může dojít k zrušení odboru. Ten mohl být rozpuštěn v případě, kdy měl méně než 10 členů, eventuálně když se na tom usnesla valná hromada odboru, na které však musely být přítomny 2/3 všech členů daného odboru a z nich by se navíc 3/4 musely vyjádřit pro rozpuštění.¹⁸⁵

3.2.10. Činnost k podpoře zemědělství a zakládání Raiffeisenových záložen

Množství členů jednoty působilo v zemědělství, a proto se jejich povinností stala i podpora rolnictví (tento úkol rovněž předepisuje odstavec 3 stanov NJS). Řada odborů pracovala na zlepšení situace v zemědělství v dané oblasti, díky čemuž získávala stejná práva, jaká náležela hospodářským spolkům (např. volba delegátů do zemědělské rady). K zemědělské radě odbory zasílaly nejrůznější žádosti na subvence na hospodářské stroje, zvelebení ovocnářství, hospodářské knihovny, na drobné zvířectvo a na včelařství. Rovněž žádaly peněžité podpory na zalesňování holých strání a celkovou podporu lesnictví a zřízení stanic skotu, býků a vepřového dobytka.¹⁸⁶

Pokud se některý odbor rozhodl založit v dané obci Raiffeisenovu záložnu, bylo zapotřebí, aby se obrátil prostřednictvím ústředního výboru na Ústřední jednotu hospodářských

¹⁸⁴ Návod jednací a řád odborů, s. 27.

¹⁸⁵ Než se však svolávala valná hromada, na níž měla být projednávána možnost zrušení odboru, bylo povinností o tom nejprve informovat ústřední výbor. Bez jeho vědomí nebylo možné odbor zrušit. Pokud došlo k ukončení jeho činnosti, veškeré jmění odboru se muselo zaslat ústřednímu výboru, jestliže tak nebylo učiněno, věci mohly být vymáhány od posledních funkcionářů odboru. Tamtéž, s. 25.

¹⁸⁶ Podrobněji k udělování subvencí a podpor viz tamtéž, s. 28.

společenstev v království Českém v Praze na Smíchově (Jakubské náměstí). Tato instituce udělovala všechny potřebné instrukce a pokyny k založení záložny, současně poskytla stanovy, a pokud bylo potřeba, zajistila i řečníka.

4. VZNIK ČESKOSLOVENSKA

Na vznik samostatného československého státu měla zásadní význam činnost Tomáše Garriguea Masaryka v zahraničí, kde pobýval od prosince roku 1914. Právě on již v prvních týdnech války velmi dobře odhadl, že za dané situace je potřeba bojovat za svobodu a demokracii Čechů a Slováků, kteří byli doposud součástí Rakouska-Uherska. Málodko byl na vedoucí postavení v zahraničním odboji tak připraven, jako právě Masaryk, který velmi dobře ovládal šest světových jazyků. V zahraničí se rozhodl reálně rozvíjet výchozí koncept společného státu Čechů a Slováků, udržovat spojení s domácím odbojem a zajisté také pro svůj program získat podporu mocností Dohody. Kvůli těmto cílům musel objet téměř celý svět. Nejvíce času strávil Masaryk v Itálii a západní Evropě, téměř rok pobýval v Rusku, navštívil Japonsko a během rozhodujícího roku 1918 setrval v USA, odkud se vracel domů jako prezident první Československé republiky.¹⁸⁷

Výše uvedená zahraničně politická akce Masaryka a jeho nejbližších spolupracovníků (Edvarda Beneše a Milana Rastislava Štefánika) dosáhla výraznějších úspěchů až v posledním roce války. Na konci května 1918 došlo k podpisu Pittsburgské dohody, která potvrzovala spojení Čechů a Slováků v jednom státě. Současně také prohlásila Masaryka za vůdce ve společném boji za svobodu a nezávislost.¹⁸⁸ Dohodové mocnosti v tomto roce pak postupně uznávaly právo národů Rakouska-Uherska na vlastní státy. Kromě diplomatických snah se o mezinárodní uznání práva na samostatný stát zasloužili také čeští a slovenští dobrovolní vojáci (legionáři), kteří bojovali na frontách velké války v rámci dohodových armád, ale pod svými vlastními prapory.¹⁸⁹ Československé legie se utvářely jako armáda státu, který zatím existoval pouze v mysli dobrovolníků, již se hlásili do boje z krajanských spolků a zajateckých táborů se snahou osvobodit své země z nadvlády Habsburků.

Teprve až v podzimních měsících roku 1918 státy Dohody v souvislosti s vývojem světové války začaly přihlížet k řešení, jež se týkalo rozbití Rakouska-Uherska a vzniku samostatných států v oblasti střední Evropy. Za důkaz pro tento postup lze považovat

¹⁸⁷ BLÍŽKOVSKÝ, Bohumír, Masarykova cesta kolem světa za demokratické Československo. In: Živé hodnoty Masarykova Československa. Sborník z konferencí k 90. výročí vzniku ČSR v Brně, Brno 2009, s. 27.

¹⁸⁸ HLAVÁČ, Miroslav, Čeští mafiáni, Karviná 2008, s. 191. Text Pittsburgské dohody viz ŠVOMA, Jaroslav, Za svobodný stát, Ostrov nad Oslavou 1951, s. 37.

¹⁸⁹ Více k legionářům srov. např. HONZÍK, Miroslav, Legionáři, Praha 1990.; ŠTRAIT, Jaroslav, Svobodní občané ve Velké válce (1914–1918), Praha 2014.; MICHL, Jan, Legionáři a Československo, Praha 2009.

odmítavý postoj amerického prezidenta Woodrova Wilsona k žádosti Centrálních mocností o příměří, odeslané počátkem října 1918. Rakousko-Uhersko, vyčkávající na Wilsonovu odpověď, vydalo dne 15. října Císařský manifest, jímž zveřejnilo myšlenku na „*přestavbu Rakouska ve spolek národních států a nedotknutelnosti Uherska*“,¹⁹⁰ přičemž by každému národnímu státu zaručoval samostatnost. Tento o několik desítek let opožděný manifest, který by dříve pravděpodobně vyvolal obrovské nadšení, již nenabyl velkého významu, a to zejména proto, že tajemník Československé národní rady¹⁹¹ Edvard Beneš dohodovým zemím oznámil, že se s platností od 26. září 1918 ustanovila prozatímní československá vláda. Následně pak Masaryk, již jako předseda prozatímní vlády, vydal 18. října tzv. Washingtonskou deklaraci o nezávislosti československého národa. Prohlášení bylo uveřejněno shodou okolností téhož dne, kdy Wilson zaslal negativní odpověď na rakouský požadavek mírových jednání, jelikož autonomii pro národy monarchie považoval již za překonanou. Současně také vyzval rakouskou vládu, aby souhlasila s tím, že si o své budoucnosti národy rozhodnou svobodně. Washingtonská deklarace se tak stala jakousi předzvěstí budoucí ústavy samostatného československého státu, podle níž se měl stát republikou.

Pomyslným historickým mezníkem se stal 28. říjen 1918, den vzniku Československa, kdy ve své podstatě došlo k nedorozumění. Nótu rakouského ministra zahraničí Gyuly Andrásyho z 27. října si mnoho lidí vysvětlilo jako kapitulaci, přitom se ve skutečnosti jednalo pouze o rakouské přijetí nabídky k jednání o míru. Ještě téhož dne večer telefonoval z Vídně do Prahy zástupce Národního výboru Vlastimil Tusar a nechal se slyšet, že dojde k vojenskému pádu monarchie.¹⁹² Následně došlo k vydání *Zákona ze dne 28. října 1918 o zřízení samostatného státu československého*, na jehož základě byl vyhlášen nový státní útvar. Dva dny poté, na zasedání Slovenské národní rady v Turčianském sv. Martině, byla přijata Deklarace slovenského národa (Martinská deklarace), jež žádala právo na sebeurčení pro Slováky a zároveň také vyjádřila vůli slovenského lidu žít ve společném státě s českým národem.

Nově vzniklé Československo se od počátku svého vzniku potýkalo se zásadním problémem, kterým bylo velmi rozmanité národnostní složení jeho obyvatelstva, jehož

¹⁹⁰ PROKŠ, Petr, *Politikové a vznik republiky: 1914–1918*, Praha 1998, s. 184.

¹⁹¹ Československá národní rada byla hlavním orgánem zahraničního odboje během první světové války, vznikla roku 1916 se sídlem v Paříži. Mezi její hlavní představitele se řadí T. G. Masaryk, E. Beneš a M. R. Štefánik.

¹⁹² KLIMEK, Antonín, *Říjen 1918 (Vznik Československa)*, Praha 1998, s. 181.

velká část se s novým státním uspořádáním neztotožňovala a odmítala je. Jednalo se zejména o Němce, Poláky a Maďary, kteří se stali obyvateli nového státu. Na druhé straně stáli Češi a Slováci, kteří naopak vznik Československa oslavovali. V této situaci však bylo téměř nemožné dosáhnout mezi uvedenými dvěma skupinami obyvatel shody, a to zejména v principech fungování nového státu.¹⁹³ Po vzniku Československa nedošlo z ústavněprávního hlediska k žádným změnám v postavení menšin. Jejich práva se i nadále řídila čl. 19 zákona o všeobecných občanských právech z prosince 1867, který stanovoval práva národních kmenů.¹⁹⁴ Negativní stanovisko vůči novému státu však národnostní menšiny pěstovaly mimo jiné také proto, že nové vedení státu provádělo kroky směřující k vytváření privilegovaného postavení Čechů a Slováků. I přesto, že zákonodárny orgán přijal prohlášení, v němž tvrdil, že „*Československá republika bude státem občansky i národnostně spravedlivým*“, současně dodalo: „*[...] vše při vůdčím postavení československého národa a jeho jazyka*“.¹⁹⁵

Na území nového státu se kromě 60 okresů s českou většinou, vyskytovalo také 36 okresů s německou majoritou. Na základě sčítání obyvatelstva z roku 1900 žilo v těchto 36 okresech okolo 2 milionů Němců a jen necelých 149 tisíc Čechů. Jelikož však Němci sídlili i na Moravě a ve Slezsku, dosahoval jejich celkový počet přes 3,5 mil.¹⁹⁶ Velmi složitá situace nastala po vzniku státu v pohraničních oblastech Československa, kde žilo převážně německé obyvatelstvo, které začalo prohlašovat, že je „*odhodláno k zoufalému odporu proti hroící cizí nadvládě a žádá právo na sebeurčení*“.¹⁹⁷ Představitelé Národního výboru proto zahájili již na konci října 1918 jednání s německými politiky a dokonce je vyzývali ke vstupu do nově utvářené vlády. Čeští politici pozvali sudetoněmeckého představitele Rudolfa Lodgmana von Auen k jednání, které se konalo 30. října 1918 v Obecním domě v Praze. František Soukup na této schůzce Lodgmanovi von Auen sdělil, že hodlá za všech okolností udržet ochranu osob a majetku a stejně tak volnost pohybu Čechů i Němců v zemi. Nadále zdůrazňoval svobodu politického a národního přesvědčení

¹⁹³ TÓTH, Andrej, NOVOTNÝ, Lukáš, STEHLÍK, Michal, Národnostní menšiny v Československu 1918–1938, Od státu národního ke státu národnostnímu?, Praha 2012, s. 11.

¹⁹⁴ „*Všechny národní kmeny ve státě jsou rovnoprávné a každý národní kmen má nedotknutelné právo na ochranu a péči o svou národnost a jazyk. Stát uznává rovnoprávnost všech v zemi obvyklých jazyků ve škole, na úřadě a ve veřejném životě.*“ Tamtéž, s. 22.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 25.

¹⁹⁶ KLIMEK, Říjen 1918, s. 232.

¹⁹⁷ Tamtéž.

všech obyvatel, přičemž však důrazně trval na zachování jednoty zemí Království českého.¹⁹⁸ Lodgman naopak žádal uznání samostatnosti německých provincií a žup.

Další českoněmecká jednání, k nimž byl přizván i vůdce německých sociálních demokratů Josef Seliger, probíhala v průběhu listopadu. Řada českých politiků ho znala již z předchozí doby z jednání Říšské rady, a proto také rozhovory s ním probíhaly v klidu a s úctou. Seligerovy požadavky se však příliš nelišily od těch Lodgmanových a vůdčí čeští činitelé je rovněž zamítli. Plány Aloise Rašína naopak počítaly s německým uznáním československého státu. Doslova se nechal slyšet, že „*jedině v případě tohoto uznání bude česká vláda připravena zajistit Němcům v rámci legislativy jistou míru jejich národního a kulturního vývoje*“.¹⁹⁹

V této situaci nebylo možné docílit shody mezi těmito dvěma stranami, a to zejména proto, že jak Rudolf Lodgman von Auen, tak Josef Seliger neprosazovali dohodu, nýbrž odtržení pohraničních území od Československa. Sudetští Němci požadovali připojení oblastí s převážně německým obyvatelstvem k Německému Rakousku (Deutsch-Österreich), jež jim přislíbilo plnou ochranu. Dále se pak předpokládalo, že dojde k přičlenění Deutsch-Österreich k Německu. Výsledkem tohoto postoje se stalo vyhlášení čtyř německých regionů s vlastní správou během října a listopadu 1918.²⁰⁰ Dne 29. října vznikla provincie Deutschböhmen, jejímž centrem se stalo město Liberec, a v čele vlády, která požadovala vytvoření autonomního území v severních Čechách, stál radikální německý předák Raphael Pacher.²⁰¹ Tuto oblast vyhlásili němečtí poslanci Říšské rady, již byli původem z Čech. O den později vytvořil německý politik dr. Robert Freissler²⁰² prozatímní vládu v Opavě, a ustanovil tak provincii Sudetenland.²⁰³ Na části Moravy vytvořili Němci dne 3. listopadu provincii Deutschsüdmähren s centrem ve Znojmě a současně na jihu Čech vznikla provincie Böhmerwaldgau, která byla spravována z Prachatic.²⁰⁴

Na vytváření německých provincií se česká politická scéna dívala s velkým znepokojením. Situaci dále přiostrhovaly neustálé nepokoje v těchto oblastech, jejichž hlavní příčinou se

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 259.

¹⁹⁹ TOTH, NOVOTNÝ, STEHLÍK, s. 36.

²⁰⁰ KLIMEK, s. 232–233.

²⁰¹ SLÁDEK, s. 26.

²⁰² Robert Freissler byl německý politik působící v Rakouském Slezsku, v roce 1918 se stal zemským hejtmanem provincie Sudetenland. Podrobněji viz MARTINEK, B., Několik poznámek k osobě dr. Roberta Freisslera. In: Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis. C 6, Opava 2003, s. 325–331.

²⁰³ KLIMEK, Říjen 1918, s. 269.

²⁰⁴ TOTH, NOVOTNÝ, STEHLÍK, s. 35–36.

stal nedostatek potravin, rozpadající se administrativa a v neposlední řadě zvýšená bolševická agitační činnost, které napomáhali vojáci navracející se z front první světové války.

K oficiálnímu vyhlášení republiky došlo až 14. listopadu 1918. V době od 28. října do 13. listopadu vykonával zákonodárnou i výkonnou moc Národní výbor. Jednalo se o prozatímní orgán nejvyšší státní moci, který fungoval de facto jako provizorní Národní shromáždění. Tvořilo ho pět členů – Jiří Stříbrný, Alois Rašín, František Soukup, Antonín Švehla a Vavro Šrobár. V uvedeném období Národní výbor přijal celkem sedmáct zákonů, které byly nezbytné pro fungování nového státu. Mezi nejdůležitější patřil tzv. recepční zákon (č. 11 Sb. z. a n.), který stvrzoval, že veškerá dosavadní nařízení a zákony zůstávají prozatím v platnosti. Když se 13. listopadu sešel Národní výbor naposledy, projednal a posléze schválil prozatímní ústavu, jež byla vyhlášena o den později. Počítalo se s tím, že ústava bude platit krátce, proto získala přívlastek prozatímní. Další ústava však vešla v platnost až na konci února roku 1920.

Na základě výše uvedené ústavy se Národní výbor změnil na jednokomorové Revoluční Národní shromáždění (dále jen RNS), které existovalo do voleb v dubnu 1920. Zástupci národnostních menšin v RNS nezasedali, jelikož odmítali existenci Československa a logicky se nechtěli stát součástí jeho orgánů. Na druhé straně je však důležité poznamenat, že čeští politici tento přístup uvítali a Němce do RNS ani nezvali, protože se v případě jejich účasti obávali možných těžkostí spojených se schvalováním nařízení a zákonů.²⁰⁵ Nakonec někteří němečtí politici projevíli přání účastnit se jednání RNS, ale jejich případná účast byla vázána na uznání Československa ve stávajících hranicích, které měly kopírovat hranice historických zemí Koruny české. K jejich zakotvení došlo na základě třech poválečných mírových smluv, a to Versailleské smlouvy s Německem uzavřené v červnu 1919, Saint-germainské s Rakouskem v září 1919 a Trianonské s Maďarskem v červnu 1920. Smlouvou v Trianonu bylo Československu postoupeno území Slovenska a Podkarpatské Rusi. Ke konečnému vymezení sporných hranic v oblasti Těšínska, Oravy a Spiše došlo až v červenci 1920 poté, co si Těšínsko mezi sebe rozdělily Československo a Polsko.²⁰⁶

²⁰⁵ Tamtéž, s. 21.

²⁰⁶ PAVLÍČEK, J., Československé dějiny a evropská politika ve 20. století, Praha 2008, s. 23.

Dne 14. listopadu současně RNS zvolilo vládu tzv. všenárodní koalice, do jejíhož čela se postavil Karel Kramář. V té době se plně projevovaly protesty ze strany sudetských Němců, jelikož zvolená vláda byla pouze jednonárodní koalicí. Krom toho vláda neměla faktickou opozici, zvolilo ji RNS a nedošlo k jejímu jmenování hlavou státu. Nejednalo se však o nijak výjimečný jev, jelikož na bázi revoluční legitimacy vznikaly v té době všechny nástupnické státy rozpadlé habsburské monarchie.

Němečtí politici, zejména Rudolf Lodgman von Auen a Josef Seliger, se koncem roku 1918 zaměřili na zmezinárodnění problému německé menšiny v Československu. Některým dohodovým mocnostem zaslali nóty s uveřejněním sporných záležitostí týkajících se pohraničních provincií. Československo se naopak věnovalo spíše vnitřnímu řešení dané problematiky, a jelikož rozhovory s Němci selhaly, rozhodlo se přistoupit k obsazení inkriminovaných území armádou. Velký problém ovšem představoval nedostatek vojenských jednotek, jelikož Československo doposud nemělo stálé vojsko, a proto bylo zapotřebí využít síly československých legionářů.²⁰⁷

Obsazování německých provincií v prosinci 1918 probíhalo poměrně rychle také proto, že se inkriminované oblasti od počátku vzniku nového státu stále zmenšovaly a v sousedních smíšených oblastech zahájilo svou činnost množství českých národních výborů. Proti úmyslu připojit německé provincie k Deutsch-Österreich se postavilo mimo jiné i mnoho německých statkářů a velkoprůmyslníků, kteří by se museli v případě odtržení vzdát majetku na ostatním území Československé republiky.

Obsazení většiny smíšených i převážně německých oblastí československými vojáky přineslo jisté zklidnění v zemi a téměř úplně se zamezilo dalším akcím českoněmeckých politiků působících ve Vídni. Mnoho představitelů německých politických stran však i nadále doufalo, že blížící se mírová konference v Paříži, jejíž začátek byl plánován na leden 1919, zaručí německé menšině požadované právo na sebeurčení. Pařížská konference však pro německou menšinu skončila neúspěchem a jinak tomu nebylo ani po mírové konferenci s Rakouskem v Saint-Germain-en-Laye v září 1919, kdy došlo k definitivnímu začlenění území s převážně německým obyvatelstvem do Československa.

Vznik Československé republiky provázela vlna všeobecného nadšení i národního opojení. Český národ dosáhl po dlouhých třech staletích znovu své vytoužené národní a státní

²⁰⁷ Jednalo se o legionáře, již se právě navraceli z Itálie a Francie do vlasti a kteří měli zkušenosti s vedením bojů proti armádám Německa a Rakouska-Uherska.

samostatnosti. Nadšení a prvotní opojení však zanedlouho vyprchaly a nový stát se musel potýkat s nesnázemi a obtížemi, které provázely jeho všední život. Největší slabinou demokratické země byla velmi složitá národnostní otázka. Češi a Slováci se stali „vládnoucí skupinou“, zatímco Němci ztratili své dřívější výsadní postavení a snažili se tuto situaci změnit odtržením části území od Československa. V době první republiky proto pokračovaly ve své činnosti výše uvedené národní jednoty a svazy, jejichž hlavním cílem byla podpora kulturního a hospodářského života české menšiny, zejména v pohraničních oblastech země.

5. NÁRODNÍ JEDNOTA SEVEROČESKÁ V DOBĚ PRVNÍ REPUBLIKY

Roku 1914 vypukla světová válka, která na jistou dobu činnost Národní jednoty severočeské přerušila. Do vzniku samostatného státu byla pak několikrát dokonce ohrožena i její samotná existence. V prvním roce války se ještě měla konat valná hromada za předchozí rok, ale již k ní nedošlo. Pracovníci spolku se během války snažili ukrýt veškeré důležité spisy, které by mohly být ze strany českých Němců vnímány jako protistátní, došlo k pozastavení vydávání spolkového tisku a veškeré finance byly uschovány u důvěryhodných osob. Veřejná činnost Národní jednoty severočeské se vypuknutím války zastavila, přesto její kancelář fungovala i nadále v ilegalitě.²⁰⁸ Snažila se vyvíjet činnost tam, kde byla nejpotřebnější – poskytovala finanční i morální podporu rodinám, jejichž živitelé museli odejít na frontu.²⁰⁹

Cíl všech členů Národní jednoty severočeské v průběhu válečného konfliktu spočíval v zamezení jejího zrušení, v zabránění konfiskace jejího movitého i nemovitého majetku a zachování českých pozic na severu země. Činnost NJS byla po dobu války tajná a za celou dobu se nevyskytl zrádce, který by práci spolku prozradil. Ústřední výbor se stal střediskem všech hraničářů, kteří jen mlčky sledovali události na všech bojištích. Členové spolku prožívali nejhorší chvíle svého života, jelikož se nesměli bránit šikaně českých Němců ani úřadů; vnímáno by to bylo jako protistátní čin.²¹⁰ Každý styk s jednotou všem hraničářům činil potěšení a povzbuzení k trpělivému snášení nastalé situace.

Československá republika vznikla obnovením bývalých historických zemí Čech, Moravy a Slezska, k nimž dále patřily Slovensko a také Podkarpatská Rus. Hranice nového státu stanovovaly jednotlivé smlouvy s poraženými státy uzavřené po válce.²¹¹ Rozloha okresů, v nichž po založení nového státu žila německá většina, činila 13 231 km², což

²⁰⁸ K 31. prosinci 1917 byl vydán Kancelářský řád NJS, který vstoupil v platnost 1. ledna 1918. Na jeho základě stál v čele kanceláře tajemník s titulem ředitele, jemuž byli všichni ostatní úředníci kanceláře podřízeni. Zástupcem ředitele se v jeho nepřítomnosti stal koncipista, resp. I. tajemník, v případě nepřítomnosti obou zmíněných pak II. tajemník (služebně nejstarší úředník). Kancelář jednoty měla na starosti zaznamenávat a rovněž vyřizovat odpovědi na došlé dopisy a žádosti. Také byla povinna vést evidenci nemovitostí a ostatního majetku spolku. Úředníci kanceláře měli pevně stanovené úřední hodiny. Z nařízení ředitele museli být v kanceláři stále přítomni minimálně dva úředníci a třetí směl z kanceláře odejít za účelem služebním (s výjimkou pokladníka a účetního, kteří pochůzky nevykonávali). Plně změně Kancelářského řádu NJS viz NA, fond NJS, kart. 15, inv. č. 31, Služební pragmatika pro úřednictvo NJS.

²⁰⁹ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské. Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské u příležitosti 50 let trvání 1933–1934, Praha 1935, s. 50.

²¹⁰ Tamtéž.

²¹¹ SLÁDEK, s. 41.

představovalo přibližně jednu desetinu území celého Československa.²¹² Češi se po několika staletích ocitli ve vlastním státě a logicky nebyli ochotni se vzdát žádných svých výtobytků, které jim nyní patřily.

Vznik republiky (v dobové terminologii někdy označované jako říjnový převrat) proběhl, až na nepatrné výjimky, v severním pohraničí poklidně, a to částečně i zásluhou Národní jednoty severočeské. Hraničáři byli odhodláni zlomit odpor českých Němců, což se jim také podařilo. O nový odboj se čeští Němci pokusili ještě na počátku března 1919, ale i ten zanedlouho nová vláda za pomoci hraničářů přerušila.²¹³ Na podzim roku 1918 jednota opět zahájila svou veřejnou činnost a posléze, na základě dlouholetých zkušeností, statistik a dalšího spolkového materiálu, se přistoupilo k vypracování memoranda, tzv. návrhu pro vládu, „*jak má být postupováno v pohraničí, aby český živel byl osvobozen a zajištěna trvale jeho existence po stránce národní, kulturní a sociálně hospodářské i politické*“.²¹⁴ Z důvodu téměř naprosté nevědomosti o poměrech na severu Čech byl do Národního výboru a posléze do ministerstva vnitra povolán ředitel kanceláře Národní jednoty severočeské Josef Škába, který byl právem považován za nejlepšího znalce severočeského pohraničí a současně všech smíšených oblastí v republice.

Podle některých autorů zabývajících se první Československou republikou se dokonce mohlo jednat o „národní sobectví“, které u Čechů po roce 1918 začalo převládat,²¹⁵ a proto se nelze podívat nad tím, že československá veřejnost vnímala Československo za vlastní výtvar, na druhé straně však u nich začala zanedlouho dominovat ne příliš oprávněná představa jeho výlučného vlastnictví. To i přesto, že předseda vlády Karel Kramář na první schůzi Revolučního Národního shromáždění hovořil o tom, že pokud se němečtí krajané postaví loajálně vůči našemu státu, nebudou kulturně ani jazykově „utlačováni“, a následně dodal: „*Náš stát ovšem bude českým státem [...] tak, jak jsme si jej vydobyli krví a utrpením.*“²¹⁶ Předseda vlády (a později i prezident Masaryk) se rovněž

²¹² Tamtéž, s. 42.

²¹³ Detailněji k pokusu o odboj Němců v březnu 1919 viz např. ŘEHÁČEK, Karel, Němci proti Československu na západě Čech (1918–1920), Plzeň 2008, s. 53–74.; KOPICA, Jiří, Boj v pohraničí. Demonstrace 4. března v Československu, Kadaň 2013.; AUGUSTIN, Milan, 4. a 5. březen 1919 v Karlových Varech, Historický sborník Karlovarska 1, 1993, s. 135–144.; MERTOVÁ, Kateřina, 4. březen 1919 v Kadani, Minulosti západočeského kraje 28, 1992, s. 221–231.; KESSLER, Vojtěch, KLEMENT, Martin, Vzpomínání turnerů na 4. březen 1919, Moderní dějiny 23, 2015, č. 2, s. 105–133.

²¹⁴ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 50.

²¹⁵ Tento názor zastává například Milan Sládek ve své publikaci Němci v Čechách.

²¹⁶ TÓTH, NOVOTNÝ, STEHLÍK, s. 24.

nechal slyšet, že nový stát by měl být státem Čechů a Slováků, přičemž ostatní obyvatelé měli získat statut národnostních menšin, kterým se mělo dostat náležitých práv.

V průběhu roku 1918 zastávala velká řada představitelů obranných jednot stanovisko, že existence svobodného státu učinila z Národní jednoty severočeské a obdobných spolků nepotřebné a zbytečné organizace.²¹⁷ V prvních letech existence samostatné republiky Národní jednota severočeská dokonce ohlásila pokles počtu svých členů. Zatímco například v roce 1913 existovalo celkem 655 místních odborů čítajících více než 51 000 členů, roku 1918 bylo do pouhých 250 místních odborů rozděleno okolo 20 000 příslušníků jednoty.²¹⁸ Válečná doba způsobila značné prořidnutí dosud vybudované sítě místních odborů, přesto se členové spolku a současně obyvatelstvo českého severu domnívali, že „*tento pokles bude vbrzku napraven, neboť celý sever uznává, nebýt jednoty, byly by pohraniční kraje pro republiku ztraceny*“.²¹⁹ Tabulka níže ukazuje rostoucí vývoj počtu členů spolku a počtu místních odborů ve 20. letech 20. století:²²⁰

Rok	Počet členů	Počet místních odborů
1920	48 564	476
1922	64 139	621
1923	72 327	736
1926	96 163	859
1927	97894	888
1929	103 375	925

Kvůli neustále rostoucím národnostním komplikacím a současně přetrvávajícím stereotypům se však české, moravské a slezské Němce nepodařilo zapojit do nového státu jako občany schopné spolupracovat na jeho rozvoji. Nelze se tedy podívat nad tím, že se i přes počáteční názory o nepotřebnosti obranných spolků a úbytku samotných členů jednot na počátku vzniku samostatného státu během několika let opět dařilo zvyšovat zájem o činnost těchto organizací. Národní jednoty se i po vzniku samostatného státu nadále staraly o blaho českých menšin na mnoha místech Čech, jako byly například Duchcov, Most, Liberec, Vrchlabí, Trutnov, Lanškroun atd. I v této době bylo možné souhlasit s již dříve

²¹⁷ PAVLÍČEK, s. 176.

²¹⁸ ČENSKÝ, s. 9.

²¹⁹ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 53.

²²⁰ Tamtéž, s. 51–61.

publikovaným názorem Josefa Panýra na to, že se členové Národní jednoty severočeské domnívali, že „v takových místech vydány jsou naši lidé sveřepým a bezohledným útokům živlu německého se všemi jeho pomocníky (např. kapitálem). Z naší strany není to boj o nadprávi, neboť lid náš nežádá ničeho jiného, než aby na severu Čech mohl žít svým životem vlastním nerušeně jako ve vlastní zemi“.²²¹

5.1. Slovenská liga

Obdobná organizace, jakou byly v Čechách Národní jednota severočeská, Národní jednota pošumavská a další obranné spolky působící na Moravě, existovala v době první republiky rovněž na Slovensku. K jejímu založení došlo dne 22. října 1920 a nesla název Slovenská liga. Dostalo se jí cíle a zaměření, kterému se doposud na Slovensku nikdo nevěnoval; měla se podílet na odstraňování důsledků maďarizace a současně se snažila zachránit „slovenskou krev“ před dalším odnárodňováním.²²² Sbory Slovenské ligy, které vznikly její neúnavnou činností, obvykle působily v těch oblastech, kde důsledky odnárodňování byly největší, a řídily se heslem „za tú našu slovenčinu“.²²³

Členové Slovenské ligy pomáhali slovenskému lidu na všech místech, kde to bylo potřeba, zejména vždy v té době, kdy „úder osudu“ začaly nemilosrdně dopadat na slovenský národ. Zaměření tohoto spolku se nelišilo od činnosti obranných spolků v Čechách,²²⁴ liga byla činná v národně kulturní činnosti, ale i v oblasti literatury, jelikož její členové si byli plně vědomi toho, že jejich činnost má velký význam pro národní myšlení. Už od svého založení se liga starala o to, aby se slovenské veřejnosti dostalo co nejvíce národně orientovaného a odborného slova.²²⁵ Neméně činná byla i v oblasti sociální – organizovala velké množství pomocných sociálně zaměřených akcí a současně se snažila potřebným zprostředkovávat zaměstnání. Dále se věnovala oblasti školství, zejména zakládání lidových a měšťanských škol.²²⁶

V dokumentu z poloviny roku 1925 týkající se Slovenské ligy bylo uvedeno, že zatímco ještě donedávna byla národně obranná práce na Slovensku pouze v začátcích, nyní, v roce 1925 se vyvíjí velice slibně, a proto je možné hovořit o tom, že i Slovensko už má

²²¹ PANÝR, Josef, Národní jednota severočeská, Praha 1914, s. 5.

²²² Slovenský národný archív, Bratislava (dále jen SNA), fond Snem slovenskej republiky (dále jen SSR), kart. 304, inv. č. 2423, Zpráva o činnosti Slovenské ligy za roky 1939–1946, s. 1.

²²³ Tamtéž.

²²⁴ Stanovy ústředí Slovenské ligy viz SNA, fond SSR, kart. 304, inv. č. 2423.

²²⁵ Zpráva o činnosti Slovenské ligy za roky 1939–1946, s. 7.

²²⁶ Podrobněji k činnosti Slovenské ligy viz např. SNA, fond SSR, kart. 304, inv. č. 2423, Zpráva o činnosti Slovenskej ligy za rok 1935, s. 3–11.

jednotnou obrannou institucí, v níž pracují společně Slováci i Češi. Do poloviny 20. let 20. století byl však pocíťován v případě Slovenské ligy nedostatečný počet zkušených menšinových pracovníků, a proto například slovenští učitelé byli posíláni do Čech, aby během této příležitosti nahlédli do „ovzduší“ odborů Národní jednoty severočeské, jejího způsobu práce a postupu v jednotlivých případech.²²⁷

K 20. říjnu 1940 Ministerstvo vnitra hodlalo rozpustit ústřední výbor Slovenské ligy s odůvodněním, že spolek narušuje slovensko-německé přátelství; členové spolku tvrdili: „*Ano, narušovali jsme přátelství tím, že jsme nedovolili zrušit ani jednu slovenskou školu na Spiši a v okolí Bratislavy.*“²²⁸ Tímto úkolem byl z německé strany pověřen nově dosazený vládní komisař dr. František Galan, který se neprodleně seznámil s činností Slovenské ligy a jenž se rozhodl spolek nelikvidovat, a tak mohla liga svojí národní a kulturní činnost provozovat i nadále. V průběhu 40. let se poměry na Slovensku přetvořily do té podoby, že i povolání činitelé došli k přesvědčení, že Slovenská liga koná užitečnou práci pro národ, a proto není vhodné ji omezovat či dokonce snad rušit.

Vojenské události na Slovensku v roce 1944 činnost Slovenské ligy značně omezily. Přelomem v působení spolku se stal rok 1945, kdy na základě dekretu Slovenské národní rady došlo k navrácení všech sborů a škol zpět pod správu Slovenské ligy. V poválečném období, až do doby svého zrušení v 50. letech, si spolek ve svém programu kladl za cíl starat se o národní, kulturní a hospodářské povznesení Slováků v cizině a současně napomáhat a umožňovat styky zahraničních Slováků s vlastí.²²⁹

5.2. Fungování a činnost NJS ve 20. letech

Ještě v květnu 1919 se na schůzi ústředního výboru Národní jednoty severočeské hovořilo o tom, jak se široká veřejnost chybně domnívá, že činnost jednoty skončila a že veškerou její práci vykonává stát. Za takto neblahých podmínek musela jednota ještě s větší energií nežli doposavad pracovat pro hraničáře a vydobýt jim v pravém slova smyslu právo na život. Prozatím jediným úspěšným krokem spolku ohledně života hraničářů bylo „lavinové“ zřizování českých škol, a to ve všech místech, kde se nacházel dostatek českých dětí. Velký vděk za to patřil prezidentu Zemské školní rady²³⁰ dr. Jindřichu Metelkovi,

²²⁷ NA, fond NJS, kart. 13, inv. č. 29, Slovenští učitelé, 29. května 1925.

²²⁸ Zpráva o činnosti Slovenské ligy za roky 1939–1946, s. 3.

²²⁹ Tamtéž, s. 4.

²³⁰ Podrobněji k Zemské školní radě viz JANÁK, HLEDÍKOVÁ, DOBEŠ, Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost, s. 284.

který prosadil svůj návrh zákona o zřizování menšinových škol (podrobněji viz kapitola Školství a NJS). O jeho úspěšném počínání slouží pro představu údaj z roku 1920, kdy na českém severu fungovalo celkem 312 obecných a měšťanských škol s téměř 39 000 žáky.²³¹ Velké problémy však Národní jednota severočeská společně s Ústřední maticí školskou řešila s umístěním škol, jelikož se téměř po celou dobu existence první republiky potýkala s množstvím nevhodných budov a místností, které musely být navíc úředně zabírány, jelikož Němci bránili jejich pronájmu. Až do konce roku 1920 zůstávalo menšinové školství v rukou dr. Metelky a spravovala je tedy Zemská školní rada. Od nového roku pak přešla jejich správa pod ministerstvo školství a národní osvěty.

Ústřední výbor Národní jednoty severočeské soudil, že je po vzniku nového státu zapotřebí pozměnit dosavadní obsazení jednotlivých sborů spolku, a to tak, aby byly schopny plnit všechny stanovené úkoly a aby došlo k plné obnově jeho činnosti. Jednotliví referenti měli být v neustálém kontaktu se svým sborem a rovněž bylo rozhodnuto o častějších schůzích ústředního výboru jednoty.²³² Na základě služební pragmatiky pro úřednictvo Národní jednoty severočeské v Praze byli „*všichni úředníci NJS povinni svědomitě a horlivě vykonávati práci sobě svěřené, bezpodmínečně šetřiti nařízení svých představených, zachovávatí přísné úřední tajemství, jak v ohledu služebním tak obzvláště v ohledu národním, usilovati v každém směru o prospěch a zdar NJS, a zabraňovati všemu, čím by NJS mohla vzniknouti škoda nebo újma*“.²³³ Při valné hromadě v roce 1919 byla provedena reorganizace ústředního výboru a starostou byl zvolen Karel Stanislav Sokol, místostarostou Emanuel Hrubý a jednatelem spolku Josef Havlena. Starosta Sokol však ve svém úřadě příliš dlouho nevydržel, pro nemoc se musel hned následujícího roku zřeknout své funkce, a to ve prospěch dosavadního místostarosty Hrubého. Po dlouhé přestávce, kterou zapříčinila první světová válka, mohla být v roce 1920 (za období 1919–1920) opět vydána výroční zpráva o činnosti spolku, která kromě jiného také charakterizovala jeho činnost v době války.²³⁴

I v členské hierarchii spolku došlo po vzniku samostatného státu k jistým změnám – oproti předchozímu období se dělení členů zjednodušilo na činné, zakládající a čestné členy jednoty. Mezi čestnými prvorepublikovými členy lze nalézt tehdejšího prezidenta republiky Tomáše Garrigua Masaryka, sociálně demokratického poslance a prvního

²³¹ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 51.

²³² NA, fond NJS, kart. 3, inv. č. 1, Protokoly ze schůzí 1919.

²³³ Tamtéž, kart. 15, inv. č. 31, Služební pragmatika pro úřednictvo NJS.

²³⁴ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 51–53.

ministra školství a lidové osvěty Gustava Habrmana, spisovatele Aloise Jiráska předsedu první československé vlády Karla Kramáře, představitele národně socialistické strany Jiřího Stříbrného a velkou řadu dalších významných osobností té doby.²³⁵ V době vydání nových stanov, tedy roku 1932, proběhla poslední změna s ohledem na členstvo národní jednoty, kdy vznikla kategorie členů přispívajících, kteří platili nejen zápisné, ale navíc i stanovené příspěvky, které určoval ústřední výbor.²³⁶ Právě zmiňované příspěvky členů sloužily v prvních letech existence spolku k uhrazení ročního rozpočtu jednoty. Později spolek od vybírání zápisného upustil a v době první republiky si byla jednota nucena sponzorovat své fungování z dobrovolných darů a odkazů, úředně povolených sbírek a výnosů podniků, které pořádala (například plesy a přednášky).

Po vzniku nového státu se Národní jednota severočeská rozhodla předložit vládě memorandum, v němž mimo jiné požadovala znárodnění velkého majetku českých Němců, jako byly například doly, půda, dráhy a rovněž pro stát důležitý průmysl. Nakonec došlo k realizaci pouze jednoho požadavku, a to ohledně půdy – od roku 1919 probíhala pozemková reforma,²³⁷ jeden z nejvýznamnějších ekonomických zásahů do života prvorepublikové společnosti, která v sobě nesla i jisté národnostní hledisko. Vymezoval ji zákon č. 215 Sb. z. a n. (záborový zákon), který měl dle členů spolku „*napraviti na Čěších napáchané těžké křivdy po bitvě na Bílé Hoře a kradenou půdu navrátit do rukou českých*“.²³⁸ Jelikož dle členů jednoty udržovala československá vláda během pozemkové reformy až příliš přátelský vztah k Němcům, spolek se rozhodl domáhat se novelizace uvedeného zákona.²³⁹ Částečného úspěchu bylo dosaženo prosazením akce na zestátnění pohraničních lesů, ale jelikož měla mnoho odpůrců, nedosáhla očekávaného cíle.

S ohledem na celostátní situaci byla pozemková reforma úspěšná, jelikož přinesla důvěru obyvatelstva k vládě, ale i uklidnění situace na venkově a rovněž v politice. Pro Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu (agrární strana) navíc

²³⁵ NA, fond NJS, kart. 8, inv. č. 4, Memoranda a resoluce 1919–1938.

²³⁶ Tamtéž, inv. č. 6, Materiál k 50. výročí NJS 1885–1935.

²³⁷ Blíže k pozemkové reformě viz KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře první republiky (1918–1938), Vznik, budování a zlatá éra republiky, díl první*, Praha 2000.; PUTTKAMER, Joachim von, *Die Tschechoslowakische Bodenreform von 1919*. In: *Bohemia* 46 (2), 2005, s. 315–342.; KARFÍK, Zdeněk, *Změny vlastnických vztahů k půdě v Čechách po roce 1918*, Rigorózní práce, Praha 2009.; KŘIVANEC, Jan, *První pozemková reforma a její aplikace*, Diplomová práce, Brno 2014.; ZEMAN, Karel, *Vývoj vlastnictví k půdě a souvisejících procesů na území ČR od roku 1918 do současné doby*, Praha 2013.

²³⁸ *Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské*, s. 52.

²³⁹ Národní jednota severočeská se domáhala novelizace zejména zákona o výkupu dlouhodobých pachtů z května 1919, podle kterého byla půda přidělována dlouhodobým pachtýřům (nájemcům), jimiž byli ve velkém měřítku i Němci.

znamenal zdařilá pozemková reforma popularitu a jistě přispěla ke dvěma volebním vítězstvím. V případě pozemkové reformy byl názor členů spolku o přátelském vztahu české vlády k Němcům spíše propagandistický, jelikož první a zásadní záborový zákon byl velkým kompromisem českých politických stran; se stranami německými a maďarskými se o této záležitosti vůbec nejednalo.²⁴⁰ Publicista Ferdinand Peroutka ve svém díle Budování státu připomněl: „*Poněvadž nebyli němci pro svou oposici dosud do parlamentu připuštěni, dosáhli zastoupení v Pozemkovém úřadu jen československé strany, a poněvadž nabytí půdy nebylo nikomu zaručeno zákonem, nýbrž ponecháno kompromisům mezi stranami v Pozemkovém úřadě, byli němci z těchto kompromisů vyloučeni a neměli kde hájit svůj zájem [...] český nebo slovenský uchazeč mnohem snadněji nabýval půdy než německý.*“²⁴¹ Tento nejvýraznější zásah do soukromého vlastnictví radikálně změnil československý venkov a i přesto, že v sobě nesl národní charakter, bylo jeho zakotvení nakonec v rovině sociální.²⁴² O pozemkové reformě se jasně vyjádřil i tehdejší prezident republiky T. G. Masaryk: „*Pozemková reforma je vedle převratu největším činem nové republiky, je dovršením a vlastním uskutečněním převratu.*“²⁴³

Značné národnostní komplikace na severu Čech vedly pracovníky spolku k vypracování memoranda a jeho následnému zaslání Svazu pro Společnost národů. Stalo se tak roku 1921, právě včas, jelikož Němci v té době předložili stejné společnosti spis o útisku Němců v republice. Memorandum od Národní jednoty severočeské nakonec způsobilo to, že byl německý spis odmítnut jako bezpředmětný. Vedení jednoty se domnívalo, že i nadále převládal poměrně silný přátelský vládní kurz k Němcům, což mělo za následek stále rostoucí německou iredentu. „*Nebylo výjimkou, že němečtí poslanci a senátoři jezdili po Německu a rovněž po Rakousku, kde konaly přednášky vyjadřující odpor k Československé republice. Stále častěji se i v německých časopisech objevovaly štvavé články a česká cenzura proti nim ve většině případů ani nezasahovala,*“²⁴⁴ uvedl starosta spolku. Národní jednota severočeská se na počátku 20. let také zúčastnila protestů proti úmyslům vlády, jež hodlala Němce povolát do některých důležitých institucí, jako byl například Zemský správní výbor.²⁴⁵

²⁴⁰ TÓTH, NOVOTNÝ, STEHLÍK, s. 323.

²⁴¹ PEROUTKA, Ferdinand, Budování státu, svazek druhý, Praha 1934, s. 563.

²⁴² TÓTH, NOVOTNÝ, STEHLÍK, s. 329.

²⁴³ Deset let československé republiky, svazek třetí, Praha 1928, s. 549.

²⁴⁴ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 54.

²⁴⁵ Zemský správní výbor vznikl roku 1918. Skládal se z předsedy a osmi členů podle klíče vzniku Národního shromáždění. Jak předsedu, tak i členy jmenovalo na dobu jednoho roku Národní shromáždění, které rovněž

Jelikož se roku 1921 pokusil poslední vládnoucí Habsburk Karel vrátit na maďarský trůn,²⁴⁶ proběhlo v Československu nezbytné opatření v podobě přesunu vojsk (v dobové terminologii označováno jako mobilizace). Protože chtěla Národní jednota severočeská zjistit, jak byl v pohraničí přesun prováděn, zaslal na jednotlivé odbory dotazníky. Dotazník se však dostal do redakce tisku *Aussiger Tagblatt*, která jej otiskla a poskytla dalším německým novinám. Němečtí poslanci pak v Národním shromáždění vznesli ohledně dotazníků námitku a navíc požadovali rozpuštění Národní jednoty severočeské. Denně se pak spolek potýkal s anonymní korespondencí, v níž docházelo k zesměšňování, karikování a ironizování Československé republiky, výjimkou nebyly ani výhrušné dopisy. Jednota bez větších komplikací i nadále pokračovala v činnosti a členové spolku zastávali logický názor, že Němci jsou a zůstanou protistátním živlem.²⁴⁷

V následujících letech docházelo k opětovnému nárůstu členské základy Národní jednoty severočeské. Údaje z roku 1921 hovoří o tom, že za pouhý rok bylo založeno 71 nových odborů.²⁴⁸ Již roku 1922 bylo možné konstatovat, že došlo k návratu do situace před vznikem samotné Československé republiky. Důvodem byl zřejmě fakt, že dle skutečných poměrů v zemi nebylo podle hraničářů možné považovat národnostní otázku za uzavřenou.²⁴⁹ Poté, co si lidé uvědomili, že pozice české menšiny v severočeském pohraničí je neustále ohrožena, nastal opětovný rozmach činnosti jednoty a současně přibýlo jejích místních odborů. Toho roku byl také ustanoven Svaz národních jednot a matic v Praze, a to proto, aby se dosáhlo jednoty organizace práce pro všechny hraničáře ve smíšených krajích.²⁵⁰ Vytvoření Svazu považovali pracovníci jednoty za nutné, jelikož se k odpůrcům Československé republiky začali přidávat také Maďaři a Poláci. Jednoty a matice fungující na území Československa shromažďovaly informace a doklady o protistátní činnosti, ty předávaly Svazu, který následně stížnosti přednesl vládě. Velký

mělo právo zprostit je jejich úřadu. Zřízení zemského správního výboru. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0222_00.htm [cit. 8. 8. 2017].

²⁴⁶ Blíže k restauračnímu pokusu Karla Habsburského viz např. TÓTH, Andrej, Československá diplomacie a první restaurační pokus Karla Habsburského v Maďarsku (26. březen – 5. duben 1921). In: *Slovanský přehled*, Praha 2002, č. 3, s. 343–370.; RAIMAN, Vojtěch, „Návrat krále?“ Restaurace pokusy Karla Habsburského v Maďarsku v roce 1921 ve světle mezinárodních vztahů v Evropě. In: *Moderní dějiny*, 1/2013, s. 65–102.; OLIVOVÁ, Věra, Československá zahraniční politika a pokus o restauraci Habsburků. In: *Československý časopis historický*, 7/1959, s. 675–698.

²⁴⁷ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 54.

²⁴⁸ Tamtéž.

²⁴⁹ V poslední době vyšly dvě rozsáhlé odborné monografie, které se národnostní problematikou v meziválečném Československu zabývají. Viz KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan, *Od národního státu ke státu národností? Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*, Praha 2013.; TÓTH Andrej, NOVOTNÝ, Lukáš, STEHLÍK, Michal, *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938: od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha 2012.

²⁵⁰ NA, fond NJS, kart. 8, inv. č. 4, Memoranda a resoluce.

úspěch se dostavil v dubnu 1922, kdy se v Praze za přítomnosti vládních činitelů konal generální sněm hraničářů ze všech částí republiky.²⁵¹ Zde se představitelé národních jednot a matic vyslovili k tomu, že ačkoliv po vzniku samostatného státu získaly národní jednoty de facto polooficiální status, mají dojem, že je stát málo podporuje v jejich úsilí o znovuzískání poněmčených oblastí.²⁵²

NJS se až do poloviny 20. let plně věnovala spravedlivému obsazování státních úřadů a rovněž dbala na to, aby se všechny důležité podniky dostaly do rukou Čechů. Za velkou překážku spolek považoval to, že ještě roku 1923 byla stále v německé správě Labská doprava,²⁵³ proto Národní jednota severočeská zařídila konání speciální porady v Litoměřicích za účasti státních úřadů, na niž se rozhodlo o nápravě. Ohledně vodního hospodářství došlo také k regulaci Ohře a započalo se s výstavbou údolní přehrad v Chřibské.²⁵⁴ Členové jednoty nadále pracovali na odstranění nezaměstnanosti hraničářů a pokoušeli se zařídit u příslušných orgánů nouzové práce. Stranou nezůstávala ani hospodářská otázka, jelikož se počet zemědělců od převratu v roce 1918 stále zvyšoval. Snahou spolku bylo získávat zemědělce z českých krajů, kteří by skupovali pozemky a zemědělská stavení v pohraničí, kde hospodářských objektů bylo na prodej dostatek. Tuto kolonizaci podporovala Národní jednota severočeská poskytováním nejrůznějších úvěrů a zprostředkováním koupě. Spolek rovněž po dobu první republiky pečoval o vzdělávání zemědělců zakládáním lidových zemědělských škol, které se po velmi krátké době působnosti značně osvědčily. Pracovníci spolku mimo jiné organizovali hospodářské přednášky, podíleli se na vydávání různých publikací a ve spolkovém tisku zřídili speciální rubriku věnující se hospodářské tematice. Litovali snad jen toho, že „*ministerstvo zemědělství a Zemědělská rada věnují jen nepatrný zájem snahám jednoty a odborů o povznesení hraničářského zemědělství a že veškeré své prostředky obracejí do českých krajů. Naši jednotě nedostává se od ministerstva zemědělství žádné subvence, ačkoliv o ni každoročně žádá*“.²⁵⁵

²⁵¹ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 55.

²⁵² KADLEC, Pavel, KLADIWA, Pavel, GAWRECKI, Dan, POKLUDOVÁ, Andrea a kol. Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930, Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace, díl druhý, Praha 2016, s. 240.

²⁵³ Blíže k tématu Labské dopravy viz JAKUBEC, Ivan, Železnice a Labská plavba ve střední Evropě 1918–1938 (dopravněpolitické vztahy Československa, Německa a Rakouska v meziválečném období), Praha 1997.

²⁵⁴ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 55.

²⁵⁵ KORYNTA, František, Stručný přehled práce NJS za léta 1925–1926, Praha 1927, s. 20.

Na počátku existence nového státu došlo rovněž k markantnímu nárůstu pracovní náplně, kterou se musela jednota zabývat. Tento fakt zajisté způsobilo neobvyklé množství korespondence od hraničářů, kterou přijímala Národní jednota severočeská zejména kvůli probíhající pozemkové reformě. Hraničáři se prostřednictvím národní jednoty snažili dosáhnout spravedlivého řešení svých žádostí. Pro tyto účely se jednota rozhodla zřídit pozemkovou komisi, která měla na starost vyřizování agendy spojené s nákupem a prodejem pozemků spolku a jež současně pomáhala českým zájemcům o přiděl půdy, a to zvláště ve smíšených okresech. Nárůst korespondence vyplýval rovněž i z rozmachu menšinových hnutí a zřizování nových místních odborů.

Ve 20. letech 20. století navíc došlo k obnovení vydávání vlastního tisku Národní jednoty severočeské, čímž rovněž přibýlo pracovních úkonů.²⁵⁶ Jednalo se o časopis s názvem Stráž severu, který byl od roku 1920 vydáván v tzv. volných lhůtách; rovněž rozsah se řídil momentální potřebou. Veškeré články a úvahy odpadly a tisk se omezil na pouhé zprávy z jednoty a odborů, které doplňovaly informační statě nezbytné pro menšiny (konání voleb, sčítání lidu, jubilejní oslava apod.).²⁵⁷ Takto vycházela Stráž Severu do roku 1923, kdy byla přejmenována na Hraničáře, jenž spojoval tři hraničářské listy, a to Stráž severu, Hraničáře v Ústí nad Labem a Karlovarské listy. Hraničář se stal orgánem Národní jednoty severočeské a pohraničních oblastí, přičemž vycházel dvakrát týdně, a to až do března 1939, kdy nacisté jeho činnost definitivně zastavili. Úkolem tisku, stejně tak jako celého spolku, bylo: „[...] *pracovat na tom, aby naše národní svrchovanost byla v celém pohraničí nejen zachována, ale zesílena tak, aby Němci sami uznali marnost útoků proti ní a respektovali ji jako věc samozřejmou.*“²⁵⁸ Hraničář nikdy nesměl přinášet žádné detailní

²⁵⁶ Ke vzniku prvního spolkového časopisu došlo v roce 1900 a nesl název Věstník Národní jednoty severočeské (dále jen Věstník NJS). Založení vlastního tisku bylo logickým krokem pracovníků jednoty, jelikož se právě spolkový tisk mohl stát základním mediálním prostředkem pro získávání stoupenců a podporovatelů. První číslo Věstníku NJS vyšlo v říjnu 1900 a následně vycházel pravidelně jedenkrát měsíčně v Praze. Prvním odpovědným redaktorem a vydavatelem časopisu se stal Václav Hübner, od druhého ročníku na jeho pozici nastoupil dr. Štumpf, dosavadní jednatel spolku. Z důvodu co největší publicity byl všem zájemcům zasílán zdarma. Čtenáři v něm vedle nejrůznějších organizačních zpráv mohli nalézt kratší úvahy o problematice menšin a školství, ale přinášel také zprávy z kulturní oblasti a recenze na monografie týkající se menšin. Časopis pravidelně do svého obsahu zařazoval výroční zprávy a zápisy z valných hromad jednoty. Roku 1907 došlo v souvislosti s tiskem Národní jednoty severočeské ke změně, Věstník změnil svůj název na Stráž severu a současně se zvýšila i frekvence vydávání – z měsíčníku se stal týdeník. Od roku 1911 vycházela Stráž severu už pouze jedenkrát za 14 dní a později se tisk změnil opět v měsíčník. První válečný rok 1914 znamenal částečné omezení ve vydávání tiskovin, a proto v tomto roce vyšla pouze dvě čísla Stráže severu. Od poloviny roku 1914 bylo vydávání tiskoviny přerušeno kvůli válečným událostem, a to až do března 1919. Podrobněji viz RAŠKOVÁ, Eva, Národní jednota severočeská – několik poznámek k založení, organizaci a činnosti. In: *Historica Olomucensia*, č. 51, 2016, s. 145–162.

²⁵⁷ NA, fond NJS, kart. 3, inv. č. 1, Zápisy ze schůze předsednické komise z ledna 1920.

²⁵⁸ Účel našeho tisku, s. 69. In: Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské u příležitosti 50 let trvání 1933–1934.

zprávy, které by mohly pomoci protivníkovi, a navíc se musel odvracet od všeho, čím by se rozbíjela soudržnost i odhodlanost k boji mezi hraničáři samotnými. Měl dbát na zajištění budoucnosti „kmene českého“ všemi svými možnými prostředky.

Postupně se blížil 40. rok trvání jednoty, přičemž oslavy tohoto výročí členové stanovili až na rok 1925. Ve výroční zprávě za rok 1924 pracovníci uvedli: „*Za sedm roků samostatnosti jako by odumřel veškerý národní cit. Je to zásluhou různých dnes moderních hesel, čerpaných ze staré německé filosofie, která zneuznává čisté vlastenectví a lásku k vlasti, neboť prý se tím škodí našemu státu.*“²⁵⁹ S velkými obtížemi se v té době podařilo dosáhnout přijetí restriktivního zákona, který se týkal omezení (snížení) počtu úředníků německé národnosti, kterých stát zaměstnával několik tisíc, přičemž navíc tito administrátoři vykonávali své zaměstnání bez znalosti státního jazyka. Členové jednoty ve výroční zprávě dále připomněli, že přílišná spolupráce Čechů s Němci v Národním shromáždění bohužel zapříčinila to, že restrikce skončila neúspěchem. Domnívali se, že ústupky Němcům postoupily tak daleko, že následně došlo k vydání tajného výnosu, jenž dovoloval, aby Němci mohli používat pro severní pohraniční oblasti označení Deutschböhmen. Zanedlouho byl výnos otištěn v Hraničáři a způsobil dle vedení jednoty velké pobouření veřejnosti, proto nakonec došlo k jeho zrušení.²⁶⁰

Ani v polovině 20. let 20. století nedosáhla jednota po hospodářské stránce žádných významnějších úspěchů, a to zejména proto, že stále nedisponovala dostatkem prostředků. Poněkud lépe na tom byl spolek v oblasti školství, nadále se pokračovalo ve zřizování škol a stavěly se nové budovy. Je možné se domnívat, že nejvíce se Národní jednotě severočeské dařilo v knihovnictví. Výroční zpráva za rok 1924 informuje, že „*knihovní činnost vykazuje za dobu trvání jednoty krásný výsledek: 547 knihoven se 76 298 svazky*“.²⁶¹ Z důvodu neustálého růstu pracovní agendy spolku bylo v tomto období zapotřebí adekvátně navýšit i počet jeho úředníků – kromě pozemkové komise jednota dále zřídila například vánoční, organizační, finanční a právnickou komisi. Od roku 1924 se kancelář spolku začala označovat jako ústřední kancelář Národní jednoty severočeské a se silícím politickým vlivem a rostoucí členskou základnou se zvyšovala její moc. Pracovali zde dva redaktoři, a to Alois Sojka-Sokolovič a František Korynta, dále účetní, pokladní,

²⁵⁹ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 56.

²⁶⁰ Zrušení restriktivního zákona. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0047_00.htm [cit. 1. 10. 2017].

²⁶¹ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 56.

zřízenec a dalších šest úředníků.²⁶² Také bylo zapotřebí, aby část agendy převzaly krajské úřadovny, které se od roku 1924 postupně ustanovily například v Hradci Králové, Mostě, Vrchlabí nebo Karlových Varech, přičemž jejich správa spadala do kompetencí jednoty.²⁶³ S pracovní náplní kanceláře obvykle pomáhali členové ústředního výboru a později i členové akademického odboru.²⁶⁴

Jubileum čtyřicetileté práce spolku bylo oslaveno na konci září 1925. Ve vinohradském Národním domě se konal sjezd, odkud vyšel průvod Prahou až na Staroměstské náměstí. Zde se pak uskutečnila manifestace za požadavky hraničářů a také dodržování zákonů.²⁶⁵ I přesto, že v polovině 20. let docházelo v Československu pouze výjimečně k závažným národnostním komplikacím, což kopírovalo uklidnění mezinárodní politické situace, první tajemník spolku František Korynta v roce 1925 připomněl: „*Jak těžká je práce naší jednoty, jest zřejmo z poměrů, které zásluhou Němců v našem státě panují. Jest velmi podivno, že Němcům trpí se protistátní činnost a propaganda velkoněmecké myšlenky. Který stát by strpěl, aby například členové Národního shromáždění, tedy členové zákonodárského sboru, štváli doma i v nepřátelské cizině proti svému státu?*“²⁶⁶

Například šíření velezradných řečí z úst politika Rudolfa Lodgman von Auen o tom, že není daleko doba, kdy pohraniční části Československé republiky budou přičleněny k Německu, bylo možné v té době považovat za politický problém. Popřípadě také tvrzení poslance Franze Spiny, který na schůzi Národního shromáždění (18. prosince 1925) zopakoval, že Němci neuznávají versailleskou, saint-germainskou ani trianonskou mírovou smlouvu za pramen práva, čímž myslel převratovou dobu a způsob ustavení Československé republiky.²⁶⁷ Funkcionáři spolku si však Spinův výrok vysvětlili tak, že Němci neuznávají existenci československého státu, což všechny hraničáře pobuřovalo. Situaci navíc podle vedení Národní jednoty severočeské postupně zhoršovalo i to, že Nejvyšší správní soud zároveň přiznal cizincům právo uplatnit svůj jazyk před soudy a

²⁶² NA, fond NJS, kart. 4, inv. č. 1, Výroční zpráva NJS 1925.

²⁶³ Přesný počet krajských úřadoven nebyl zjištěn, jelikož se nedochovaly žádné zprávy o jejich činnosti.

²⁶⁴ Členové akademického odboru vydávali list s názvem Přátelům českých menšin na severu pod vedením redaktora PhC. E. Čeliše.

²⁶⁵ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 57.

²⁶⁶ KORYNTA, s. 9.

²⁶⁷ Záznam schůze Národního shromáždění dne 18. prosince 1925. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/003schuz/s003006.htm> [cit. 1. 10. 2017].

úřady. Nakonec však muselo dojít k odvolání tohoto rozhodnutí, jelikož odporovalo jazykovému zákonu.²⁶⁸

Pracovníci jednoty opakovaně informovali hraničáře, že se nesmí podívat nad tím, když všechny jejich žádosti nejsou s okamžitou platností vyřízeny, jelikož pracovat za těchto poměrů nebylo jednoduché. Činnost spolku dle jeho členů stále omezovaly nepřátelské snahy Němců a současně práce a názory českých vládních činitelů podporujících německou činnost. Velkým problémem se stalo rovněž vydání prováděcího předpisu k jazykovému zákonu z 29. února 1920.²⁶⁹ Tato jazyková nařízení, vydaná 3. února 1926, neuspokojovala hraničáře, jelikož podle jejich slov dostatečně neobhajovala prestiž státního jazyka. Ve výroční zprávě za tento rok se rovněž postavili proti zmíněnému konceptu, kde tvrdili, že byl snad předpis dán ke korektuře Němcům. Jejich podezření o sbratřování Čechů s Němci uvedli právě na příkladu obsahu připravovaného prováděcího předpisu. Pracovníci spolku dokonce před vydáním předpisu vypracovali memorandum vládě, kde navrhovali jisté doplňky a změny předpisu. Memorandum například obsahovalo: „[...] státnímu jazyku musí být zachován primát, na český živel nesmí se stahovati žádné omezení jazykových práv, neboť český živel jest ve své vlasti všude domovem, není nikde menšinou, za kterou dle mírových smluv nutno pokládati jedině přistěhovalce německé, maďarské a polské.“²⁷⁰ V některých směrech se pracovníkům Národní jednoty severočeské podařilo docílit žádoucích změn. Jako protest proti nařízení omezující práva Čechů, Svaz jednot a matic vydal na konci února 1926 společné prohlášení.²⁷¹

Stížnosti Národní jednoty severočeské v souvislosti s vydáním prováděcího předpisu k jazykovému zákonu však nebyly příliš oprávněné. Prováděcí předpis s ohledem na národnostní menšiny hovořil jasně – kdy a za jakých podmínek mohou občané jiného než státního jazyka používat před soudy, úřady a orgány svůj jazyk. Jelikož jazykový zákon

²⁶⁸ NA, fond NJS, kart. 4, inv. č. 1, Zápisy ze schůzí 1926.

²⁶⁹ Práce na prováděcím předpisu k jazykovému zákonu započaly již na jaře 1920. Nejprve se všechny potřebné orgány měly shodnout na tom, zda vznikne jedno prováděcí nařízení pro všechny obory státní správy nebo zvláštní nařízení pro každý odbor státní správy, popřípadě kompromisní varianta v podobě nařízení pro jisté skupiny více příbuzných oborů, která byla nakonec dohodnuta. Poněkud překvapivě prováděcí nařízení bylo vydáno až počátkem února 1926. Většina členů vlády se domnívala, že jej určující předseda vlády Antonín Švehla prosadil proto, že se již uvažovalo o vstupu zástupců německých stran do vlády, a on se obával možných nepříjemností spojených s pozdějším schvalováním prováděcího předpisu. Důležité je též poznamenat, že se únorové nařízení vztahovalo pouze na část státní správy. TOTH, NOVOTNÝ, STEHLÍK, s. 280.

²⁷⁰ KORYNTA, s. 10.

²⁷¹ Plné znění společného prohlášení obranných jednot ve Svazu jednot a matic zastoupených in: KORYNTA, s. 11.

stanovoval povinnost úředníků a státních zaměstnanců ovládat československý jazyk, prováděcí předpis toto nařízení pouze potvrdil. Neznalost státního jazyka znamenala převedení na méně odpovědné místo, přiznání menší kvalifikace nebo dokonce mohlo dojít i k tomu, že byl pracovník uznán trvalé nezpůsobilosti zastávat své místo. Jakékoliv požadavky i ústupky v jazykové oblasti se vždy nesly v duchu prvotní pozice československého jazyka. Dokonce se vydání prováděcího nařízení dočkalo i nevhodné reakce německého tisku, vycházely články jako „Vyvrcholení díla počestění“ nebo „Doma žádné Locarno“.²⁷² To, že prováděcí předpis k jazykovému zákonu nebyl tvořen „ve spolupráci s Němci“, jak se někteří hraničáři domnívali, dokazuje i fakt, že došlo k zhoršení postavení menšinových jazyků v praxi. Velký prostor, který byl při rozhodování ponechaný jednotlivým státním úřadům a orgánům územních samospráv, měl pro národnostní menšiny často neblahé následky.²⁷³

Velmi probíraným tématem té doby se zároveň stala otázka župního zřízení. České stranické zájmy přispěly k realizaci zákona bez ohledu na desetitisíce Čechů, které by národ ztratil vytvořením českolipské a karlovarské župy. Jednota stále pokračovala v boji proti zřízení žup, odmítala i jakékoliv návrhy ohledně jejich velikosti, jelikož byla zásadně pro zachování zemských svazků. Boj o župy nakonec, jak je zmíněno dále v textu (kapitola volby), skončil předložením návrhu na novelizaci zákona o župním zřízení, který plánované župy zrušil a vybudoval zemské zřízení.

Velké překvapení všem hraničářům i pracovníkům spolku způsobilo povolání dvou Němců do československé vlády v říjnu 1926 – agrárníka Franze Spiny a křesťanského sociála Roberta Mayr-Hartinga. Svaz jednot a matic a současně Národní jednota severočeská vydaly prohlášení,²⁷⁴ kterým varovaly českou politickou scénu a zároveň upozorňovaly na to, že „vstup Němců do vlády nesmí ničeho měniti na stěžejní zásadě, na níž byl stát založen; že Československá republika je a musí zůstatí státem národním“.²⁷⁵ Podle názoru členů spolku bylo na česko-německou vládu ještě příliš brzo. Německý vstup do vlády vnímali jako „dobrý německý obchod“ na účet českého národa a celé republiky. Jednota až do poslední chvíle důrazně odmítala jménem všech hraničářů povolání německých zástupců do vlády, jelikož si plně uvědomovala všechny z toho plynoucí důsledky.

²⁷² TÓTH, NOVOTNÝ, STEHLÍK, s. 285.

²⁷³ Tamtéž, s. 287.

²⁷⁴ Plné znění obou prohlášení (Svazu jednot a matic a Národní jednoty severočeské) in: KORYNTA, s. 12–13.

²⁷⁵ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 57.

Hraničáři i pracovníci jednoty se zamýšleli například nad tím, jak je pozoruhodné, že jiné státy, jako je Rumunsko, Maďarsko, Polsko atd. nebraly na Němce žádné ohledy, pouze se řídily mírovými smlouvami a Němci zde byli klidní (stejně jako v Československu, těsně po převratu). Dokud německé obyvatelstvo očekávalo od vítězného českého národa spravedlivou odplatu, žilo spořádaným a poklidným životem; když se tak nestalo a projevovaly se vůči nim ústupky a náklonnost, započalo podle názoru NJS s odbojem. Důležité je však poznamenat, že v žádné jiné zemi nežilo po válce takové množství Němců jako v Československu (necelých 3,5 mil.). Němci nenávisť pěstovali nejen proti samotné republice, nýbrž i proti obranným spolkům, jako byla Národní jednota severočeská. Dokonce ji věnovali o mnoho větší „pozornost“ než české politické kruhy. Dokladem toho jsou případy, kdy němečtí poslanci předkládali vládě interpelace ohledně působení obranného spolku: první interpelace z června 1925 se týkala vyplacení subvence²⁷⁶ jednotě ve výši 2,5 mil. Kč a druhá interpelace z června následujícího roku se vztahovala na stížnosti Němců vládě ohledně toho, že dovoluje jednotě, aby zasahovala do rozhodování při udělování státního občanství Němcům a cizincům. V této době rovněž věnovaly pozornost práci spolku německé časopisy a velmi často ve svých uveřejňovaných statích na ni útočily a dožadovaly se toho, aby české úřady Národní jednotu severočeskou rozpustily.²⁷⁷

V druhé polovině 20. let stěžovala jednotě hospodářskou a sociální činnost stále probíhající průmyslová krize, která v letech 1925–1926 značně zvýšila počet nezaměstnaných hraničářů. Jednota však nedisponovala tolika finančními prostředky, aby mohla pomoci odstranit neutěšené životní podmínky ve všech rodinách nezaměstnaných hraničářů. Nejvíce se bída dotkla oblasti Falknovska, kde se zásluhou říšských důlních společností ocitlo více jak sto českých horníků bez práce. Vláda byla jednotou nesčetněkrát upozorněna na místní situaci, ale kabinet pro tuto oblast dlouho nic neudělal. Členové spolku se domnívali, že se Falknovsko stále více dostávalo pod německý. František Korynta tvrdil, že zatímco na velmi luxusní a zbytečný Hornický dům ve Falknově nad Ohří, kde se pravidelně konaly stranické sjezdy a dále sloužil k německým účelům, mohlo být pravidelně z uhelného fondu při ministerstvu veřejných prací uvolňováno několik

²⁷⁶ Více k vyplacení subvencí Národní jednotě severočeské od ministerstev a prezidenta viz NA, fond NJS, kart. 37, inv. č. 38. Dary, odkazy a subvence.

²⁷⁷ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 58.

milionů korun, tak na výstavbu nových podniků, které by poskytly pracovní místa nezaměstnaným, finance nezbyly.²⁷⁸

Pracovníci obranného spolku se domnívali, že velké množství rodin nezaměstnaných hraničářů na severu Čech žilo v bídě. Bohužel jim však nemohli poskytnout trvalou podporu, ani nedokázali všem zajistit zaměstnání. Malý počet nezaměstnaných jednota vyřešila jejich umístěním coby pomocné síly k drahám, na pošty a jiné státní úřady. Stejně jako na počátku 20. let, tak i nyní, pracovníci jednoty naléhali na stát, aby nezaměstnanost českého živlu na severu Čech řešil různými nouzovými pracemi (regulace řek, stavba silnic, rekultivace poddolovaných pozemků atd.), prováděním staveb školních budov a obytných domů pro státní zaměstnance. Z výše uvedeného je patrné, že se Národní jednota severočeská všemi svými možnými prostředky stále snažila odstraňovat nezaměstnanost, jelikož jí záleželo na udržení českého živlu v pohraničních částech země. Jednota se současně snažila podporovat české živnostníky. Starala se o to, aby jim byly zadávány státní dodávky a různé práce. Kromě toho jim zpravidla obstarávala potřebný úvěr a nebylo výjimkou, kdy spolek platil za mnohé živnostníky i úroky. Také v jejich prospěch intervenoval u vládních činitelů, aby se jim dostalo řádného zastoupení v živnostenských společenstvech a obchodních komorách například v Chebu a Liberci, které byly plně v rukou německých živnostníků. Národní jednota severočeská žádala: „[...] aby nebyla povolována živnostenská společenstva podle národnosti, aby společenstva a z nich utvořené jednoty či svazy výlučně německé byly zrušeny, neboť v nich neprovádí se politika živnostenská, nýbrž velkoněmecko-germanisační.“²⁷⁹

Neustálý růst nemovitého majetku vnímali členové Národní jednoty severočeské jako posílení svých pozic. Sám spolek, pokud mu to prostředky aktuálně dovolovaly, zakupoval různé objekty v důležitých místech. Údaje k roku 1926 dokládají, že v poslední době však spolek musel ustat s nákupem majetku pro nedostatek finančních prostředků. Finanční komise Národní jednoty severočeské proto vydala návrh na zlepšení příjmů pro jednotu, který obsahoval následující ustanovení:²⁸⁰

1. *Budiž zakročeno u odborů, aby veškeré své hotovosti odvedly ústřední pokladně.*
2. *Budiž pracováno o získání zakládajících členů.*
3. *Budiž organizováno vybírání do pokladniček v restauracích.*

²⁷⁸ KORYNTA, s. 17.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 18.

²⁸⁰ NA, fond NJS, kart. 4, inv. č. 1, Schůze finanční komise z 26. ledna 1926.

4. *Budiž vyzvány peněžní ústavy, obce a okresy, aby jednotě poskytly větší subvence.*
5. *Bud'ěž zrušeny finanční samostatnosti odborů, pokud nemají svěřenky.*
6. *Řečníci z ústředí na schůze vysílání bud'ěž vyzváni, aby při schůzích ventilovali otázku zvýšení příjmů pro Jednotu a pokud možno dali provést hned mezi účastníky sbírky.*
7. *Podniky Jednoty: tiskárna, Radiovka, Hraničář a Severozávody bud'ěž postaveny na obchodní základ a zřízeny pro každý správní rady.*

Přestože finanční stav spolku nebyl příliš příznivý, k roku 1926 vlastnil celkem 72 objektů, což by znamenalo velmi slušné jmění, kdyby však všechny objekty nebyly zadlužené úvěry – těch bylo potřeba proto, aby jednota mohla uhradit účty za vánoční nadílky, poskytovat podpory rodinám, subvence školám apod. V druhé polovině 20. let jednota vlastnila celkem 37 obytných domů (Břežanky u Duchcova, Hylváty, Jablonec n. J., Mariánské Lázně, Česká Lípa, Rokytnice u Žamberka atd.), 7 školních budov (Jesenice u Podbořan, Liberec-Františkov, Vrchlábí atd.), 14 národních domů – hostinců (Broumov, Hostinné n. L., Hrádek n. N., Lanškroun, Varnsdorf atd.), 14 pozemků (Cítice u Falknova, Polomy, Sobědruhy, Žacléř atd.) a mnoho objektů dále měla v nájmu (zámecká restaurace v Ostrově u Karlových Varů, hostinec U koruny v Bílině, nádražní bufet v Podbořanech atd.).²⁸¹

V době první republiky vlastnila velká řada místních odborů Národní jednoty severočeské podíly v některých podnicích na severu, severozápadě i severovýchodě Čech. Jednalo se o následující společnosti – *Luční družstvo malozemědělců v Malé Skalici, Stavební družstvo národního domu ve Šluknově, Stavební družstvo Doksy, Československé stavební družstvo Děčín, Stavební družstvo „U nás“ v Olešnici, Družstvo pro rozvod elektrické energie v Orličkách, Pražská společnost pro čerpání a odbyt minerálních vod atd.* Ve vlastnictví spolku dále byly národní domy, a to například v Broumově, Hostinném nad Labem, Ústí nad Labem a Žatci, a vzhledem k dlouholetým vazbám a stykům s tělovýchovnými jednotami, byl jednou z hlavních náplní spolku současně rozvoj turistiky a sportovního vyžití. Proto Národní jednota severočeská rovněž vlastnila podíly v některých tělovýchovných spolcích, jako byla například Československá tělovýchovná jednota Sokol

²⁸¹ Národní jednota severočeská byla rovněž majitelkou zřídla minerální vody Radiovka v Markusgrunu (obec Podlesí nedaleko Dolního Žandova na Chebsku), Severočeských závodů knihkupeckých a papírenských v Praze a spolumajitelkou Severočeské tiskárny v Ústí nad Labem. KORYNTA, s. 20.

v Žatci.²⁸² Důležité je také poznamenat, že mnozí členové jednoty byli zároveň členy Sokola.

O desátém roku existence republiky se členové jednoty zmiňovali následovně: „[...] *toto výročí jsme oslavili projevy netrpělivosti, neboť bilance prvního desetiletí nevykazuje žádnou položku politického, hospodářského a sociálního úspěchu vládní činnosti na prospěch hraničářů. Prostě v uvedených směrech nebylo rozhodujícími činiteli nic vykonáno. Zato vykazuje velikou položku ústupků a práv pro Němce, kteří při tom jsou stále nespokojeni, stále kladou požadavky jako výkupné za svou ‚loyalitu‘, jež hraničáři jest hodnocena jako protistátní činnost.*“²⁸³ Spolek si stěžoval na to, že němečtí poslanci a ministři vymáhají nostrifikaci cizích podniků, ale rovněž se postavil například proti chybné cenzuře německých časopisů, jelikož v tisku Deutsche Zeitung Bohemia²⁸⁴ došlo v roce 1927 k otištění článku o tom, že Češi jsou v republice menšinou, protože mají pouze 6 mil. obyvatel, zatímco ostatní národnosti mají 9 mil. obyvatel. Do této většiny však tisk počítal Slováky, kteří dle německých slov neměli s českým národem nic společného.²⁸⁵

Podle zprávy o činnosti Národní jednoty severočeské za poslední dvouleté období 20. let 20. století, prožíval ústřední výbor „*velké starosti v důsledku neblahých politických poměrů a současně byl také zaznamenán úpadek národního uvědomění a hrdosti*“.²⁸⁶ Spolek se od roku 1928 nacházel v poměrně velké finanční tísní, a proto nemohlo dojít k rozvoji činnosti, kterou hraničáři požadovali. I přesto toho členové spolku vykonali velké množství, a to jak na poli politickém, tak i kulturním a sociálním. Bohužel špatné výsledky vykazovala jednota v oblasti hospodářské, jelikož jí chyběly finance na skupování nemovitého majetku. Dokonce nastala i taková situace, že naopak musela některý ze svých objektů prodat, aby získala prostředky na jiné neodkladné úkoly.

Pro představu je příhodné uvést práci jednotlivých složek Národní jednoty severočeské za dvouleté období (příklad se týká let 1928 a 1929). Již od svého vzniku disponoval spolek ústředním výborem, za jehož výkonný orgán bylo považováno předsednictvo. Za zmíněné dva roky konal ústřední výbor celkem osm schůzí (obvykle se tato schůze konala

²⁸² Podílové společnosti Národní jednoty severočeské vč. stanov jednotlivých podniků viz NA, fond NJS, kart. 42, inv. č. 39, Podíly 1908–1939.

²⁸³ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 58.

²⁸⁴ Jednalo se o německy psaný deník, který vycházel již od roku 1830 v Praze. Za dobu své existence vystřídal několik názvů a vycházel až do roku 1938.

²⁸⁵ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 58.

²⁸⁶ Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1928–29, Praha 1930, s. 11.

pravidelně jednou za čtvrtletí) a vždy se zde řešily důležité hraničářské otázky. Předsednictvo pak uspořádalo za toto období celkem 32 setkání, na jejichž programu mnohdy bylo i 100 položek k projednání. Jelikož existovala velká řada komisí jednoty, tak i ty se rovněž musely scházet, a to jak z vlastní iniciativy, tak na příkaz ústředního výboru, popřípadě předsednictva – jednalo se o komisi volební, tiskovou, pozemkovou, organizační, právní, finanční, sociální, vánoční, hornickou, lázeňskou, knihovnickou, stavební, personální a disciplinární.²⁸⁷

Národní jednota severočeská se samozřejmě podílela na oslavách prvního desetiletí existence Československa. Nenašla by se snad jediná obec na severu, severovýchodě a severozápadě Čech, kde by místní odbory společně s dalšími spolky a korporacemi důstojně neoslavily ono významné jubileum. Tuto slávu spolek využil ke své další velice intenzivní práci, zejména se pokoušel prohloubit síť odborů a zajistit nárůst počtu jejich členů. Rozdělení sborů Národní jednoty severočeské na konci 20. let 20. století je zmíněno níže v tabulce.²⁸⁸ Jsou zde dále uvedeny okrsky, které daný sbor zahrnoval a současně počet místních odborů. Z přehledu je patrné, že počet místních odborů byl vyšší ve smíšených oblastech než ve vnitrozemí (srov. IV. sbor a XI. sbor). Tento fakt byl způsoben nejen větším počtem pohraničních okresů, ale rovněž potřebami českých hraničářů o sdružování a také spolupráci a ochranu před Němci. Vzhledem k činnosti, kterou Národní jednota severočeská vyvíjela, bylo členství v tomto spolku pro české obyvatelstvo velice lákavé.

Sbor	Okrsky	Místní odbory (počet)
I.	chebský, karlovarský, faunovský	41
II.	podbořanský, žatecký, jesenicko-žlutický, chomutovský, kadaňský, rakovnický	82
III.	mostecký, duchcovsko-bílinský, teplický, postoloprtský, lounský	125
IV.	roudnický, litoměřický, lovosický, mělnický, ústecký, děčínsko-podmokelský, dubský	129
V.	boleslavský, mnichovohradišťský, českolipský, borský, rumbursko-vandorfský	64

²⁸⁷ Z množství komisí spolku je patrné, že neexistovala oblast týkající se hraničářů, do níž by Národní jednota severočeská nezasahovala. Tamtéž.

²⁸⁸ Tamtéž, 30–31.

VI.	českodubský, turnovský, liberecký, frýdlantský, jablonecký, železnobrodský, tanvaldský	99
VII.	semilský, vysocký, vrchlabsko-jilemnický, jičínsko-libáňský, novopacko-bydžovský, hořický	103
VIII.	trutnovský, úpický, královédvorský, hronovský, polický, náchodský, novoměstský, jaroměřský, opočenský, českoskalický	120
IX.	rychnovsko-kostelecký, žamberský, královéhradecký, lanškrounský, ústecko- českotřebovský	69
X.	litomyšlský, poličský, pardubicko-chrudimský	30
XI.	českobrodský, čáslavsko-kolínský	13
XII.	poděbradský, brandýský, chlumecký	15
XIII.	berounský, kladenský, řimanský	18
XIV.	pražský I., pražský II.	35

Stav organizace Národní jednoty severočeské vykazoval v posledním roce 20. let oproti předválečným rokům následující vývoj:²⁸⁹

Rok	Počet odborů	Počet členů
1911	661	49 600
1913	665	51 073
1929	925	103 375

Členové spolku věnovali mimořádné úsilí zvýšení počtu odborů zejména v českých obcích. Současně se pokoušeli zvýšit i počet členstva, což se jim nakonec, i přes značné překážky, které činily ve většině obcí jiné korporace, podařilo. Organizace okrsků a sborů zůstala až do počátku 30. let 20. století bez větších změn.

Téměř každoročně po celou dobu 20. let 20. století se ve zprávách o činnosti Národní jednoty severočeské psalo: „*Vývoj poměrů na severu a severozápadu Čech je nejvýmluvnějším dokladem toho, jak nezbytná je práce obranná, jak důležitá je činnost*

²⁸⁹ Rok 1911 je uveden proto, že se v té době jednota nacházela na vrcholu svého organizačního růstu. Tamtéž, s. 28.

Národní jednoty severočeské. Ani v uplynulém období, z něhož skládáme účty, nepokročili jsme tou měrou, abychom mohli ustati v práci národní a ponechati naše hraničáře svému osudu. Následky by se dostavily; byly by povážlivé a neohrozily by jen naše posice v oblasti svěřené péči jednoty, ony oslabily by celý národ a nebezpečně poškodily sám stát.“²⁹⁰

Z uvedeného vyplývá, že i nadále, v období 30. let 20. století, museli hraničáři svádět velice těžký zápas za národní zájmy českého obyvatelstva. Nesčetněkrát byli nuceni bránit se i německým zaměstnavatelům, kteří od nich vyžadovali nejen práci, ale rovněž nahlášení nepravdivé národnosti. Největší překážku navíc hraničáři spatřovali v tom, že jim vládní kruhy odmítaly podat „pomocnou ruku“ v té míře, aby mohli odolávat německé převaze. Současně tvrdily, že jim nezaručovaly ani dostatečnou ochranu pro nerušený vývoj v pohraničí a smíšených okresech. Členové jednoty ve svých výročních zprávách pravidelně uveřejňovali, že již po dobu několika let je Československá republika zachváčena národní lhostejností a stále více utichá zájem o poctivou a nezištnou národní práci.

5.3. Fungování a činnost NJS ve 30. letech

Jak bylo výše zmíněno, zůstávala do konce 20. let 20. století síť sborů, okrsků a odborů Národní jednoty severočeské téměř nezměněná. Obrat přišel na počátku 30. let, kdy došlo k úpravám a změnám v jejích okrscích. Nové rozčlenění spolku bylo následující:²⁹¹

I. sbor – **západočeský** (politické okresy 1. Aš, Cheb; 2. Falknov, Kraslice; 3. Jáchymov, Nejdek, Karlovy Vary; 4. Loket; 5. Mariánské Lázně, Město Teplá), II. sbor – **žatecký** (1. Žlutice; 2. Podbořany; 3. Kadaň; 4. Chomutov, Přísečnice; 5. Žatec; 6. Postoloprty; 7. Rakovník, Jesenice), III. sbor – **krušnohorský** (1. Most; 2. Bílina; 3. Duchcov, Teplice-Šanov; 4. Louny), IV. sbor - **dolnolabský** (1. Ústí nad Labem; 2. Litoměřice; 3. Lovosice; 4. Roudnice; 5. Mělník; 6. Benešov nad Ploučnicí, Děčín), V. sbor – **mladoboleslavský** (1. Česká lípa; 2. Rumburk, Šluknov, Varnsdorf; 3. Mnichovo Hradiště; 4. Mladá Boleslav; 5. Dubá, Bor, Česká Kamenice), VI. sbor – **liberecký** (1. Český Frýdlant; 2. Liberec; 3. Jablonec nad Nisou; 4. Tanvald; 5. Turnov; 6. Český Dub; 7. Semily; 8. Jičín), VII. sbor – **krkonošský** (1. Jilemnice; 2. Vysoké nad Jizerou; 3. Vrchlabí; 4. Trutnov; 5. Broumov; 6. Náchod; 7. Nová Paka; 8. Dvůr Králové nad Labem; 9. Jaroměř), VIII. sbor –

²⁹⁰ Tamtéž, s. 3.

²⁹¹ Přehled organizací NJS dle sborů, okrsků a místních odborů viz Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské u příležitosti 50 let trvání 1933–1934, Praha 1935, s. 121–207.

východočeský (1. Nové Město nad Metují; 2. Žamberk; 3. Rychnov nad Kněžnou; 4. Hradec Králové; 5. Lanškroun; 6. Česká Třebová; 7. Litomyšl; 8. Polička; 9. Chrudim; 10. Pardubice; 11. Vysoké Mýto), IX. sbor – **středolabský** (1. Nový Bydžov, Poděbrady; 2. Čáslav; 3. Kutná Hora, Kolín; 4. Český Brod), X. sbor – **středolabský II.** (1. Brandýs nad Labem; 2. Kladno, Kralupy nad Vltavou; 3. Slaný; 4. Praha-Venkov, Hořovice, Jílové, Rokycany, Říčany), XI. sbor – **pražský** (1. Praha I, 2. Praha II, Praha III).

Na přelomu 20. a 30. let postihla nejen střední Evropu a Československo, ale i hraničářské zemědělců značná hospodářská krize. Jednota se snažila pečlivě zjišťovat situaci v zemědělství na severu, severovýchodě a severozápadě Čech a ve všech kritických případech se pokoušela o záchranu hraničářských zemědělců. Byla si totiž plně vědoma toho, že v případě ztráty půdy na důležitých místech by mohly být vážně poškozeny, a hlavně oslabeny české pozice. Touto krizí současně trpěli i čeští živnostníci a malí podnikatelé v pohraničních oblastech, proto se jednota rozhodla jejich další existenci a působení zajistit obstaráváním půjček. I přes nepříznivou finanční situaci Národní jednota severočeská zakoupila například pozemky v Chebu a velkou řadu nemovitosti po celém pohraničí, které potřebovala pro svou hraničářskou práci.

Jednota pomáhala i při druhém celorepublikovém sčítání lidu, které proběhlo roku 1930 (viz samostatná kapitola). Jako v předchozím sčítání, tak i nyní provedla všechny důležité přípravy a svým důvěrníkům poskytla náležitě pokyny. Výsledky druhého sčítání lidu spolek považoval za uspokojivé, ale i nadále měli jeho členové dojem, že údaje neposkytují zcela pravdivý obraz početnosti Čechů v pohraničních oblastech. Tvrdili, že *„ještě tisíce lidí českého původu nepřihlásilo se ke svému národu. Učinili-li tak z důvodů závislosti na německých zaměstnavatelích, pak jest to smutným dokladem naší slabosti, která připouští ještě dnes odnárodňování českých lidí“*.²⁹² Další úspěch na počátku 30. let přinesly obecní volby konané v roce 1931, po nichž řada obcí přešla do rukou české většiny.²⁹³ V jiných městech se například zvýšil počet českých zástupců v obecním zastupitelstvu. Jako v předchozím období, tak i ve 30. letech spolek, pokud mu to rozpočet dovolil, podporoval rodiny nezaměstnaných hraničářů a vyřizoval u státu možnost nouzových prací na železnici, vodních tocích nebo při přestavbě školních budov.

²⁹² Kalendář 50 let činnosti NJS, s. 61.

²⁹³ Jednalo se např. o obce Liběchov, Obrnice, Sitné, Patokryje, Šířejevce atd. Tamtéž.

V květnu roku 1931 otiskl večerník *Národ* článek o vážné finanční situaci jednoty, jež byla dle slov autora považována za jednu z největších národně obranných korporací, která měla na svém „kontě“ neobyčejně záslužný kus národní práce a již čekalo neméně úkolů do budoucnosti. Již počátkem 30. let se však objevily obavy, že při kritickém nedostatku potřebných financí by musel spolek omezit počet svých zaměstnanců a prodat některé své nemovitosti (národní domy, obytné domy, pozemky). Dokonce panovalo přesvědčení, že by mohlo dojít i k definitivnímu zániku NJS. Jak správně uvedl autor článku, úkoly tohoto spolku se po první světové válce rozrostly, přibylo mnoho menšinových odborů, které potřebovaly peníze, ale příjmů měla jednota minimálně. Spolek si dále stěžoval i na nedostatek pracovníků ochotných k národní práci a rovněž mládeže, která by toužila po činnosti v národně obranné organizaci. Další problém spolek spatřoval v minimálním množství „*nových boháčů a mecenášů, kteří by podepřeli ušlechtilé úsilí národních jednot hmotnou pomocí. A přece právě jen naše veřejnost a její přízeň může vyvéstí Národní jednoty severočeskou z její těžké situace a pomoci jí v její národní práci, která se nejen nestala menší, nýbrž naopak ještě intenzivnější a rozsáhlejší než byla před válkou*“.²⁹⁴ Článek rovněž reagoval na nesprávnou domněnku některých lidí o tom, že se státním převratem vše zvrátilo, že není potřeba práce jednoty a že se vše stalo povinností státu. Je však logické, že stát nemohl dělat vše, a navíc se ve státních rozpočtech v těchto záležitostech často prováděly škrty. Autor výše zmíněného článku vyzýval společnost, aby měla porozumění pro práci obranných jednot a aby nezapomínala, že ve zněmčených krajích žije mnoho českých chudých obyvatel, kterým je zapotřebí zřídit školy a ochránit je před hospodářsky mocnějším „živlem“. Bylo proto nezbytně nutné, aby Národní jednota severočeská našla „*v naší veřejnosti porozumění a přízeň, musí naléztí ochotu k pomoci. Tato pomoc je nezbytná a je dnes jedním z nejnaléhavějších úkolů národních*“.²⁹⁵

Velkou proměnou prošly na počátku 30. let Ústřední kancelář spolku a také její řád. Správou kanceláře byl pověřen tajemník Alois Sojka-Sokolovič, který se od 1. ledna 1932 stal ředitelem. Sojku-Sokoloviče však ve vedení spolku nečekalo nic dobrého, jelikož v Německu stále rostl vliv Adolfa Hitlera, což zajisté nemálo posilovalo i „ducha Němců“ v československém pohraničí. Jako doklad napjaté situace z pohraničních částí země slouží zápis z výroční zprávy o činnosti jednoty z roku 1932, kde je uvedeno: „*Strany německých nacionalů a německých národních socialistů jsou vlastně odbočkami Hitlerovy organizace.*

²⁹⁴ Národní jednota severočeská ve vážné situaci. Nezapomínejte na nutnost práce národních jednot! In: *České slovo*, č. 91, 12. května 1931, s. 1.

²⁹⁵ Tamtéž.

*Také německé spolky turnerské a jiné ovládnány jsou hákovým křížem. Po způsobu říšskoněmeckém vytvářejí němci úderné roty, v nichž zavedena jest přísná vojenská disciplína a jež konají manévrové cvičení. Protože při těchto cvičeních zasahovali hakenkreuzleři do pravomocí četnictva a finanční stráže, a dokonce ohrožovali také český živel, zakročovala jednota mnohokrát u vládních činitelů a dožadovala se vydání zákazu této činnosti německé, která jest namířena proti našemu státu.*²⁹⁶ Členové jednoty následně tvrdili, že se ze strany vládních činitelů dosud nic nestalo a že Němci činí komplikace nadále. Je logické, že toto nepřátelství mělo jistý vliv na samotné hraničáře – projevovalo se to zejména propouštěním českých zaměstnanců z německých firem. Hospodářská krize postihla nejen zemědělství, ale rovněž průmysl, proto se například železniční správa rozhodla provádět úsporná opatření, jež se enormně dotkla českého pohraničí (např. zvýšení cen jízdného).²⁹⁷

Ještě roku 1931 se na sjezdu spolku připravila změna stanov Národní jednoty severočeské s platností od následujícího roku. Navzdory tomu, že předválečné stanovy z roku 1907 byly řadou členů spolku po dlouhou dobu kritizovány pro svou zaostalost a nedostatečnost, k vydání nových stanov došlo až v roce 1932.²⁹⁸ Členové jednoty následně tvrdili, že v době první republiky se z jednoty utvářela „prodloužená ruka“ vlády tam, kde státní aparát nemohl dostatečně vyvíjet svou činnost, tj. v pohraničí.

Kromě zmíněné části týkající se členstva jednoty stanovy dále vymezovaly velkou řadu odvětví, jimiž se měl spolek zabývat. Dle stanov měla nadále jednota pečovat o české školství, rozvoj kulturního života a osvětové činnosti, zabývat se pořádáním přednášek a zábav, podporou českého průmyslu a rovněž živnostníků. Po vzniku Československa se zájem spolku značně rozšířil i do oblastí hospodářské, bohužel však stále chyběly dostatečné prostředky na její financování. Nové stanovy dále obsahovaly plán spojený se získáváním povolení k provozování biografů,²⁹⁹ restauračních zařízení, knihkupectví a knihtiskáren. Národní jednota severočeská se současně začala více věnovat čerpání a

²⁹⁶ Výroční zpráva NJS za rok 1932, s. 62. In: Zpráva o činnosti NJS u příležitosti 50 let trvání 1933–1934.

²⁹⁷ Docházelo k rušení výtopen a nejrůznějších dílen, velká řada zaměstnanců byla přesouvána do vnitrozemí a současně byl omezován počet vlaků. Proti zavírání výtopen se v pohraničí několikrát i protestovalo. Více viz Výroční zpráva NJS za rok 1932, s. 62.

²⁹⁸ Plné znění stanov viz NA, fond NJS, kart. 89, inv. č. 47, Proboštov – Stanovy NJS 1932.

²⁹⁹ Více k provozování biografů viz tamtéž, kart. 36, inv. č. 36, Biografy 1919–1938.

prodeji minerálních vod, zřizování benzinových stanic a celkovému rozvoji cestovní a dopravní činnosti.³⁰⁰

Národní jednota severočeská musela roku 1933 kromě rostoucího vlivu Hitlera v Německu a nedostatku potřebných financí pro své fungování řešit i jisté komplikace ohledně odebírání spolkového časopisu. V lednu 1933 se konala schůze tiskové komise Národní jednoty severočeské, kde se jednalo o tom, že řada členů ústředního výboru spolku odmítala platit předplatné tisku Hraničář. Nejvyšší funkcionáři tvrdili, že právě členové ústředního výboru by měli jít dobrým příkladem ostatním a že současně právě jim by se měly dostávat údaje o směrnících ústředí. Spolkový tisk měl rovněž informovat pracovníky jednoty o obsahu nových stanov a nové síti okrsku, odborů a sborů (viz výše). Tisková komise se také domnívala, že by se měla zavést v této věci i samostatná rubrika.³⁰¹

V tomto roce jednota rovněž řešila značné personální ztráty – zemřel spoluzakladatel a první jednatel Národní jednoty severočeské redaktor A. Srb, také dlouholetý ředitel kanceláře spolku Josef Škába a rovněž starosta Národní jednoty brněnské Jan Máša, s nímž starosta Národní jednoty severočeské Emanuel Hrubý vykonal velké množství intervencí u vlády ve prospěch hraničářů. Velkou ranou nejen pro hraničáře, ale i agrárníky a celou československou politickou scénu bylo úmrtí předsedy vlády Antonína Švehly.

Poměry na severu Čech se zhoršovaly nejen ztrátou osvědčených a spolehlivých pracovníků, ale také kvůli nástupu Adolfa Hitlera k moci. Dne 30. ledna 1933 byl Hitler jmenován říšským kancléřem, a kvůli tomu se tak jeden z největších států Evropy ocitl v rukou Hitlerovy strany, která mimo jiné prosazovala cíl „*smést dosavadní mírový systém, odstranit prohnitou demokracii, uskutečnit svůj antisemitský plán, nastolit vlastní diktaturu a která ohlašovala, že se nebude bát použít k dosažení těchto cílů žádných prostředků*“.³⁰²

Nelze se podívat nad tím, že Československá vláda zanedlouho přikročila ke zrušení organizace Volkssport.³⁰³ Současně se hovořilo i o zákazu nacionálněsocialistických stran. V souvislosti s tím však nebylo úplně jasné, který politický subjekt by v případě zákazu

³⁰⁰ ZAJÍC, Jindřich, Působnost Národní jednoty severočeské na Teplicku do vzniku Československé republiky, Bakalářská práce, Ústí nad Labem 2008, s. 19.

³⁰¹ NA, fond NJS, kart. 6, inv. č. 1, Zápis o schůzi tiskové komise NJS, 24. ledna 1933.

³⁰² KÁRNÍK, Zdeněk, České země v éře první republiky (1918–1938), Československo a České země v krizi a ohrožení (1930–1935), díl druhý, Praha 2002, s. 128.

³⁰³ Proces s nacistickou organizací Volkssport viz tamtéž, s. 122–128. Blíže k tomuto tématu viz BREITFELDER, Miroslav, Volkssport a jeho proces. In: Dějepis XXIII: sborník katedry historie, Fakulta pedagogická, Plzeň 2008, s. 48–60.

hájlil a prosazoval cíle sudetských Němců. Obě negativistické německé strany (DNSAP, DNP) se v roce 1933 ocitly v situaci, kdy jim hrozil úřední zákaz. Dne 25. října 1933 totiž československá vláda přijala zákon č. 201 Sb. z. a n. o zastavování činnosti a o rozpouštění politických stran,³⁰⁴ který vešel v platnost 31. října. Zanedlouho mělo dojít poprvé k uplatnění zákona, aby mohla být rozpuštěna DNSAP. Velká část jejích členů však okamžitě přešla do nově vzniklého HenleinovoSudetoněmeckéhohnutí domoviny (SHF).³⁰⁵ Německé nacionály (DNP) potkal po nástupu Hitlera k moci obdobný osud jako DNSAP – rovněž jí hrozil úřední zákaz. Zatímco se DNSAP nakonec sama rozpustila, DNP tento krok neučinila, a byla jí proto z nařízení československé vlády zastavena činnost; poté se prakticky rozpadla.³⁰⁶

Z velmi častých stížností hraničářů pracovníci jednoty zjistili, že SHF „*jest novou a horší organizací hakenkreuzlerskou, proti níž musí nastoupiti cestu energických zákroků*“.³⁰⁷ Z toho důvodu jednota vytvořila síť důvěrníků, kteří měli za úkol pečlivě sledovat každý „krok“ tohoto hnutí a již měli ústředí zasílat podrobné informace, jež následně byly předkládány vládě. Přesto se řada hraničářů i členů obranného spolku snažila věřit Henleinovi, že se mu Němce podaří přetvořit v loajální občany, kteří by se mohli spokojit jen se spoluúčastí na budování a správě československého státu.

Tato chybná kalkulace se projevila záhy – stát vypsal „půjčku práce“ na co nejsnadnější překlenutí nezaměstnanosti v Československu, ale Němci ji sabotovali. Například v Ústí nad Labem se ihned po zveřejnění vyhlášky o upisování půjčky do německé spořitelny začali scházet němečtí vkladatelé, kteří hromadně vybírali peníze, aby tak znemožnili spořitelně upsání většího finančního obnosu. Když posléze mělo dojít k rozdělování půjčky do různých okresů, Němci byli první, kteří požadovali přidělení několika milionů. Národní jednota severočeská se podílela na rozdělování financí z této půjčky, jelikož se snažila dosáhnout toho, aby byl dostatek peněžního obnosu věnován na výstavbu školních budov, státních obytných domů, domů pro úřady, a současně také předložila vládě soupis

³⁰⁴ Zákon o zastavování činnosti a o rozpouštění politických stran se skládal celkem ze čtyř částí. Plné znění zákona dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2786_00.htm [cit. 28. 8. 2017].

³⁰⁵ TÓTH, NOVOTNÝ, STEHLÍK, s. 61

³⁰⁶ Tamtéž, s. 63.

³⁰⁷ Kalendář historie činnosti NJS, s. 64.

nezbytných prací s cílem odstranění nezaměstnanosti v pohraničí, jako byly výstavba silnic a regulace řek.³⁰⁸

Neuspokojivé sociální poměry na severu Čech a údajně i neochota vládních kruhů k provedení nápravy v této oblasti nakonec zapříčinily konání manifestačních a protestních sjezdů členů Národní jednoty severočeské 28. května 1933 v Chomutově, Karlových Varech, Teplicích, Ústí nad Labem, Mostě a Žatci. Pracovníci spolku se následně dohodli na společné rezoluci, jež měla obsahovat požadavky hraničářů ve věcech samosprávy, hornictví, pozemkové reformy, zaměstnávání cizinců, českého školství, státních zaměstnanců, podpory živnostníků a kultivace poddolovaných pozemků.³⁰⁹

Nový rok 1934 začal velkou explozí v dole Nelson III u Oseka (nedaleko Duchcova), při níž zahynulo více jak 140 horníků. Národní jednota severočeská se v tomto případě orientovala na sociální pomoc, kdy se ústředí podařilo okamžitě poslat rodinám zahynulých horníků přes 5000 Kč, a současně zakročila u vlády, aby i ta poskytla vydatnou pomoc a aby navíc provedla i šetření, proč k tragédii došlo. Až tato nešťastná událost donutila stát k tomu, aby pod svou správu definitivně převzal všechny doly, jelikož ve všech dalších dolech spadající do správy různých společností hrozily obdobné důlní katastrofy.³¹⁰

V polovině téhož roku uspořádala Národní jednota severočeská manifestační sjezd, jehož heslem bylo: „Pro zabezpečení hranic a posílení hraničářů“, přičemž při této příležitosti odhalila pamětní desku na národním domě v Ervenicích s nápisem: „*Ku cti a na paměť věrným hraničářům v 50. Výročí práce Národní jednoty severočeské v červnu 1934.*“³¹¹ V této době se současně také na mnoha místech republiky, zejména však v pohraničních městech, konaly dny brannosti. Nebylo výjimkou, že dny brannosti pořádali Němci, kteří se tak snažili dát najevo svou loajalitu k armádě a státu. Co se týkalo jednoty, ta k jejich oddanosti projevila tradiční nedůvěru: „*Vždyť Heimatfronta, jejímiž členy jsou také ti Němci, kteří mluvili tak ‚nadšeně‘ o dnech brannosti, svou činností prokazuje jasně, že jest*

³⁰⁸ Jednou z dalších akcí Národní jednoty severočeské za zmenšení počtu nezaměstnaných byla snaha o změnu poměrů v chemické továrně v Ústí nad Labem, v Schichtově továrně i řadě dalších německých podniků, kde bylo zaměstnáno jen minimum Čechů. Tamtéž.

³⁰⁹ Rezoluce byla přednesena centrálním úřadům a vládě. Tamtéž.

³¹⁰ Více k explozi v dole Nelson III dne 3. ledna 1934. Dostupné z: <http://historie.osek.cz/encyklopedie/vseobecna/dul-nelson> [cit. 28. 8. 2017].

³¹¹ Kalendář historie činnosti NJS, s. 65.

*ovládnuta duchem hakenkreuzslerským.*³¹² Jednota i nyní, jako již poněkoli káté, požadovala zrušení SHF, jelikož zastávala stanovisko, že toto hnutí pěstuje velkou nenávist k českému národu a Československé republice. Dle členů spolku však tyto snahy o zrušení nepřátelské organizace byly neuskutečnitelné, jelikož němečtí agrárníci v čele s ministrem Franzem Spinou navazovali styky s Henleinem a dokonce snad, dle tajných zdrojů, jednali o sloučení SHF a německé agrární strany.³¹³

Za roky 1933 a 1934 toho Národní jednota severočeská opět učinila velmi mnoho. Jako vždy poskytovala pomoc a podporu těm, kteří to potřebovali – zejména rodinám, jež značně strádaly kvůli nezaměstnanosti svých živitelů. Proto jednota prostřednictvím odborů zaslala jedincům, ale i celým rodinám, peněžní podpory, které sloužily jako nouzová výpomoc na nákup potravin, prádla, topiva nebo na uhrazení nájemného. Nelze se podívat nad tím, že největší sociální péče byla v této době věnována sirotkům a rodinám po zahynulých hornících v Oseku. Podpory v nouzi dále byly poskytnuty například osmi rodinám v Dubé, patnácti domácnostem v Proboštově, devíti v Řetenicích, pěti v Lomu, čtyřem ve Falknově atd.³¹⁴ Jelikož oblasti spadající pod správu Národní jednoty severočeské zpravidla obývaly nemajetné rodiny, vždy s velkou vděčností přivítaly příspěvky na studia svých dětí. Spolek měl podpory odstupňované – ve 30. letech poskytoval studentům na vysoké škole stipendium ve výši 300 Kč, středoškolákům 200 Kč a žákům měšťanských škol 150 Kč.³¹⁵

Členové spolku se stále odvolávali na to, že jen dostatečným hospodářským zesílením pohraničních krajů jsou schopni odolat tlaku Němců. Nové stanovy jednoty proto ukládaly každému členovi spolku novou povinnost, jíž byl odvod 1 Kč ročně, která byla určena pozemkovému fondu k záchraně půdy. Za rok 1933 bylo přijato celkem 41 000 Kč a v roce následujícím již 80 000 Kč, přesto byla tato částka považována stále za nedostačující a nadále se kladl důraz na placení poplatku pro pozemkový fond.³¹⁶ Ve smíšených obcích spolek finančně pomáhal hospodářsky slabým zemědělcům tím, že jim poskytoval zárukové půjčky na nákup osiva a hospodářských zvířat. Zachování půdy v českých rukou

³¹² Tamtéž.

³¹³ Více se tématu Henleinova úsilí vklínit se do československé politiky věnuje Zdeněk Kárník ve své publikaci *České země v době první republiky*, díl druhý, s. 190–193.

³¹⁴ Činnost národohospodářská a sociální, Zpráva jednatelská za rok 1933–34, s. 10.

³¹⁵ Dle údajů z období 1933–1934 bylo v tomto dvouletém intervalu vyplaceno celkem 78 stipendií; vysokoškolských 30, středoškolských 34 a měšťanských 14. Podrobněji k vyplácení podpor, stipendií a stravovacích akcí žactva viz *Studijní podpory*, Zpráva jednatelská za rok 1933–34, s. 10.

³¹⁶ Nemovitosti, Zpráva jednatelská za rok 1933–34, s. 10–11.

bylo jednou z hlavních náplní práce členů jednoty. Současně se zabývali otázkou další kolonizace a rekultivace poddolované půdy. Kromě půdy se jednota pokoušela mít ve svém majetku rovněž dostatečné množství jiného nemovitého majetku, zejména pak národních domů, pozemků pro účel výstavby a obchodních podniků v provozu jednoty (Severočeská tiskárna v Ústí nad Labem; Severozávody, kancelářské a školní potřeby v Praze II).³¹⁷

Sotva začal rok 1935, vstoupila Národní jednota severočeská do jubilejního roku, kdy slavila 50 let své činnosti (více k jubilejní oslavě viz samostatná kapitola). Pracovníci spolku se domnívali: „*Dnes v osvobozeném národě se již všeobecně uznává a jest přesvědčení na rozhodujících místech, že národní jednot se nepřezily, ale zejména v nebezpečné době, kdy je tolik nepřátel kolem, tajných i zjevných, Národní jednoty jsou na místě a na výši doby, jako instituce celonárodní a celostátní. Jiného úkolu nesledují, jenom prospívati národu, svým hraničářům a své vlasti.*“³¹⁸ V tomto výročním roce si ústřední výbor spolku vytyčil jasný pracovní program – hodlal doplnit organizační síť stávajících odborů novými, aby bylo dosaženo počtu 1000, a opatřit k výročí fungování spolku milion korun na pozemkový fond sloužící k záchraně půdy.³¹⁹

V oblastech národnostně smíšených byl od květnových parlamentních voleb v roce 1935 (viz kapitola volby) pocíťován stále se stupňující antagonismus mezi Čechy a Němci. V té době snad nebylo týdne, kdy by se na ústředí jednoty nedostala zpráva o výše uvedené aktivitě. Za těchto poměrů proto přicházeli odpovědní vládní činitelé s otázkou dohody a vyrovnání se s Němci; s ohledem na pohraniční oblasti mělo dojít k „*dohodě a vyrovnání Němců s hraničáři, československým národem a jeho státem*“.³²⁰ Ústředí spolku se stále odvolávalo na to, že hraničáři dle svých slov nikdy nevyhledávali konflikty a nestáli proti klidu a míru. Značně je však rozhořčovalo, že dokonce ještě v devatenáctém roce existence československé samostatnosti (1936) se vyskytovala v pohraničních městech převážná většina takových radnic, kde seděli ve větším zastoupení Němci nežli Češi:³²¹

³¹⁷ Podrobný přehled nemovitostí NJS k roku 1934 viz tamtéž, s. 11.

³¹⁸ Jubileum, Zpráva jednatelská za rok 1933–34, s. 12.

³¹⁹ Prvním dárcem příspěvku na Pozemkový fond se stal dávný příznivec Národní jednoty severočeské Američan John Wimmer, který za tímto účelem spolku věnoval dar ve výši 500 Kč. Tamtéž, s. 15.

³²⁰ JIRSA, František, Zpráva jednatelská za rok 1935–36, Praha 1935, s. 13.

³²¹ V 6 obcích z celkových 1888 zaměstnanců bylo 64 Čechů a Němců 1824. Tamtéž, s. 13–14.

Jméno obce	Němců	Čechů
Benešov n./Ploučnicí	30	0
Duchcov	77	38
Chomutov	368	2
Kadaň	27	0
Litoměřice	81	1
Ústí nad Labem	1240	24

I v druhé polovině 30. let 20. století se jednota zabývala národohospodářskou a také sociální činností. Pracovníci spolku pravidelně konali podpůrné sociální akce, které alespoň částečně činily náročný život hraničářů snesitelnějším. Jako doklad může posloužit zápis schůze předsednictva spolku z ledna 1936 – odbor Kounov žádal půjčku pro hraničáře Kučabu ve výši 1000 Kč, škola v Mariánských Radčicích prosila o příspěvek na stravování dětí, Česká okresní péče o mládež Chabařovice žádala příspěvek na ošacovací akci a v Dolním Nemojově bylo zapotřebí poskytnout studijní podporu dvěma dětem.³²² I nadále spolek pokračoval ve vyplácení stipendií (vysokoškolských, středoškolských a měšťanskoškolských). Předsednictvo se rovněž zabývalo otázkou udržení půdy v pohraničních částech země. Za poslední dobu se totiž objevilo několik případů, kdy statek přešel z českých rukou do cizích. Bohužel neexistovala žádná instituce, která by proti tomuto počínání mohla zakročit, a Národní jednota severočeská, zejména v případě větších usedlostí, neměla dostatečné prostředky na to, aby zabránila zcizení majetku. Během dvou let (1935 a 1936) se spolku podařilo vykoupit značný majetek z cizích rukou, jednalo se například o národní domy, jež sloužily jako středisko českého života (Broumov, Hostinné, Lanškroun, Olešnice v Orlických horách, Podbořady, Rokytnice n./Jizerou atd.); jednota se současně v této době zasloužila o umístění českých škol ve svých domech, a to celkem v 15 obcích (Dubá, Hylváty, Dolní Krupá, Počeplice atd.).³²³

Počátkem roku 1936 se konala důležitá schůze sociální komise Národní jednoty severočeské, na níž se přítomní usnesli na zachování ochrany nájemníků v pohraničních částech země, dohodli se na přídavicích pro učitele i státní zaměstnance, projednali rekultivaci půdy, shodli se dále i na tom, že by do pohraničních krajů měli být posíláni jen schopní lidé, a zejména kladli členové sociální komise důraz na státní ochranu hraničářů

³²² NA, fond NJS, kart. 7, inv. č. 1, Program schůze předsednictva NJS konané dne 14. ledna 1936.

³²³ JIRSA, s. 14.

proti henleinovcům. Komise se také usnesla na tom, že by čeští podnikatelé neměli být přehlíženi a vylučováni ze zaměstnání (zejména požadovali zrušení usnesení ohledně přijímání dělníků jen z daného místa či okresu, jelikož to bylo namířeno proti českým firmám). Těchto několik výše uvedených bodů předseda sociální komise (dr. Kubista) zahrnul do memoranda, jež bylo následně odevzdáno předsedovi vlády a příslušným ministrům.³²⁴

Ve špatné životní situaci se v té době nacházeli živnostníci a řemeslníci ve smíšeném území. Jako příklad lze uvést případ z Karlových Varů, kde celkem 15 českých živnostníků muselo roku 1936 zavřít svou živnost, a to z důvodu tajného německého bojkotu českých živnostníků směřujících k jejich vyhladovění. Členové jednoty se v tomto případě tázali veřejnosti: „*Bylo by možno, kdyby české obyvatelstvo podporovalo českého živnostníka a neumožňovalo blahobyť svými penězi často nepřátelům národa a státu?*“³²⁵ Spolek se současně dovolával změny v poskytování úvěrů českým živnostníkům – pracovníci jednoty se snažili působit na peněžní ústavy, aby změnily dosavadní nevhodnou zásadu, která omezovala poskytování úvěru jen ve svém obvodu.

V květnu 1937 pořádala Národní jednota severočeská Řádný valný sjezd za 52. správní rok v sále Lékařského domu v Praze II, kterého se zúčastnili všichni významní funkcionáři spolku, starosta E. Hrubý, jednatelé F. Jirsa, Č. Hubáček a J. Tašner, současně pokladník J. Panýr a nechybělo ani šest místostarostů (J. Havlena, J. Schlecht atd.). Na tomto setkání vzpomínali členové spolu na nejrůznější přísliby, které se jim od vládních činitelů dostalo za období dvou let (od 50. letého výročí). Po přezkoumání množství slibů prohlásili: „*Dočkali jsme se změny v národnostně smíšených okresích, ale ke škodě zájmů národních a státních, ke škodě věrných hraničářských stráží.*“³²⁶ Hraničáři zaznamenali úspěch snad jen v jediném případě, a to v novelizaci zákona na ochranu republiky v květnu 1936.³²⁷ V ostatních požadavcích, které adresovali vládě i jiným rozhodujícím činitelům, a to dokonce od počátku vzniku Československa, byli velmi zklamaní. Členové jednoty vládu opětovně žádali, aby školská správa byla více dotována ze státního rozpočtu a aby docházelo k rychlejší výstavbě potřebných školních budov a k zřizování středních, odborných a mateřských škol, kterých byl stále velký nedostatek. Současně se objevil

³²⁴ NA, fond NJS, kart. 7, inv. č. 1, Zápis o schůzi sociální komise NJS konané 25. února 1936.

³²⁵ JIRSA, s. 20.

³²⁶ NA, fond NJS, kart. 7, inv. č. 1, Řádný valný sjezd NJS za 52tý správní rok dne 30. května 1937, s. 1.

³²⁷ Novelizace zákona na ochranu republiky viz ČERVENÝ, Ondřej, Zákon na ochranu republiky z r. 1923 a tiskové zákonodárství, Rigorózní práce, Praha 2013, s. 109–113.

požadavek, aby do státních služeb v pohraničí byli přijímáni potomci hraničářů, kteří ovládali dokonale státní i německý jazyk. Jednalo se o hraničáře, jimž bylo znemožňováno zaměstnání v německých podnicích, živnostech i radnicích, jež plně ovládala německá menšina. Další body se týkaly zoufalé nezaměstnanosti hraničářů, pozemkového majetku apod. Na závěr sjezdu členové jednoty uvedli: „*Hraničáři v příštím roce oslaví 20 roků znovudobytí naší samostatnosti. Tisíce hraničářů položilo životy za národní stát, za lepší budoucnost svých bratří v národnostně smíšených okresích. Splňte konečně požadavky hraničářů, zajistěte věrný kmen národa na hranicích a zabraňte, aby český člověk musel po tolika utrpení i v jubilejním příštím roce žalovati na nesplnění svých požadavků.*“³²⁸ V té době však ještě nikdo, hraničáři, členové Národní jednoty severočeské ani vládní činitelé netušili, co nakonec přinese dvacátý rok existence samostatného Československa.

Dle zprávy o činnosti a hospodaření spolku v letech 1937–1939 pracovníci jednoty společně s ochranitelkami a řadou spřátelených korporací provedli roku 1937 na 639 českých školách vánoční ošacovací nadílku pro 7915 žáků (celková částka činila 1532 Kč).³²⁹ Ohledně nemovitého majetku je důležité poznamenat, že oproti poslední vydané zprávě o činnosti spolku z let 1935–1936 došlo k jeho nárůstu (objekty rostly nejen na svém významu, ale rovněž na ceně). Členové spolku se na konci 30. let také snažili zdokonalovat stav dříve nabytých nemovitostí. Kromě péče o nemovitosti plnila Národní jednota severočeská na konci 30. let i ostatní své úkoly v oblasti sociální (vyplácení podpor, půjček, konání vánočních akcí), ale i kulturní, a to z toho důvodu, že se díky větším odkazům veřejnosti i peněžních ústavů³³⁰ zlepšoval finanční stav jednoty.

Od konce roku 1937 nastalo úplné provázání politiky SdP se zahraničněpolitickými cíli Třetí říše.³³¹ Navíc se ještě na počátku nového roku ukázalo, že se naděje aktivistických německých ministrů na zlepšení situace v pohraničí nenaplnily. Němci požadovali zejména zvýšení počtu německých zástupců na ministerstvech, reformy v jazykové oblasti a převzetí správy nad německými školami. Situace ohledně česko-německých vztahů se navíc zhoršila ještě během února 1938, kdy Hitler ve svém veřejném rozhlasovém projevu zaútočil na Československo a Rakousko. Prohlásil, že „*ochrana práv Němců v Rakousku a v Československu je životním zájmem Německa [...] jsem odhodlán osvobodit 10 milionů*

³²⁸ Tamtéž, s. 3.

³²⁹ NA, fond NJS, kart. 14, inv. č. 30, Výroční zpráva bývalé NJS 1937–1939, s. 23.

³³⁰ S Národní jednotou severočeskou nejvíce spolupracovala banka Slávie, která svými finančními podporami sponzorovala zejména sociální předvánoční akce. K podobným účelům současně přispíval akciový pivovar na Smíchově. Tamtéž, s. 24.

³³¹ TÓTH, NOVOTNÝ, STEHLÍK, s. 72–73.

Němců žijících za hranicemi státu“.³³² Tento projev byl vnímán za naprosto bezprecedentní provokaci a úřadující ministerský předseda Milan Hodža ho následně označil za vměšování se do vnitřních záležitostí Československa.

Důležitým zahraničně politickým aspektem, jenž velice ovlivnil situaci v Československu, se stal anšlus Rakouska v březnu 1938.³³³ V této době v Československu současně došlo ke splynutí německých aktivistických stran³³⁴ (BdL a DCV se až na některé jednotlivce spojily s SdP). Do SdP nevstoupil například agrárník Franz Spina, pro kterého březnové události znamenaly osobní tragédii, jelikož patřil mezi tvůrce koncepce spolupráce Němců s Čechy. Po své demisi se stáhl z veřejného života. Pro demisi se současně rozhodl křesťanský sociál Erwin Zajíček a nabídnuté poslanecké křeslo odmítl.³³⁵

Na konci března 1938 se sešli Henlein a K. H. Frank s Hitlerem, který jim určil vykonávat takovou taktiku, podle níž měla od té doby SdP vznášet při jakémkoliv jednání s československou vládou takové požadavky, které budou nesplnitelné. V tomto duchu se také „nesl“ dubnový sjezd SdP v Karlových Varech, kde strana do tzv. osmi karlovarských bodů shrnula podstatu nového státního a právního řádu, a to i přesto, že ještě před konáním sjezdu vydala československá vláda návrh tzv. Národnostního statutu.³³⁶

Poté, co v květnu 1938 československá zpravodajská služba získala informace o stahování německého vojska k hranicím republiky, což navíc podporovala i Henleinova strana, Československo vyhlásilo částečnou mobilizaci. Hitler nyní ustoupil, podobně jako o několik měsíců později v Mnichově, kdy se uskutečnil druhý německý nápor na Československo. V září se už však československá vláda rozhodla rozpustit SdP a na Henleina vydala zatykač. Jelikož se stát dále opíral o své předchozí spojenecké svazky s Francií a Sovětským svazem, přerostla obrana země do mezinárodní politiky a hrozila válka. Tato představa děsila britského premiéra Nevilla Chamberlaina, který se během dvou schůzek (15. a 22. září) sešel s Hitlerem a poskytl mu předběžný souhlas k připojení

³³² KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře první republiky (1918–1938), O přežití a život, díl třetí*, Praha 2003, s. 502.

³³³ Více k anšlusu Rakouska viz tamtéž, s. 502–505.

³³⁴ Podrobněji k německým aktivistickým stranám viz BROKLOVÁ, Eva, *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938*, Praha 1999.

³³⁵ Zánik BdL a zastavení činnosti DCV, s. 122–127. In: VLČEK, Lukáš, *Německý novoaktivismus 1935–1938*, Diplomová práce, Praha 2005.

³³⁶ Jednalo se o pokus o novou právní úpravu postavení národnostních menšin (možné přetvoření Československa ze státu národního na stát národnostní). Úpravy by se týkaly oblasti samosprávy, zrušení omezení ve školství, oblasti jazykové, odnárodnování, zvýšení počtu německých úředníků a navýšení státního rozpočtu pro Němce. SdP však tento plán odmítla jakožto nedostatečný. Více k národnostnímu statutu viz TÓTH, NOVOTNÝ, STEHLÍK, s. 400–412.

pohraničních částí Československa k Německu a tím současně k rozbití celistvosti země. Hitler však zvyšoval své požadavky a na řadě míst světové politiky se hledalo jiné východisko nežli válka. Řešení přišlo v podobě autoritativní dohody čtyř velmocí, jejichž představitelé se sešli v Mnichově. Výsledkem této schůze byl podpis Mnichovské dohody v noci z 29. na 30. září 1938 zástupci Německa (Hitler), Itálie (Mussolini), Francie (Daladier) a Velké Británie (Chamberlain). Tato „dohoda“ nařizovala Československu odstoupit své pohraniční oblasti, kraje spadající pod správu obranných jednot, Německu; již následující den byly obsazovány německým vojskem.³³⁷

První schůze předsednictva Národní jednoty severočeské po zabránění pohraničních oblastí Československa se konala 11. října 1938. Jeden z místostarostů jednoty, dr. Schlecht, poukázal během schůze na to, že je zapotřebí vyřešit otázku dalšího trvání spolku a rovněž zaměstnávání personálu kanceláře. Další z pracovníků jednoty pokládal za důležité zakročit u vlády, aby spolku poskytla potřebné prostředky pro její další činnost. Starosta Hrubý současně navrhl, aby jednota zakročovala proti křivdám spáchaných na hraničářích.³³⁸ Po týdnu se konala další schůze předsednictva jednoty, na níž místostarosta spolku učinil kroky k záchraně některých měst v severním českém pohraničí (hodlal prosadit výměnu českého obyvatelstva za německé). Neméně důležitý byl návrh jednoho z jednatelů Národní jednoty severočeské na pomoc postiženým českým majitelům nemovitostí v zabraném území, kteří by měli dostat příslušné náhrady. Tato ochranná akce se plánovala provést za účasti všech obranných jednot, a navíc společně s Národní radou.³³⁹

Po zářijové Mnichovské konferenci přispíval hraničářům kromě obranných jednot účinnou podporou rovněž Červený kříž a Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy. Společně ještě se Sokolstvem, Českým srdcem, Zemskou péčí o mládež a celou řadou dalších institucí utvořily Výbor pro pomoc uprchlíků, který zahájil soustavnou práci pro záchranu a umístění všech potřebných. Vláda rovněž udělala jisté opatření v podobě zřízení Ústavu pro uprchlíky při ministerstvu sociální péče a zdravotní správy, který se rozhodl „*umísťovati lid do nového života, usazovati živnostníky a rolníky, obchodníky a živnostníky a zapojovati je v nových usídleních do celonárodního hospodářství*“.³⁴⁰ Tato práce se velmi

³³⁷ OLIVOVÁ, Věra, Dějiny nové doby, Velké Bílovice, 2008, s. 133–134.

³³⁸ NA, fond NJS, kart. 7, inv. č. 1, Zápis o schůzi předsednictva NJS konané 11. října 1938.

³³⁹ Tamtéž, Zápis o schůzi předsednictva NJS konané 18. října 1938.

³⁴⁰ Tamtéž, kart. 14, inv. č. 30, Výroční zpráva bývalé NJS 1937–1939, s. 23.

rychle setkala s uspokojivými výsledky.³⁴¹ Ve stabilizování dříve uvedené finanční situace pokračovala Národní jednota severočeská ještě na podzim 1938, a to i přesto, že se její nemovitý majetek se ocitl v zabraném území. Státisíce korun poskytl spolek na vyplácení podpor uprchlíkům a současně se ještě v prosinci tohoto roku konala vánoční nadílka.

Změny, které nastaly v září 1938, logicky nemohly zůstat bez vlivu na veřejný život. Byl jimi značně dotčen i celý spolek, který musel být přebudován, zjednodušen a přizpůsoben novým poměrům. Jedním z těchto projevů bylo sloučení všech dosavadních obranných jednot, tedy i Národní jednoty severočeské, v novou jednotnou organizaci s názvem Národní matice při Národní radě české, která vznikla na základě výnosu ministerstva vnitra 4. dubna 1939, v němž se tento čin odůvodnil následovně: „Činí se ve veřejném zájmu, který nezbytně vyžaduje, aby bylo provedeno soustředění spolků, sledujících tyž nebo podobný účel, a tím aby bylo zbráněno ztrátám národní energie a hospodářských statků potřebných ve výstavbě nového národního života.“³⁴² Činnost Národní jednoty severočeské tímto výnosem skončila, jelikož v důsledku této fúze přešla veškerá práva a povinnosti sloučených jednot a spolků (které zanikly) na Národní matici.

Závěrem je důležité poznamenat, že činnost Národní jednoty severočeské byla natolik mnohotvárná a „rozbíhala“ se do mnoha směrů (národně politická, národohospodářská, sociální, kulturní atd.), že by bylo velmi složité zachytit její působení ve všech oblastech a navíc v každém roce. Za jeden z hlavních cílů své práce považovala jednota po celou dobu existence první republiky hospodářské posílení českého živlu, navzdory tomu, že se jednalo o úkol velice nesnadný. Spolek dále kladl důraz na zjednodušení životní situace na severu Čech, a to v podobě pozemkové reformy, zestátnění lesů, zakládání nových podniků a zkupování realit přímo Národní jednotou severočeskou. Kulturní význam spolku například dokumentovalo velké množství spolkových objektů věnovaných školským účelům. Jednota pomáhala s organizací a rovněž podporovala kupování usedlostí (např. v roce 1936 jednota vlastnila 96 usedlostí a pozemky měla celkem na 46 místech).³⁴³

Největší „břemeno“ na sebe spolek však uvalil po stránce finanční, jelikož musel každoročně financovat hypotéky, platit daně, pojištění, opravy a provoz škol a

³⁴¹ Podrobně k migrační politice v Československu na podzim 1938 viz BENDA, Jan, Vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939, Praha 2013.

³⁴² Tamtéž, s. 7.

³⁴³ PANÝŘ, Josef, Několik poznámek k našemu finančnímu hospodářství, s. 22. In: Zpráva jednatelská za rok 1935–36.; Přehled všech nemovitostí a pozemků NJS k roku 1936, s. 28–38.

měšťanských domů. V oblasti školství poskytoval již několikrát zmíněná studijní stipendia, finančně podporoval žákovské potřeby (učebnice), přispíval dětem na jízdné i stravování, dával podpory na exkurze do Prahy a v neposlední řadě organizoval vánoční akce. Na výše uvedené záležitosti ústřední pokladna Národní jednoty severočeské každoročně vydala spolku přes 300 000K a dále pak odbory jednoty přímo zaplatily v tomto směru zhruba třikrát více.³⁴⁴

Pracovníci Národní jednoty severočeské si však rovněž byli vědomi toho, že „*zdolání úkolů obranné práce na severu, severozápadě a severovýchodě Čech závisí především na nespočetných nadšených pracovnících z různých vrstev obyvatelstva, pracujících nezištně z lásky k národu a státu, velmi často za velmi nepříznivých okolností*“.³⁴⁵ Z výše uvedených důvodů je patrné, že po celou dobu existence první Československé republiky byly základní podmínkou úspěšného počínání jednoty finance.

5.3.1. Příprava na jubileum (50. výročí NJS)

V první polovině roku 1935 přicházely na ústřední Národní jednoty severočeské zprávy z jednotlivých politických okresů shrnující národnostní, hospodářské, kulturní i sociální poměry, a to z období pětadvaceti let působení NJS, tak, jak jim ústředí spolku určilo. Uvedené informace potřebovalo vedení spolku k vypracování jubilejní výroční zprávy o fungování NJS. Pro lepší pochopení činnosti politických okrsků spolku se autorka rozhodla pro srovnání vybrat tři odlišné případové studie z různých oblastí, které Národní jednota severočeská spravovala.

V. sbor mladoboleslavský – politický okres Mnichovo Hradiště

Z V. mladoboleslavského sboru z okresu Mnichovo Hradiště došel na ústředí spis, v němž pracovník dr. Jan Herold zmínil, že „*po převratu bylo třeba odčinit všechny křivdy zaviněné sčítáním ve prospěch Němců i hospodářskou závislostí drobných českých lidí [...] snahou místních činitelů, jimž na rozkvětu českých menšin upřímně záleží je, aby probouzeli k národní hrdosti, posilovali české posice morálně i hmotně*“.³⁴⁶ Na základě posledního sčítání lidu (konaného před jubilejní oslavou), tj. v roce 1930, bylo zjištěno, že na Mnichovohradištsku došlo k mírnému navýšení počtu českého obyvatelstva, na druhé straně však vrostl i počet Němců.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 24.

³⁴⁵ Tamtéž.

³⁴⁶ NA, fond NJS, kart. 8, inv. č. 6, Přípravy k jubileu. Jan Harold – Mnichovohradištsko, s. 2.

Za významný historický milník, kterým začalo postupné „odněmčování“ této oblasti, členové jednoty považovali otevření české menšinové školy v Dolní Krupé, k němuž došlo v polovině září 1922. Školu postavila Národní jednota severočeská za pomoci velice obětavých místních menšinových pracovníků. Největší zásluha patřila inspektorovi Josefu Maštálkovi, samotné obci, peněžním ústavům, studentstvu, hasičstvu, učitelským sborům a nejvíce ženskému odboru v Mnichově Hradišti. Také v Hlínovišti a Nosálově se v roce 1919 přeorientovaly německé školy na české a rovněž vznikly menšinové školy v Bezdědicích a Vrchbělé. Za velmi potěšující událost bylo současně možné považovat výstavbu několika učitelských domů, kde se mohli ubytovat místní pedagogičtí pracovníci. Zpráva o působení jednoty v Mnichovohradištském okrsku také informovala, že se spolek staral i o nejbližší menšiny mimo svůj okres. Jednalo se zejména o každoroční vánoční nadílky, které měly peněžní nebo hmotnou podobu (ve formě ošacení, obuvi, potravin, knih a hraček). Některé obce často využívaly i právní rady a čerpaly od spolku půjčky.

Zpráva dále obsahovala počet místních odborů uvedeného okrsku, kterých bylo do roku 1935 založeno celkem 23 s 1683 členy; v průměru tak na každý odbor připadalo 73 členů. Rozložení členů však nebylo rovnoměrné a například nejsilnější odbor se mohl chlubit celkem 327 členy – jednalo se o již zmíněný dámský odbor v Mnichově Hradišti.³⁴⁷ Dámský odbor využil každou sebemenší příležitost pro dobro menšin, například pořádal po dobu několika let o velikonočních svátcích v Mnichově Hradišti pomlázku, jež vynesla spolku zpravidla mnoho set korun. Současně, pokud se v okolí konala nějaká slavnost, dámský odbor se přidružil, spolupracoval, a tak si mohl odnést podíl z výtěžku.³⁴⁸

V průmyslovém podnikání nastala na Mnichovohradištsku po vzniku Československa stagnace, která trvala po celou dobu existence první republiky. Dr. Herold na druhou stranu připomněl, že částečně zásluhou Národní jednoty severočeské zůstaly v provozu cukrovar, klášterský pivovar, mnichovohradištská továrna na obuv, textilní závody firmy bratří Hýblerové ve Svijanech, řada kruhových cihelen, tiskáren, strojních závodů a Menzlovy papírny v Bělé-Podolí. Všechny uvedené podniky pak poskytovaly zaměstnání místním hraničářům. Herold zároveň zmínil změny v zemědělství – zvýšil se podíl mechanizace zemědělství a rozvíjelo se ovocnářství. Svůj přehled o pětadvacetiletém působení Národní jednoty severočeské na Mnichovohradištsku Herold ukončil povzbuzením pro mládež,

³⁴⁷ Tamtéž, s. 7.

³⁴⁸ Dokladem jsou číselné údaje – od svého založení v roce 1895 odvedl ústředí Národní jednoty severočeské dámský odbor v Mnichově Hradišti pozoruhodných 45 932,48 Kč a přímo menšinám navíc ještě 18 222,64 Kč (celkem 64 155, 12 Kč). Tamtéž, s. 8.

v níž viděl naději do budoucna: „*Máme-li už dobrou tradici v naší menšinářské práci, přáli bychom si, aby byla zvláště naše mládež uvědomělou a aby nezapomínala, že po nás musí svědomitě i obětavě převzít péči o ty zapomínané, na nichž závisí síla státu. A proto, mládeži, již nyní do našich řad, abys byla přiopravena k práci, nad níž není v našem národě zodpovědnější a důležitější.*“³⁴⁹

II. sbor žatecký – politický okres Kadaň

Poněkud odlišný vývoj probíhal na Kadaňsku (II. sbor žatecký), kde došlo k ustanovení místního odboru Kadaň až v průběhu roku 1919, kdy rovněž byla podána žádost o zřízení české školy. Krátce poté se konalo v Kadani komisionální řízení, které shledalo učebny ve staré hospodářské škole za vhodné, a v polovině listopadu téhož roku se v místní jednotřídce začalo vyučovat.³⁵⁰ K otevření mateřské školy došlo až v roce 1927 zásluhou Ústřední matice školské. Dle místního učitele Jaroslava Františka Urbana, založení odboru NJS a české školy v Kadani posloužily jako „povzbuzení“ pro okolní obce, kde češství nevyumřelo, a začaly tak v okolí vznikat další odbory Národní jednoty severočeské a s nimi i české školy. Například roku 1923 byla zřízena česká škola ve Vilémově, 1925 v Dolanech a rovněž v Klášterci nad Ohří, 1927 v Prunéřově, 1934 v Perštejně atd.

Obraz poměrů na Kadaňsku se projevil v polovině února 1921 po sčítání lidu – v Polánkách žilo 28 % Čechů, v Lužici 14 %, ve Vintířově 10 % a ve Vilémově pouze 3 %. Opakem pak byla osada Zahořady, kde oproti 67 Čechoslovákům žilo jen 29 Němců, a proto se o této neveliké obci hovořilo jako o malém „československém ostrůvku“.³⁵¹ K jistým změnám zde došlo po provedení pozemkové reformy. Velké statky ve svých rukou nově drželi velkostatkáři, kteří někdy celý dvůr pronajali Čechům, popřípadě je jen zaměstnávali (například i velkostatkář Lobkovic zaměstnával na svých dvorech velké množství československého obyvatelstva). Mnoho Čechů se však z této oblasti muselo odstěhovat, a to z důvodu uzavření celé řady podniků, popřípadě omezení výroby. K roku 1934 se na Kadaňsku nenacházel jediný cukrovar a rovněž byl značně omezen pivovarnický průmysl (ke zrušení pivovarů došlo v Klášterci, Doupově, Dolanech atd.).

Průmysl na Kadaňsku utrpěl velké ztráty nejen zrušením cukrovarů a omezením pivovarnictví, ale současně došlo ke snížení produkce hnědého uhlí i dalších surovin. I

³⁴⁹ Tamtéž, s. 13.

³⁵⁰ NA, fond NJS, kart. 8, inv. č. 6, Přípravy k jubileu. Josef František Urban – Kadaňsko, s. 4.

³⁵¹ Tamtéž, s. 5.

přesto, že se zmenšil počet průmyslových podniků a že řada Čechů přišla o práci, od poloviny 20. let 20. století vzrostl na celém Kadaňsku podíl českých obyvatel z 3,3 % na 4,8 % a počet příslušníků německé národnosti klesl z 96,6 % na 94,8 %.³⁵² Již výše bylo uvedeno, že roku 1919 se zásluhou Národní jednoty severočeské podařilo v Kadani otevřít českou školu a že celkově nastal rušnější společenský život, následně se Češi také začali scházet v místním německém hostinci a konali zde své besedy, přednášky a schůze, z nichž vycházely podněty pro další hraničářskou práci. Kadaň současně vlastnila i svou knihovnu, k níž patřila knihovna Národní jednoty severočeské, která měla zapůjčený soubor knih od ústředí spolku. Ohledně stavu školství v Kadani k roku 1934 bylo možné pozorovat velký nepoměr – existovaly zde české školy (mateřská škola, obecná škola 4. tř., měšťanská škola) a německé školy (mateřská škola, obecná škola chlapecká, obecná škola dívčí, měšťanská škola chlapecká a rovněž dívčí, živnostenská škola pokračovací, státní reálné gymnázium, odborná škola hospodářská zimní, hospodyňská škola a vyšší školy hospodářské a hospodyňské).³⁵³

Němectví se na Kadaňsku pěstovalo i na velkých a okázalých slavnostech, při kterých se do Kadaně sjíždělo až na 2000 českých Němců, k nimž po pochodňových průvodech promlouval Konrad Henlein, pozdější předseda Sudetoněmecké strany. Henleinovo hnutí (Sudetendeutsche Heimatfront), pozdější Sudetoněmecká strana (Sudetendeutsche Partei), v sobě nakonec soustředilo mnoho příslušníků z dříve státem rozpuštěných německých politických stran. Kadaňsko se dle autora spisu Urbana „*mohlo po stránce národnostní vyvíjet daleko lépe, kdyby pro něj bylo více porozumění a kdyby do úřadů přišli spolehliví našinci, kdyby byla vybudována odpovídající školní budova apod.*“.³⁵⁴ Členové jednoty vnímali jako velký problém rovněž uzavírání sňatků mezi mladými svobodnými Čechy a Němkami, čímž vznikala smíšená manželství, která byla obvykle na škodu, jelikož většina dětí z nich pak byla vychovávána v německém duchu. Mnoho pracovníků spolku se domnívalo, že by situace mohla být také jiná, pokud by zdejší gymnázium bylo české nebo mělo alespoň nějaké pobočky, o něž Národní jednota severočeská několikrát žádala.

³⁵² Tamtéž, s. 8.

³⁵³ V okrese dále bylo ještě německé gymnázium v Doupově a mimo okres v nedalekém Chomutově. Pro Čechy sídlilo nejbližší gymnázium v Karlových Varech. Tamtéž, s. 20.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 21.

VIII. sbor východočeský – politický okres Lanškroun

Východočeský sbor, okrsek Lanškroun, zaslal k vypracování jubilejní zprávy o činnosti Národní jednoty severočeské své shrnutí ohledně činnosti okrsku rovněž počátkem roku 1935. Podle údajů z té doby měl lanškrounský okres celkem 33 místních a katastrálních obcí. Co se týkalo národnostní problematiky, Lanškrounsko se dělilo na obce české, německé a smíšené.

Za období 20 let (1910–1930) ubylo v českých obcích na Lanškrounsku 997 lidí (cca 11 %) a počet německého obyvatelstva, který zde byl nepatrný, v posledním dvacetiletí o půl procenta vzrostl. Současně i v německých obcích byl zaznamenán úbytek německého obyvatelstva, ale na druhé straně vzrostl počet českých obyvatel, a to o více než 3 %.³⁵⁵ Z uvedeného vyplývá, že Čechů v německých obcích přibýlo šestkrát více než Němců v obcích českých. I ve smíšených obcích na Lanškrounsku byl ve sledovaném období zaznamenán pokles obyvatel, a to jak české, tak německé národnosti. Otázkou zůstává, jaké byly příčiny vzrůstu českého živlu a naopak poklesu Němců. S jistotou lze však tvrdit, že pokles počtu Němců nelze přičítat „počešťovacím akcím“. Jako důkaz sloužily výsledky sčítání lidu z roku 1930, kdy na okrese údajně nebylo jediného případu, kdy by se rodilý Němec přihlásil za Čecha. Opačné případy se však vyskytly.

Jistým požadavkem Národní jednoty severočeské, jakožto obranného spolku bylo, aby se úřady a státní podniky, a to nejen na Lanškrounsku, obsazovaly dle zemského klíče 2:1 (Češi:Němci). Ve všech důležitých úřadech této oblasti byli Němci zastoupeni měrou více než dostatečnou. Ohledně hospodářských poměrů na Lanškrounsku pak byla zaznamenána patrná převaha Němců nad Čechy, stejně tak jako ve sféře finanční. Z vkladů u českých a německých finančních ústavů na Lanškrounsku lze zjistit, že německý kapitál byl až čtyřikrát větší než český. Místní odbory jednoty na Lanškrounsku se dále potýkaly s nevyhovujícími školními poměry. K roku 1934 existovalo v této oblasti 26 německých národních škol o 67 třídách s 2605 žáky. Krom toho Němci přímo v Lanškrouně vlastnili státní reálné gymnázium a pokračovací živnostenskou školu. Naproti tomu českých národních škol zde bylo pouhých 12 o 37 třídách s 1316 žáky.³⁵⁶ Přesto německý tisk velmi často informoval čtenáře o tom, jak „macešsky“ se stará stát o zřizování německých měšťanských škol na Lanškrounsku. Přitom poukazoval na existenci měšťanských škol

³⁵⁵ NA, fond NJS, kart. 8, inv. č. 6, Přípravy k jubileu. Lanškrounsko, s. 2.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 5.

v malých obcích Čermná a Výprachtice, kde však školy zakládaly samy obce, navíc za dob existence Rakouska-Uherska, a to bez přispění státu či Národní jednoty severočeské.

5.3.2. Jubilejní sjezd

Dne 1. června roku 1935 se v Praze na Slovanském ostrově konal jubilejní sjezd u příležitosti 50 let existence Národní jednoty severočeské, kterého se účastnilo více jak 4000 lidí. Na této manifestaci bylo přijato několik rezolucí jednotlivých komisí spolku (kulturní a školské komise, samosprávné komise a politické komise), které ve své podstatě shrnovaly činnost a snahy spolku ve 30. letech 20. století. V oblasti kulturní a školské se jednota snažila doplňovat síť obecných i jiných škol, včetně škol odborných, sponzorovala opravu starých školních budov nebo financovala výstavbu nových, a v neposlední řadě se spolek pokoušel „vymazat“ slovo menšinové z úřední řeči a chtěl ho nahradit slovy státní nebo československý. Z hospodářské a politické oblasti se Národní jednota severočeská nejvíce zasloužila o udržení půdy v rukou českých občanů a byla nápomocná během voleb. Dále se také pokoušela o zavedení Pozemkového ústavu, který by na dražbách skupoval půdu a přenechával ji Čechům, a rovněž o zvýšení počtu vojenských jednotek v pohraničním pásmu severních Čech.³⁵⁷ Československá vláda se však k těmto snahám a cílům stavěla velmi distingovaně, s většinou z nich se odmítala vypořádat. Problémy poté, nejen v pohraničních oblastech Československa, ale současně na celorepublikové úrovni vyvrcholily v roce 1938.

V jubilejním roce se rovněž konal výroční valný sjezd Národní jednoty severočeské, který se proběhl 17. listopadu a předsedal mu zasloužilý a dlouholetý starosta Emanuel Hrubý (zároveň byl předsedou Svazu všech národních jednot a matic našich). Zastoupení zde mělo celkem 678 odborů, 39 okrsků a 9 sborů; přítomno dále bylo 35 hostů. O jeho konání informoval denní tisk (A-Zet) 18. listopadu. Na počátku jednání se shromáždění usneslo na zaslání pozdravných dopisů pro některé významné osobnosti z politických kruhů (T. G. Masaryk, M. Hodža, J. Malypetr, atd.). Starosta Hrubý připomněl zásluhy spolku a jeden z řečníků děkoval zvláště ministerstvu vnitra a národní obrany za vykonanou práci ve prospěch hraničářů a současně prosil, aby se v ní pokračovalo: „*Na severu potřebujeme všude, ve všech úřadech, dobrých, uvědomělých, hraničářské práce schopných lidí!*“³⁵⁸ Na sjezdu se také hovořilo o obtížných hospodářských a sociálních otázkách hraničářů a

³⁵⁷ Tamtéž, inv. č. 6, Resoluce. Plné znění viz Resoluce kulturní a školské komise, Resoluce komise samosprávné, Resoluce komise politické a pro ochranu menšin.

³⁵⁸ 377.000 Kč na jubilejní milionovou sbírku NJS. Valný 50. správní sjezd v Praze. In: Venkov, 19/11 1935.

problému Henleinovy strany. Pokladník jednoty závěrem jednání doplnil výsledek jubilejní sbírky spolku, který činil 377 000 Kč. Uvedl, že mnohá česká města a rovněž peněžní ústavy nepřispěly vůbec nebo jen drobnými příspěvky. Naopak ocenil obětavost českých lidí, kteří hned při první výzvě poslali příspěvky dle vlastních možností.³⁵⁹ I list České Slovo informoval o částce, kterou vynesla jubilejní sbírka a o neochotě peněžních ústavů přispět. Obec se 3500 obyvateli poslala například 5 Kč, místní záložna 2 Kč, zato jeden bankovní úředník 100 Kč a košíkářský kolovrátkář, který sám žil v pohraničí, odevzdal dar ve výši 250 Kč.³⁶⁰

V roce 1936 vydalo ústředí spolku u příležitosti 50. výročí činnosti Národní jednoty severočeské dvou svazkovou publikaci s názvem „Náš vývoj v severních Čechách pod ochranou Národní jednoty severočeské 1910–1935“. Toto dílo podalo jasný obraz výsledů národní práce všech členů odborů, okrsků, sborů i samotného ústředí v jednotlivých okresech. Snažilo se osvětlit vývoj českého lidu na severu Čech ve všech směrech kulturního, hospodářského a sociálního života. Bylo vytvořeno na základě zaslaných zpráv o činnosti jednotlivých politických okresů v období 1910–1935 (viz případové studie). Starosta spolku Emanuel Hrubý v úvodu díla vyjádřil svůj vděk všem, kteří se podíleli na zpracování památného díla: „*Děkujeme vřele všem [...] získali jsme vzácné spolupracovníky, zkušené hraničáře, kteří uvolili se ochotně vypracovati popis krajů jim nejbližších.*“³⁶¹ Od vydání a šíření těchto publikací členové spolku očekávali další nárůst členské základny a zvýšení prestiže jednoty. Také věřili, že se jim podaří plně zabezpečit český lid na severu a že se spolek stane natolik silným, že překoná veškeré obtíže doby a odolá všem, kteří usilují o rozbití celistvosti Československé republiky.

³⁵⁹ Jubilejní valný sjezd NJS. In: A-Zet, 18. listopadu 1935.

³⁶⁰ Na hraničáře nedali ani korunu. In: České Slovo, 18. listopadu 1935.; 377.000 Kč na jubilejní milionovou sbírku NJS. Valný 50. správní sjezd v Praze. In: Venkov, 19. listopadu 1935.

³⁶¹ Náš vývoj v severních Čechách pod ochranou Národní jednoty severočeské 1910–1935, díl první, Praha 1936, Úvodem.

6. KULTURNÍ ČINNOST NJS – ŠKOLSTVÍ

Činnost Národní jednoty severočeské v meziválečném období asi nejlépe vystihuje následující citát: *„Ten, kdo jednou žil v ohroženém území, zná náš život na této horké půdě, zná nejlépe úspěchy i slabost našeho národního boje. A zde ve zněmčeném území by měl alespoň na čas žít každý náš veřejný pracovník, každý vyšší státní úředník, aby seznal, že hraničářské práce je nám potřeba dnes, ba více než v minulosti.“*³⁶²

Oblasti školství se ve spojitosti s Národní jednotou severočeskou rozhodla autorka detailněji věnovat proto, že bývá často upozaděno, jelikož se jednalo o hlavní náplň práce jiné organizace, Ústřední matice školské. Přesto dle názoru autorky právě podpora menšinového školství patřila k jednomu z nejdůležitějších cílů, který si spolek po vzniku první Československé republiky stanovil.

Národní jednota severočeská se na severu Čech věnovala i kulturní otázce, kam zajisté spadala i oblast školství. Byla si vědoma toho, že čím větší bude kulturní úroveň hraničářů, tím snáze budou „dobývat“ pozice vůči Němcům. Jednota se za pomoci ostatních spolků (např. Ústřední matice školské) snažila o podporu a zakládání menšinových škol. O obranných spolcích lze tvrdit, že v národnostně smíšených oblastech doplňovaly činnost Ústřední matice školské. V době první republiky spolky pomáhaly menšinovým školám nejen finančně, ale i právně, jelikož se Němci v těchto národnostně smíšených oblastech pokoušeli o likvidaci českého školství. Členové Národní jednoty severočeské, a to jak jednotlivých místních odborů, tak i ústředního výboru věřili, že pouze správnou výchovou nové generace prostřednictvím kvalitního školství se jim podaří udržet si dobré pozice, jež si vydobyli během migračních vln v průběhu druhé poloviny 19. století. Obecně panoval názor, že z německé školy nemůže vyjít dobrý Čech, a pracovníci spolku proto kladli důraz na vzdělávání dítěte v jeho mateřském jazyce.

Navzdory častým výhradám, že Národní jednota severočeská není školským spolkem, a že proto není nucena se takovou měrou školstvím zabývat, se teorie s praxí v tomto názoru rozcházel. Starosta spolku Josef Panýr ve své publikaci ohledně školské činnosti jednoty ještě před vypuknutím první světové války uvedl: *„[...] v menšinách, které Národní jednota severočeská sama probudila a organizovala, tam žádá se jako vyvrcholení práce kulturní škola, a poněvadž jednota jest při své organizační práci se všemi svými menšinami*

³⁶² Náš vývoj v severních Čechách pod ochranou Národní jednoty severočeské 1910–1935, díl druhý, Praha 1936, s. 3.

*v úzkém a stálém styku, pak se o tu školu volá k ní, aby ona byla vykupitelkou [...] a je za ni činěna zodpovědnou.*³⁶³

Často se hovoří o tom, že krátce po vzniku samostatné republiky promarnila československá vláda příležitost, jak si sudetské Němce získat na svou stranu. V té době bylo německé obyvatelstvo politicky nejednotné, a kromě odmítání nového státu nemělo jasno ve svých plánech. Přesto vláda neučinila vůči Němcům žádné velké ústupky, s výjimkou vydání školského zákona v dubnu 1919, který stanovoval pravidla pro zřizování menšinových škol. Otázkou však zůstává, zda by vůbec nějaké ústupky postačovaly. S ohledem na fungování školství v době první Československé republiky je však důležité nejprve poznamenat, že aby mohla být zajištěna právní kontinuita nového státu, byl dne 28. října 1918 plénem Národního výboru schválen tzv. recepční zákon, který přejímal všechny do té doby platné říšské zákony. Recepční normu připravil Alois Rašín a sám k ní poznamenal následující: „[...] základním tímto zákonem mělo být zamezeno, aby nenastal bezprávní stav, aby se celá státní správa nezastavila a aby 29. října pracovalo dále, jako by revoluce vůbec nebylo.”³⁶⁴

Přijetí recepčního zákona mělo logicky důsledky i pro oblast školství, které se po vzniku samostatného Československa muselo řídit základním říšským zákonem z roku 1869, jenž byl ještě roku 1883 doplněn novelou.³⁶⁵ Na základě zákona č. 2 Sb. z. a n. ze dne 2. listopadu 1918³⁶⁶ spravoval veškeré školství v novém státě úřad pro správu vyučování a národní osvěty. Tato instituce během několika dnů změnila název na Ministerstvo školství a národní osvěty, do jehož čela byl zvolen sociálně demokratický poslanec a rovněž pozdější čestný člen Národní jednoty severočeské Gustav Habrman, který na tomto postu setrval do září 1920. Jako úřadující ministr školství ve spolupráci s Františkem Drtinou položil základy vzdělávací soustavy v Československu. Z Habrmanovy iniciativy vzešel zejména zákon o obecních knihovnách a úprava hmotných poměrů učitelstva. Ve vedení ministerstva se v době první republiky dále střídalo několik významných politických představitelů té doby (Vavro Šrobár, Rudolf Bechyně, Milan Hodža atd.).

Pod Ministerstvo školství a národní osvěty patřilo téměř celé československé školství s výjimkou školství zemědělského, které bylo podřízeno Ministerstvu zemědělství,

³⁶³ PANÝR, Národní jednota severočeská, s. 13.

³⁶⁴ RAŠÍN, Ladislav, Paměti Dra. Aloise Rašína, Praha 1929, s. 216.

³⁶⁵ Blíže k tomuto tématu viz KÁDNER, Otakar, Vývoj a dnešní soustava školství, díl druhý, Praha 1931.

³⁶⁶ Plné znění zákona viz Sbírka zákonů a nařízení státu československého (Sb. z. a n.), Praha 1918, s. 1.

vojenského školství, jež spravovalo Ministerstvo národní obrany, a vězeňského školství patřícího pod Ministerstvo spravedlnosti.³⁶⁷ Pro správné fungování úřadu bylo Ministerstvo školství a národní osvěty rozděleno do osmi odborů: 1. mateřské školy, národní školy, opatrovny a školy pro postižené děti; 2. střední školy a učitelské ústavy; 3. odborné školy všech typů; 4. vysoké školy, vědecké ústavy, univerzitní a odborné knihovny a školské závody; 5. oblast národní osvěty – archivy, ochrana památek, muzea, divadla, hudba, umění, literatura; 6. církevní věci; 7. stížnosti z národního školství, legislativa, fondy, nadace, sociální péče o studenty; 8. kulturní styky s cizinou (tento osmý odbor byl posléze zrušen a kulturní styky s cizinou přešly do kompetence odboru sedmého).³⁶⁸

6.1. Ústřední matice školská a Deutscher Kulturverband

V době vzniku nového státu byla Ústřední matice školská stejně jako Národní jednota severočeská považována za nadbytečnou organizaci. Obranné jednoty a speciálně orientované spolky musely dokazovat a obhajovat svou důležitost a přesvědčovat o ní širokou veřejnost. Panovalo totiž přesvědčení, že se o vše důležité nyní postarají jednotlivá ministerstva a že není zapotřebí udržovat existenci speciálních organizací, které doposud hájily práva české menšiny v severních Čechách, popřípadě se zabývaly konkrétním oborem, jako bylo např. školství.

Ústřední matice školská po vzniku Československa několikrát zdůrazňovala význam českého obecného a menšinového školství, a rovněž hájila svou nezastupitelnou roli v této oblasti. Podle názoru představitelů tohoto spolku nebyla práva českého národa na jeho území zcela zajištěna. Ústřední matici školskou a současně Národní jednotu severočeskou, které v oblasti menšinového školství značně spolupracovaly, velmi znepokojovala činnost školského spolku Deutscher Kulturverband, který vznikl na území Československa jakožto nástupce Deutscher Schulverein a jenž sídlil v Praze.³⁶⁹ Podle představitelů obranných jednot československá vláda sice zaručovala práva menšin, ale už se jí nepodařilo garantovat práva vlastního národa v oblastech, kde tvořil minoritu (například oblast severozápadních, severních a severovýchodních Čech, kde vykonávala svou činnost Národní jednota severočeská).

³⁶⁷ KÁDNER, s. 17.

³⁶⁸ MORKEŠ, František, Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích, Praha 2002, s. 28.

³⁶⁹ LUKEŠOVÁ, Eva, Menšinové školství a Ústřední matice školská. In: Česko-lužický věstník, č. 1, 2017, s. 3–5. Dostupné z: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/mensinove-skolstvi-a-Ustredni-matice-170305.htm> [cit. 20. 6. 2017].

Založením Deutscher Kulturverband byly zároveň položeny základy pro činnost německých obranných spolků v Čechách. Jednalo se o jediný orgán, který po roce 1918 sdružoval všechny existující německé spolky na území nového československého státu. Za hlavní cíl své práce si tento spolek určil udržet školy a mateřské školky, které doposud spravoval Deutscher Schulverein, současně měl šířit a všemi možnými prostředky podporovat národně-vzdělávací a osvětové snahy německého obyvatelstva v Československé republice.³⁷⁰

6.2. Školství ve 20. letech 20. století

Nelze se podívat nad tím, že po vzniku Československa vystoupila velká řada politických představitelů s požadavkem demokratizace školství. Během dvouletého úřadování Gustava Habrmána jakožto ministra školství a národní osvěty se mu podařilo výnosem z roku 1919 zrušit celibát učitelek, čímž se staly jak právně, tak i služebně rovnoprávné s mužskými protějšky. Předchozí poněmčování českých dětí v pohraničních (nejen severočeských) oblastech skončilo vydáním již výše uvedeného zákona o menšinovém školství ze dne 3. dubna 1919 (zákon č. 189 Sb. z. a n.).³⁷¹ Tento právní akt byl vydán z podnětu PhDr. Jindřicha Metelky, člena zemské školní rady, a logicky začal být označován Metelkovým zákonem.³⁷²

Metelka jej vypracoval dle rakouského vzoru, na jehož základě měla být škola zřízena v té obci, kde po dobu tří let žilo v průměru 40 dětí ve školním věku, a navíc hovořilo stejným mateřským jazykem.³⁷³ Menšinové školství tak získalo zákonný podklad, na jehož základě měly všechny minority stejné postavení (každá národnostní menšina získala právo na své školy). Zákon nakonec povoloval i výjimku ve zřízení obecné školy pro menší počet žactva. Zejména v následujících letech se jednalo o velmi častý jev, jelikož si v řadě okresů severního pohraničí (např. Ústí nad Labem) Národní jednota severočeská společně s Ústřední maticí školskou vynutily založení několika jednotřídních škol o velmi malém počtu dětí.³⁷⁴

³⁷⁰ Představenstvo spolku zvolilo na své první schůzi předsedu, jímž se stal dr. Rudolf Funke. Deutscher Kulturverband také vydával svůj vlastní měsíčník (Volksdienst) a rovněž se podílel na vydávání mnoha kulturních časopisů. Spolek zanikl v roce 1938 a jeho vlastnictví, zejména tedy školy, převzal stát. KNÁPKOVÁ, s. 301.

³⁷¹ Plné znění zákona viz Sb. z. a n., Praha 1919, s. 263–264.

³⁷² ŠTVERÁK, Vladimír, ČADSKÁ, Milada, Stručný průvodce dějinami pedagogiky, Praha 1999, s. 79.

³⁷³ SLÁDEK, s. 184.

³⁷⁴ ŠIMÁNEŠ, Michal, České menšinové školy v okrese Ústí nad Labem v období Československé republiky (1918–1938), Diplomová práce, Brno 2010, s. 4.

Na základě uvedeného zákona byly za dobu půl druhého roku zřízeny národní školy v těch oblastech, kde se nacházely početnější české skupiny; norma se rovněž postarala o elementární výchovu dětí v mateřském jazyce – celkem na 283 místech v severních Čechách. Jistou výhodou pro české školství se v té době stalo uvolnění bývalých německých škol po odchodu německého žactva. Mnohdy však v tomto okamžiku bylo zapotřebí pomoci četnictva, aby mohlo dojít k otevření uzamčených a prázdných školních učeben. Zřizování, obsazování a rovněž správa nad těmito školami příslušely místopředsedovi zemské školní rady dr. Metelkovi, který záhy musel zřídit pro správu těchto škol speciální oddělení v zemské školní radě. Dozor nad hraničářskými školami vykonávali okresní školní inspektoři.³⁷⁵

Pro úplnost je vhodné dodat, že školský zákon č. 189 Sb. z. a n. byl v dubnu roku 1920 novelizován (č. 295 Sb. z. a n.). Předchozí zákon i jeho novelizace upravovaly podobu národních škol, a to jak obecných a občanských, tak i menšinových a rovněž soukromých vzdělávacích ústavů. Menšinové školy patřily do kategorie škol národních, stejně tak jako tomu bylo v dobách Rakouska-Uherska. Uvedená novelizace zákona se týkala zejména učitelstva: „*Aby tyto školy uvedeny byly v život a udržovány v činnosti, má předseda zemské školní rady, nebo jím ustanovený zástupce, právo přikázati kterémukoliv učiteli neb učitelce a to i těm, kteří zastávají místo definitivní, aby převzali úřad a vyučování na kterékoli škole podle tohoto zákona zřízené. Náklady na stěhování budou učitelům takovým nahrazeny a služební příjmy jejich nesmějí býti menší, než v dosavadním působišti.*“³⁷⁶

Z výše uvedeného je možné deklarovat skutečný zájem nejen obranných jednot a Ústřední matice školské, ale i státu na zakládání menšinových obecních škol a jejich správném fungování. Stát navíc musel získat, popřípadě vyvlastnit vhodné místnosti pro zřízení menšinových škol; tyto školy rovněž financoval.

V průběhu 20. let 20. století se poměry ve školství začaly komplikovat. Již na konci roku 1918 se zjistilo, že německé školy navštěvuje 15 780 českých dětí (množství dětí navíc ještě německé školy zapřely).³⁷⁷ Pokud se však v té době mělo začít uvažovat o nějaké spolupráci s Němci, došlo poprvé (mimo zákon) k internímu stanovení minimálního počtu

³⁷⁵ Po vydání Metelkova zákona a zřízení pozice okresních školních inspektorů působil v Liberci inspektor p. Lang, v Litoměřicích p. Langeberg a v Mostě p. Fiala. Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské u příležitosti 50 let trvání 1933–1934, Praha 1935, s. 25. Zprávy inspektorátu o poměrech menšinových škol např. ve Viklicích u Chabařovic nebo v Teplicích-Šanově viz NA, fond NJS, kart. 13, inv. č. 29. Menšinové školy 1920–1931.

³⁷⁶Sb. z. a n., Praha 1920, s. 630.

³⁷⁷ Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské u příležitosti 50 let trvání 1933–1934, s. 25–26.

dětí, při němž musí být německá škola ještě ponechána. Výsledkem uvedeného počínání bylo hojnější zřizování hraničářských škol i pro malý počet dětí, a logicky tak muselo docházet ke stavbám nových školních budov, které Národní jednota severočeská finančně podporovala.³⁷⁸

Je velice zajímavé, jak se někteří menšinoví učitelé vyjadřovali k Metelkově zákonu a rovněž obecně k menšinovému školství v československé republice. Vhodná příležitost pro vyslovení názoru přišla v červenci 1920, kdy se pod záštitou prezidenta T. G. Masaryka konal v Praze *První sjezd československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti*. Tento sjezd rovněž položil základy *Československé obce učitelské*.³⁷⁹ Jistým požadavkem, s nímž přišlo několik učitelů ze severu Čech, byla snaha snížit počet žáků na jednu třídu. Tuto žádost upravil v červenci 1922 tzv. malý školský zákon, který postupně snižoval počet žáků na jednoho učitele z původních 80 na 60 žáků.³⁸⁰ Od ledna 1921 také vycházel Věstník Svazu státního učitelstva (SSU) škol obecných a občanských v republice československé. Tento list hájil zejména zájmy českých menšin, menšinového školství a učitelstva. Zprvu vycházel nejméně desetkrát do roka, pro členy Svazu státního učitelstva byl zdarma, ostatní platili za výtisk 25 Kč. Například v roce 1936 Věstník SSU vycházel dokonce dvakrát měsíčně a předplatné se snížilo na 20 Kč. V úvodní pasáži prvního výtisku bylo uvedeno: „*Menšinové školství, za války téměř zardoušené, dosáhlo po převratu slibného rozvoje. Menšinové učitelstvo, jehož počet se po převratu zněkolicí násobil, záhy poznalo, že to, co od převratu všeobecně očekávalo, dostavilo se pouze částečně; záhy s nelibostí pozorovalo, že vývoj menšinového školství je jakousi neznámou silou bržděn.*“³⁸¹ Redakce v listu Věstník čtenáře pravidelně seznamovala s nastalou situací v oblasti školství, dále se zabývala úkoly zpravodajů (zpravodaj byl zvolen v každé obranné jednotě, popř. okrsku), podávala zprávy o valných hromadách, výborových schůzích Svazu státního učitelstva apod.³⁸²

I přesto, že Metelkův zákon široká vrstva pedagogů poměrně vřele přijala, našlo se několik jedinců, kteří požadovali další úpravy, jež by podle nich vedly k ještě většímu zefektivnění

³⁷⁸ Tamtéž.

³⁷⁹ ŠTVERÁK, ČADSKÁ, s. 81.

³⁸⁰ Blíže k tzv. malému školskému zákonu viz VALIŠOVÁ, Alena, KASÍKOVÁ, Hana, *Pedagogika pro učitele*, Praha 2011, s. 79.

³⁸¹ Věstník Svazu státního učitelstva škol obecných a občanských v republice československé, r. 1, č. 1, 15. ledna 1921, s. 1.

³⁸² První výtisk Věstníku Svazu státního učitelstva škol obecných a občanských v republice československé z ledna 1921, s. 1–15. NA, fond NJS, kart. 13, inv. č. 29, Školství.

vydaného zákona. Na sjezdu učitelstva vystoupilo několik pedagogů, kteří považovali menšinovou školu za určité středisko české kultury v poněmčené oblasti.³⁸³ K Metelkovu zákonu navrhovali pedagogové například dodatek, podle něhož mělo dojít ke snížení počtu žáků nutných pro zřízení obecné školy: „Menšinová škola buď zřízena v osadě, v níž je alespoň patnáct školou povinných dětí některé národnosti. Pro menší počet dětí dvou nebo více sousedních osad v okruhu 5 kilometrů zřídit se může škola újezdní.“³⁸⁴ Újezdní školou byla rozuměna škola určená pro několik menších obcí (s méně jak 15 dětmi), která by jim sloužila dohromady. To by však ve výsledku znamenalo masové zakládání českých obecních škol pro minimum dětí, které by dle zákona musel financovat stát, a jistě by to nepřineslo ani kladnou odezvu od místního německého obyvatelstva. Na sjezdu učitelstva někteří pedagogové také zmínili požadavky týkající se zajištění lepších výukových prostor. Domnívali se, že by měla být zajištěna samostatná školní budova, popřípadě využita dříve zrušená škola, přičemž nesouhlasili s využíváním budovy, v níž již fungovala škola jiné národnosti.³⁸⁵ V praxi pak byla upravena pouze některá ustanovení.

Důležité je také připomenout názory Němců na Metelkův zákon, které byly, jak se dá předpokládat, spíše negativní. Německá provincie Deutschböhmen, jež se rozprostírala mezi Orlickými horami a Chebem, ustanovila svou zemskou vládu krátce po vzniku Československa v Liberci. Tuto oblast Němci prohlásili za součást Deutschösterreich a tím do svých rukou převzali český správní aparát, samosprávu a rovněž i školství. Německé školství ve všech provinciích měl spravovat až do vyřešení politické situace (podpisu poválečných smluv) vídeňský ministr školství, který všechny německé učitele ještě v polovině listopadu 1918 ujišťoval o bezproblémovém chodu školského života v německých provinciích.³⁸⁶ Veškeré jejich úmysly však přerušil zásah československé vlády, která se rozhodla na konci roku 1918 všechny německé provincie vojensky zajistit. V následujícím roce navíc došlo k vydání Metelkova zákona, jenž upravoval menšinové školství v zemi, a Němci ho vnímali jako prostředek k vyhlášení národnostního boje. Jiní se domnívali, že se jedná o nástroj sloužící k počesťování německých území.³⁸⁷

³⁸³ ŠIMÁNĚ, s. 5.

³⁸⁴ MARÁK, Stanislav, Menšinové školství v Republice československé. In: První sjezd československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti. Pod protektorátem presidenta československé republiky T. G. Masaryka, Praha 1921, s. 82.

³⁸⁵ ŠIMÁNĚ, s. 6.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 9.

³⁸⁷ Blíže k tématu německého školství viz KASPER, Tomáš, Školsko-politická diskuze v Československu v letech 1918–1933. In: Češi, Němci, Židé v Národnostním Československu. Pohledy na školství a vědu, Liberec 2006, s. 27–44.

Během 20. let 20. století bylo možné na severu Čech zaznamenat velké množství školských stávek německého obyvatelstva, během nichž stávkující protestovali proti probíhající čechizaci. Výše uvedené utiskování dětí na školách je možné deklarovat na příkladu zrušení celkem 134 německých tříd v ústeckém okrese v roce 1925, kdy došlo v plné míře k uplatnění Metelkova zákona. Nelze se tedy podívat nad tím, že v září 1925 propukla v reakci na rušení tříd velká školská stávka v Ústí nad Labem, Liberci, Teplicích a některých dalších městech. Protestující Němci vystupovali s požadavkem zachování německého školství, které bylo podle jejich názoru poškozováno aktuálními vládními opatřeními. Do nastalé situace zasáhlo Ministerstvo školství a národní osvěty, které se snažilo nastalou situaci urovnat.³⁸⁸

Dalším pokusem o reformu prvorepublikového školství, které se zajisté týkalo i škol menšinových, se stalo vydání zmíněného tzv. malého školského zákona v roce 1922 (zákon č. 226 Sb. z. a n.),³⁸⁹ který nově ustanovil osmiletou školní docházku na území celé Československé republiky (na Slovensku byla do roku 1922 docházka šestiletá). Na jeho základě byly měšťanské školy nazývány nově školami obecnými. Zákon mimo jiné také zavedl dva nové učební předměty (občanskou nauku a ruční práce pro chlapce) a obnovil povinnost výuky tělesné výchovy pro dívky. Norma rovněž zřídila smíšené třídy, a to jak u obecných, tak menšinových škol. Novinkou se současně stala parita žen a mužů v jednotlivých učitelských sborech. Na základě písemné žádosti rodičů mohli být žáci zproštěni výuky náboženství. Zákon současně redukoval počet žáků ve třídách, jak bylo uvedeno výše. Z názvu této právní normy je patrné, že se jednalo pouze o částečné změny oproti předchozímu stavu, i nadále totiž zůstávala v platnosti školská soustava ještě z dob Rakouska-Uherska. Na základě reakcí pedagogů, rovněž velké řady těch menšinových, je možné se domnívat, že tato právní norma nesplnila jejich představy o reformě školského systému. Zanedlouho se objevila kritika zmíněného zákona, neboť podle některých názorů školská správa neodpovídala poměrům a principům republiky.³⁹⁰

Oba národy, jak Češi, tak Němci, měly v době první republiky možnost vzdělávat se ve svém jazyce, a to od obecných škol až po vysoké. Navíc na tom německé školství, zejména co do počtu škol, bylo o něco lépe než české. Přes nátlak mnohých českých nacionalistů nepřistoupila vláda ani ke stanovení českého vyučovacího jazyka jako jazyka povinného na

³⁸⁸ ŠIMÁNE, s. 9.

³⁸⁹ Plné znění zákona ze dne 13. července 1922, jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských viz Sb. z. a n., Praha 1922, s. 1003–1007.

³⁹⁰ KASPER, Tomáš, KASPEROVÁ, Dana, Dějiny pedagogiky, Praha 2008, s. 198–199.

všech školách německé menšiny. Na středních školách (českých i německých) se dokonce dodržovala parita, tzn. vyučovacím jazykem byly jak čeština, tak němčina.³⁹¹

Ještě na přelomu 20. a 30. let 20. století spolek řešil problém ohledně umístění hraničářských škol. Podle slov starosty spolku Emanuela Hrubého, „*vybudování důstojných českých škol zůstává stále jen naléhavým požadavkem, k jehož řešení vláda nepřikročuje. Ministr financí úplně přehlíží trapný zjev, že české děti hraničářů, naše radost, naše naděje, ty, které až dorostou, budou nejspolehlivějšími strážci zájmů národních a státních, chodí do učeben, které jejich zdraví ohrožují*“.³⁹² Jen v oblasti správy Národní jednoty severočeské bylo v roce 1929 celkem 370 škol, které byly podle názoru jejich představitelů „hanbou“ Československa. Údajně i chlěvy na venkově byly lépe zřízeny než učebny pro české děti na severu, severovýchodě a severozápadě Čech. Pracovníci spolku se téměř každoročně dovolávali toho, aby na stavbu menšinových škol bylo pamatováno dostatečným obnosem ve státním rozpočtu. Dokonce to bylo i pevně slíbeno, ale jmenováním dr. Karla Engliša ministrem financí vše padlo. Engliš rozhodně odmítl uskutečnit již dříve daný slib spolku, a navíc v Poslanecké sněmovně Národního shromáždění prohlásil, že jednota stavěla luxusní školy. Tímto velmi nerozvážným krokem však podle názoru Národní jednoty severočeské jasně dokázal, že v oblasti pohraničí nikdy nebyl a že situaci ve zdejších školách neznal. Do rukou Němců však dal ministr financí účinnou zbraň, jelikož se v zahraničním tisku zanedlouho objevily články pojednávající o tom, že je bezdůvodné budovat pro české děti další školy.³⁹³

6.3. Školství ve 30. letech 20. století

Na snahy 20. let 20. století navázali školští reformátoři i v letech třicátých. Bohužel se v této době v Československé republice naplno projevila hospodářská krize, což zejména v první dekádě 30. let způsobilo nemalé ekonomické obtíže i ve školství. Stále více se stávalo potřebným provést reformu a vytvořit jednotnou školskou soustavu na celém území Československé republiky.

V květnu roku 1930 byly vydány učební osnovy pro obecné školy s platností do června 1933, kdy došlo k jejich další úpravě. Co se týká učebních osnov, ministerstvo vytvářelo pouze jejich nezbytný rámec, jinak se o náplň výuky starali výhradně pedagogové, kteří se

³⁹¹ KÁRNÍK, České země v době první republiky, díl první, s. 500.

³⁹² Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1928–29, s. 3.

³⁹³ Tamtéž, s. 4.

za tímto účelem scházeli na speciálních poradách. Poté, co takto byly vytvořeny učební osnovy, následovalo jejich schválení okresním, popřípadě městským výborem.³⁹⁴

Od roku 1932 se ministerstvo školství a národní osvěty zabývalo myšlenkou na sjednocení výuky na všech měšťanských školách. Předpokládalo se, že by se pak více přiblížily školám středním a zároveň by pak byl pro žáky zjednodušený přechod z jedné instituce do druhé. Z důsledku vydání tohoto výnosu došlo na měšťanských školách k zavedení nepovinného vyučování latiny a zároveň se dbal vyšší důraz na výuku mateřského jazyka. Rozvoji českého menšinového školství na severu, severovýchodě a severozápadě Čech byla i ve 30. letech 20. století na překážku nedostatečně řešená otázka výstavby nových školních budov, které byly stále potřebnější. Dle výroční zprávy došlo v roce 1932 k povolení výstavby pouhých pěti nových školních budov a prostor pro výuku se otevřeno jen šest.³⁹⁵ Hlavním důvodem, proč ministerstvo financí v této době vyřizovalo jen minimální počet žádostí o zřízení menšinové školy v důležitých obcích (kde byl navíc dostatečný počet dětí), byl jednoznačně nedostatek finančních prostředků.

Ohledně německého školství (obecného, středního či vysokého), je vhodné poznamenat, že bylo dle názorů členů Národní jednoty severočeské tzv. baštou hakenkreuzlerskou, jelikož výchova na německých školách probíhala zejména na počátku 30. let 20. století v protistátním duchu, a o Československu bylo žactvo poučováno v tom smyslu, že severní Čechy a Moravu si vezme Německo, jižní část země Rakousko, Slovensko a Maďaři. Nelze se tedy podívat nad tím, že pracovníci spolku v roce 1932 několikrát žádali vládu o nápravu německých výchovných metod. Spolek současně několikrát zakročil z důvodu revize německých učebnic, které obsahovaly jen minimální zmínku o existenci Československé republiky. Hraničáři rovněž v tomto roce předložili vládním kruhům statistiku českého a německého školství, čímž chtěli dokázat, jak české školství za tím německým co do počtu škol „pokulhává“; hodlali tím odvrátit hrozbu toho, aby se plánovaný vládní úsporný systém dotkl výstavby českých škol.³⁹⁶

V první polovině 30. let probíhal vývoj školství v oblastech patřících pod správu Národní jednoty severočeské intenzivnějším tempem. Nastalé zahraniční události (nástup Hitlera k moci) a vývoj poměrů v Československu vedly vládní kruhy ke zvýšení zájmu o

³⁹⁴ ZAJÍČKOVÁ, Petra, *Reformy školství v Československu (1918–1989)*, Závěrečná práce-Studium v oblasti pedagogických věd, České Budějovice 2015, s. 15.

³⁹⁵ Výroční zpráva NJS za rok 1932, s. 63. In: *Zpráva o činnosti NJS u příležitosti 50 let trvání 1933–1934*.

³⁹⁶ Tamtéž.

pohraniční oblasti republiky. Členové Národní jednoty severočeské připomínali: „[...] je kladen velký důraz na potřeby pohraničí. Každá akce, kterou podnikáme, nese pečeť státnosti.“³⁹⁷ Značné nedostatky však v této době stále vykazovalo mateřské školství. Pracovníci spolku se snažili pečovat o děti nezaměstnaných hraničářů, nadále se pokoušeli dosáhnout zřízení řady nových státních mateřských škol a současně otevřít již dříve povolené školky v Poleradech, Skyřicích, Kraslicích, Přestanové atd. Rovněž je zapotřebí ocenit práci Ústřední matice školské, které se do roku 1934 podařilo otevřít školky a opatrovny v České Lípě, Počeplicích, Dvorech, Lipnici a v řadě dalších míst.³⁹⁸

V oblasti obecného školství si pracovníci spolku ve 30. letech 20. Století stanovili tyto úkoly – starat se v první řadě o dosavadní školy, jejich plynulé fungování a finanční zabezpečení, dále se snažit o založení nových škol v místech, kde tomu bylo zapotřebí, a v neposlední řadě bránit zániku některých hraničářských českých škol, jelikož snaha německých činitelů o likvidaci fungujících českých menšinových škol byla stále větší.³⁹⁹ Významná rovněž byla podpora školství měšťanského, přičemž se v letech 1933 a 1934 podařilo otevřít nové školní ústavy ve velmi důležitých okresních městech (Králíky, Jáchymov a Mimoň). České školy se mohly pyšnit stále rostoucím počtem dětí, proto si Národní jednota severočeská do dalších let vytyčila následující úkoly:⁴⁰⁰

- 1. aby byly zřizovány české školy mateřské v naší oblasti, poněvadž v době hospodářské tísně mají zvýšený význam, neboť snímají rodičům beztak starosti přetíženým, alespoň část břemene;*
- 2. aby byla doplňována síť obecných škol podle skutečné potřeby, poněvadž je potřeba poskytnout všem dětem československé národnosti plnou příležitost k nabytí elementárního vzdělání v jazyce mateřském;*
- 3. aby byla doplňována síť škol občanských, bez níž nemůže býti uspokojivě vyřešen hraničářský problém;*
- 4. aby byl v souvislosti s hraničářským školstvím posouzen zákon o měšťanských školách obvodových;*

³⁹⁷ Činnost kulturní a školská, s. 11. In: JIRSA, František, Zpráva jednatelská za rok 1933–1934.

³⁹⁸ Tamtéž, s. 11–12.

³⁹⁹ Navzdory německé agitaci se podařilo Národní jednotě severočeské zřídit další obecné školy např. v Kunštátě, Šmídeberku, Moldavě, Perštejně, Bylanech nebo Jedlové. Tamtéž.

⁴⁰⁰ Tamtéž, s. 12–13.

5. *aby byly zvýšeny úvěry a potřeby hraničářské, speciálně školské, poněvadž za daného stavu věci není možno školy plánovitě a v potřebném množství stavěti, opatřiti je zařízením, pomůckami v té míře, jako je tomu u škol německých.*

Do poloviny 30. let 20. století se také zlepšila situace ve středním a současně v odborném školství, došlo ke vzniku matičního gymnázia v Děčíně a nové odborné školy v Mostě. Přesto nadále zůstával značný nepoměr mezi středními školami českými a německými – ve smíšených oblastech, které byly pod správou Národní jednoty severočeské, fungovalo k roku 1934 celkem 10 českých středních škol, zatímco německých bylo 42. Situace v odborném školství byla ještě horší – proti 14 českým školám fungovalo v pohraničí 72 německých. Na uvedenou statistiku reagovala jednota neustálým tlakem na změnu státního rozpočtu, aby mohly být plně uspokojeny kulturní potřeby hraničářů.⁴⁰¹

List Národní politika v říjnu 1935 otiskl článek s názvem *Obzor školský a učitelský (Německé odborné školství v Č.S.R.)*,⁴⁰² v němž autor reagoval na to, jak benevolentně vychází české vládní kruhy vstříc národnostním menšinám. Dokonce to podle jeho názoru došlo údajně tak daleko, že se minoritám poskytovalo mnohem více, než na co by měly vzhledem ke svému procentuálnímu zastoupení nárok, a to jen proto, aby si Československo zřejmě získalo obdiv ciziny. Přesto si Němci v Československu stále stěžovali, že jsou v oblasti školství utlačováni. To, že se jednalo o tvrzení nepravdivé, prokázal vědecký školský pracovník E. Čapek v polovině 30. let, kdy vydal zvláštní brožuru o *Středním školství národnostních menšin v českých zemích*, v níž číselně prokazuje, jakému „nadprávní“ se těšili Němci v oblasti školství, a to již v době existence Rakouska-Uherska, tak i v období první republiky.⁴⁰³

Autor článku v Národní politice odkazuje na to, že se již poněkolkáté v tisku psalo, že tímto postupem si stát menšiny nezíská, navíc kvůli vydržování zbytečných institucí, jako byly německé školy, státní výdaje každoročně narůstaly. Česká veřejnost samozřejmě očekávala, že podle jejího názoru výsadní postavení Němců ve školství bude co nejdříve odstraněno. Ještě v roce 1935 byl však zaznamenán nadbytek německých středních, odborných i vysokých škol. Na základě celorepublikového sčítání obyvatelstva v roce 1930 se zjistilo, že ačkoliv Němci tvořili 22,3 %, měli o mnoho více škol, než jim příslušeno (např. více o 3 obchodní školy, 14 odborných škol, 40 živnostenských pokračovacích

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 13.

⁴⁰² *Obzor školský a učitelský. Německé odborné školství v Č.S.R.* In: *Národní politika*, 11. října 1935, s. 1.

⁴⁰³ *Školství a lidovýchova. Školy menšin v českých zemích.* In: *Národní listy*, 18. dubna 1937, s. 6.

atd.).⁴⁰⁴ Za těchto okolností mohly německé školy vyučit více podnikatelů i úřednictva a tím se Němcům umožňovalo, aby následkem odborné přípravy nad Čechy hospodářsky vynikali. Dle autora byla tato nadvláda pak Němci využívána ke germanizačním cílům. Proto bylo neustále, zejména ze strany obranných spolku jako byla Národní jednota severočeská, žádáno, aby vláda učinila pořádek v německém školství a zejména odstranila všechny jeho výsady.⁴⁰⁵

Jak je uvedeno ve výroční zprávě Národní jednoty severočeské za rok 1936, rozvoj veškerého českého školství za dobu 19 let československé samostatnosti dosáhl úctyhodných výsledků, „o vzdělání dětí našeho národa je dokonale postaráno v území smíšeném a nikdo nemusí utonouti v nepřátelském příboji, kdo nezapírá svůj původ, svou mateřskou řeč. Veškeré školy v území smíšeném jsou zřizovány na záchranu naší krve a nikoli na odnárodňování menšin v našem státě. Toho jsme si plně vědomi jako příslušníci státního národa a to zdůrazňujeme na venek oproti činitelům jinonárodních menšin, kteří tiskem uvnitř republiky i v zahraničí hlásají a šíří zprávy opačné“.⁴⁰⁶ Národní jednota severočeská se stále podílela na zřizování řady národních škol. Zejména čtvrté ročníky měšťanských škol poskytovaly nejpotřebnější vzdělání. Proto členové spolku hájili zásady, aby měšťanská škola mohla být otevřena v každém okresním městě.

Jednota se rovněž nadále, a to až do roku 1938, věnovala zřizování mateřských škol a společně s Ústřední maticí školskou se snažila vyřídit u příslušných orgánů otevření jeslí a útluků pro děti matek, které musely chodit do zaměstnání (v útlucích jim pak měla být nahrazena mateřská péče). Současně se až do konce existence první Československé republiky rozvíjela síť středních a odborných škol. Hraničáři se domnívali, že je vyspělému německému školství zapotřebí konkurovat dokonalým českým školstvím. Také se dovolávali státního dozoru v podobě českých inspektorů, které by pravidelně docházeli na menšinové školy v pohraničí, neboť „jen tak je možno vtisknouti ducha státní myšlenky československé. Toto opatření zajišťuje, aby mládež z oněch škol neodcházela odchována protistátně“.⁴⁰⁷ Ohledně hraničářských učitelů se dbalo na dodržování jejich psaných i nepsaných povinností. O tom se zmiňuje například redakce Věštníku SSU v lednu 1936: „Hraničářský učitel není jen člověk, musí to být dokonalý člověk, dokonce vrcholně dokonalý. Musí být prosycen vědomím odpovědnosti školní a zvláště mimoškolní práce,

⁴⁰⁴ Obzor školský a učitelský, s. 1.

⁴⁰⁵ Tamtéž.

⁴⁰⁶ JIRSA, s. 17.

⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 18.

*prodchnut láskou k svému úkolu, lidu, národu. Musí umět získat všechny lidi opravdu české k jednotné práci, zapřít v sobě politického straníka a postavit se na neosobní stanovisko.*⁴⁰⁸

Ještě v dubnu 1938 některé české listy informovaly o národnostní rovnosti na školách. Veřejnost to považovala za důkaz demokratické a spravedlivé československé kulturní politiky. Údaje odborného měsíčníku Statistického zpravodaje vydávaného v Praze Státním úřadem statistickým hovoří následovně v roce 1938 (údaje pouze pro českou a německou národnost):⁴⁰⁹

Typ školy	Národnost československá (počet dětí)	Národnost německá (počet dětí)
Školy obecné	1 133 429	322 667
Školy měšťanské	353 555	85 460

Všechny národnosti měly stejné možnosti vyučovat děti svou vlastní řečí. O tom svědčil i fakt, že rozdělení tříd podle vyučovacích řečí odpovídalo téměř přesně rozdělení žactva podle národnosti. Nadále se také udržovaly školy i pro podprůměrný počet žáků.⁴¹⁰

Závěrem je důležité poznamenat, že celostátní školskou reformu ve 30. letech v Československu neřídila jedna organizace, nýbrž se objevila celkem dvě centra (Praha a Brno), jejichž hlavním úkolem se stala koordinace oněch reformních pokusů prostřednictvím experimentální metody. Tzv. pražské křídlo reformní pedagogiky vedl psycholog, experimentátor a zastánce amerického behaviorismu profesor Václav Příhoda, který se snažil o důraz na experimentální složku v rámci vytváření reformy.⁴¹¹ Z toho důvodu se v Praze v rámci Školy vysokých studií pedagogických ustanovila speciální Reformní komise, jejímž hlavním úkolem bylo zajistit provoz reformních škol a která měla současně také pracovat na konečné podobě školské reformy. Příhodovy experimentální školy dostaly povolení k zahájení vyučování ještě v roce 1930. Jejich výuka byla postavena na co největší samostatnosti žáků, důraz byl kladen na žákovské samosprávě, třídních

⁴⁰⁸ Věštník Svazu státního učitelstva škol obecných a občanských v republice československé, r. 16, č. 10, 21. ledna 1936, s. 1.

⁴⁰⁹ Národnostní rovnost na školách. In: Národní osvobození, 12. dubna 1938.

⁴¹⁰ Tamtéž.

⁴¹¹ SŮVOVÁ, Barbora, Pokusné a reformní školy 20. a 30. let 20. století v Československu, Diplomová práce, Praha 2014, s. 18.

schůzkách, školních časopisech a rovněž exkurzích.⁴¹² Druhým centrem se stalo Brno, kde působili pedagogové Otakar Chlup a Jan Uher, kteří se pokoušeli o propojení národní tradice se zahraničními myšlenkami.⁴¹³ Tento směr byl konzervativnější a prosazoval zejména povinné vysokoškolské vzdělání pro všechny učitele.

Hlavní problém prvorepublikového školství tkvěl v nedostatečném množství úspěšných školských reforem vydávaných státem. Nelze se proto podívat nad tím, že se pokusy o reformy stále více objevovaly ze strany jednotlivých pedagogů či politických i nepolitických organizací. Po celou dobu existence první republiky byla sice pozornost věnována modernizaci metod vyučování, zlepšení hygienických podmínek a výstavbě nových budov (zejména menšinových škol v pohraničí), kvalitě vyučování a dostupnosti školních pomůcek, přesto byl školský systém spíše jen stabilizován než měněn. Z výše uvedených důvodů se velká řada školských záležitostí nadále řídila dle školského zákona z roku 1869.

6.4. Organizace školství v době první republiky

Meziválečné období kladlo na úroveň vzdělanosti společnosti o mnoho větší nároky než doba před světovou válkou, proto zde rozhodující roli muselo sehrát školství. Jeho rozvoj byl spojen s rozmachem techniky, hospodářství, obchodu, ale i sociálních vztahů a společenského života v období první Československé republiky. Školský systém po roce 1918 byl následující:

Obecné školy, někdy také nazývané lidové, spadaly do kategorie nižšího stupně školství a vyšší stupeň tvořily měšťanské školy. Oba typy škol náležely do kategorie národních škol ještě společně s výchovnými ústavami pro mládež ve věku školou ještě nepovinném (opatrovny a mateřské školy), ústavami pro obecné vzdělávání mládeže škole odrostlé (pokračovací školy a kurzy) a výchovné ústavami pro úchylnou mládež (hluchoněmou, slepou, slabomyslnou, mravně vadnou).⁴¹⁴ Pokud se jednalo o veřejnou obecnou nebo měšťanskou školu, spadaly pod správu státu či některé místní obce a byly povinné přijímat všechny děti bez rozdílu náboženského vyznání (interkonfesijní školy). Zvláštní kategorií škol národních byly menšinové. O založení menšinových škol se zpravidla zasloužily

⁴¹² KÁRNÍK, Zdeněk, České země v době první republiky, díl třetí, s. 254.

⁴¹³ Tamtéž.

⁴¹⁴ 10 let československé republiky, s. 351.

obránné spolky, jako byla Národní jednota severočeská, které navíc poskytovaly těmto institucím nemalé finanční prostředky a subvence pro jejich další fungování.

- a) Školy obecné (pět tříd) – tento druh školy poskytl veškeré mládeži ve věku školou povinném vzdělání dle zákona z roku 1922 (č. 226 Sb. z. a n.) v náboženství, občanské nauce a výchově, čtení a psaní, jazyku vyučovacím, počtech, přírodopisu, přírodopisu, zeměpisu, dějepisu, kreslení, zpěvu, ručních prací a tělesné výchově.⁴¹⁵ Učebnice využívané na těchto typech škol schvalovalo ministerstvo školství. Na základě pohlaví žactva se obecné školy dělily na smíšené, chlapecké nebo dívčí. Školní docházka do obecné školy byla závazná, povinnost chodit do školy počínala s počátkem školního roku, který následoval po dni, kdy dítě dovršilo 6. rok života a trvala 8 školních let. Ohledně trvání školního roku rozhodoval ministr školství. Na základě úpravy z roku 1925 byl určen počátek roku dnem 1. září a ukončen dnem 28. června. Vyučování bylo celodenní s delší polední přestávkou.
- b) Školy měšťanské (občanské, čtyři třídy) – měšťanské školy poskytovaly vyšší vzdělání oproti obecné škole a zejména směřovaly k potřebám průmyslnickým a rolnickým. Rovněž zde žák mohl být připraven pro odborné a pedagogické školy, které nepotřebovaly další přípravu ze středních škol. Ve své podstatě se jednalo o vyšší stupeň obecné školy (žáci na vyšším stupni věku dosáhli vyššího vzdělání, než by nabyly v nejvyšších třídách školy obecné).⁴¹⁶ Oproti obecným, měšťanské školy nabízely žákům výuku rýsování, měřičství, krasopisu a jednoduchého účetnictví.

Školy pokračovací byly určeny pro ty žáky, kteří po absolvování obecné či měšťanské školy nechtěli, popřípadě ani nemohli jít na školu střední. Tento typ škol byl znám již v době habsburské monarchie, kdy se obvykle vyučovalo ve večerních hodinách v neděli. Na základě zjištěných údajů pokračovacích škol v období 20. let 20. století existovalo okolo 800 a měly 34 000 žáků.⁴¹⁷ Doplněly je školy kupecké a živnostenské – v jejich rámci byl však v průběhu 20. let shledán problém ohledně špatné výchovy dělníků a pracovníků v zemědělství a živnostech.⁴¹⁸ Ve 30. letech byly tyto typy škol zbavovány

⁴¹⁵ Tamtéž.

⁴¹⁶ Tamtéž, s. 353–354.

⁴¹⁷ KÁRNÍK, České země v éře První republiky, díl první, s. 524.

⁴¹⁸ Tamtéž.

provizornosti, dostávaly nové prostory a nastupovaly na ně kvalifikovanější učitelské sbory.

Všeobecně vzdělávací střední školy přijímaly žáky po absolvování obecné školy. Klasická, reálná a reformní reálná gymnázia byla ukončena maturitou, reálky nikoliv. Za střední školy se v době republiky považovaly následující ústavy:⁴¹⁹

- Klasická gymnázia – osmiletá s povinnou výukou latiny a řečtiny. Hlavní snahou tohoto typu škol bylo porozumět souvislosti mezi antickou kulturou a moderní vzdělaností. V průběhu 20. let 20. století byl však zaznamenán úpadek v zájmu o tento typ škol. Oblíbenější byl tento druh střední školy u Němců.
- Reálná gymnázia – rovněž osmiletá, ale vyučovala se zde latina s francouzštinou. Poměrně znatelný důraz byl kladen na výuku přírodních věd. Na konci 6. ročníku měli žáci možnost zvolit si mezi deskriptivní geometrií a moderním jazykem. V době první republiky zájem o tento typ škol rapidně vrostl.
- Reformní reálná gymnázia – příliš se nelišila od reálných gymnázií, s tím rozdílem, že nižší ročníky byly víceméně totožné s reálkami. I tento typ gymnázií se postupně těšil stále větší oblibě.
- Reálky – jednalo o školy sedmileté s důrazem na obory matematické, přírodovědecké s cílem co nejlépe studenta připravit na vysokou školu. I přesto počet reálek postupně klesal, nikoliv však příliš markantně jako v případě klasických gymnázií. Zatímco Němci zpravidla studovali na klasických gymnáziích (viz výše), česká mládež si oblíbila spíše reálky a rovněž učitelské ústavy.

K výše uvedeným typům škol se nadále řadily čtyřleté učitelské ústavy. Jednalo se o tzv. vyšší střední školy a sloužily pro vzdělávání budoucích učitelů obecných a měšťanských škol. Lze je tedy řadit do kategorie odborných středních škol, kam dále patřily střední průmyslové školy různého zaměření, střední zemědělské školy i obchodní akademie. Všechny výše uvedené školy zakončovala maturitní zkouška, a to na rozdíl od škol obchodních (bez maturity). Nelze opomenout ani vysoké školství, jež spadalo pod správu ministerstva školství a národní osvěty. Oproti předválečnému období stoupl počet studentů

⁴¹⁹ HAVLÍKOVÁ, L., Střední školy v době první republiky, Diplomová práce, Brno 2016, s. 20.

na téměř dvojnásobek. Vysoké školy měly poskytnout nejvyšší stupeň vzdělání v zásadě ve všech oborech a mohly na nich studovat i ženy.⁴²⁰

6.5. Školská správa

Nejvyššími školskými úřady v zemi byly zemské školní rady v Praze, Brně a Opavě (zde pouze do roku 1928). Této radě předsedal přednosta zemské správy politické, popřípadě jeho zástupce. Členové rady obvykle působili na pozicích státních úředníků, školních inspektorů, zástupců církve nebo zástupců hlavních měst. Funkční období členů školní rady bylo na šest let.⁴²¹ V Čechách a na Moravě se zemské školní rady dělily na dvě národní sekce, a to českou a německou a konaly společné schůze.

Okresní školní výbory spravovaly obecné a měšťanské školy v jednotlivých školních okresech, na něž byly rozděleny jak Čechy, tak Morava i Slezsko. Předsedou okresního školního výboru býval vedoucí okresní správy politické a mezi členy se řadili okresní školní inspektoři, dva až čtyři zástupci z řad učitelstva a čtyři až osm zástupců občanstva.⁴²² Rovněž existovaly městské školní výbory. Do jejich čela se zpravidla postavil starosta daného města. Ve svém složení a fungování se nijak více nelišily od okresních školních výborů.

V každé školní obci působila místní školní rada skládající se ze zástupců školy a školní obce. Členové rady ze svých řad volili předsedu a jeho náměstka, přičemž úřadovací období bývalo čtyřleté. Jejich hlavní náplní práce bylo dohlížet na školní docházku ve svěřených obcích; nadále se měly starat o věcné školní potřeby. Členové měli právo docházet do jednotlivých škol, účastnit se výuky, ale nesměli do ní zasahovat.⁴²³

*

Národní jednota severočeská se úspěšně starala o vybudování českého školství, a to již od doby vzniku samostatného státu, kdy podle hraničářů skončilo nesmírné utrpení českého živlu po stránce kulturní. Do roku 1918 byl na severu nepatrný počet českých veřejných a matičních škol a navíc „rakouský režim se snažil zřízení českého školství znemožnit a

⁴²⁰ ČUTKOVÁ, s. 20.

⁴²¹ Tamtéž, s. 19.

⁴²² 10 let československé republiky, s. 349.

⁴²³ Tamtéž, Podrobněji k systému školských úřadů viz např. JANÁK, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, DOBEŠ, Jan, Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost, Praha 2005, s. 357.

*rovněž zgermanizovat české děti. Po převratu se školy množily jako houby po dešti. Nejen školy obecné, ale také měšťanské, odborné a střední“.*⁴²⁴

Níže uvedený seznam škol je dokladem velké a úspěšné práce Národní jednoty severočeské a jejích odborů v oblasti školství. Kromě zakládání menšinových škol v obcích jako byly například Březno u Chomutova, Broumov, Falknov, Podbořany, Svatava, Teplice atd. jednota pomáhala zřizovat pokračovací průmyslové a živnostenské školy, které měly za úkol odborně vyškolit českou mládež všech řemesel, obchodu a průmyslu. Současně jim poskytovala subvence a zaručovala se za eventuální schodky. Podporovala všeobecné živnostenské školy pokračovací např. v Boru, Hrobech, Liberci, Mostě, Oseku, Podmoklech, Rokytnici, Varnsdorfu atd., také živnostenské školy pokračovací pro skláře, které se nacházely např. v Košťanech a Řetenicích. Mimo jiné spolek dával subvence živnostenským školám pokračovacím kupeckým v Duchcově, Liberci, Žatci atd., živnostenské škole pokračovací oděvnické v Jablonci n./Nis atd., živnostenské škole kovodělné v Duchcově, ale i rodinné škole pro dívky v Litoměřicích, kterou zřídil místní dámský odbor Národní jednoty severočeské.⁴²⁵ Co se týkalo odborných škol, jejich počet stále spolek považoval za nedostatečný – podílel se na zřízení např. průmyslové školy v Mostě, hotelové školy v Mariánských Lázních, keramické školy v Karlových Varech nebo plavecké školy v Ústí n./Labem. Ohledně školství je rovněž důležité poznamenat, že Němci měli nadbytek gymnázií i odborného školství, a i přesto byli stále nespokojeni a „do světa křičí, že naše republika nechce jim další školy povolovati“.⁴²⁶

Následující tabulka ukazuje vývoj českého školství ve vybraných soudních okresech v době před vznikem samostatného státu (před rokem 1918) a v první polovině 30. let 20. století:⁴²⁷

⁴²⁴ Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1925–26, s. 22.

⁴²⁵ Tamtéž, s. 23.

⁴²⁶ Tamtéž, s. 24. Jako příklad je uváděna existence třech německých gymnázií v severovýchodních Čechách (v roce 1926), které se nacházely pouhé 4 hodiny pěšky od sebe. Jednalo se o gymnázia ve Vrchlabí, Hostinném a Trutnově. Naopak Češi (v celé oblasti působení Národní jednoty severočeské) ve stejném roce měli celkem deset gymnázií. Není tedy divu, že stát nechtěl povolovat zřizování dalších německých škol.

⁴²⁷ Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1933–1934, s. 26–27.

Před rokem 1918

Soudní okres	Počet národních škol		Počet žactva v národních školách
	Veřejných	Matičních	
Broumov	17	4	2403
Duchcov	10	2	4082
Hradiště M.	42	0	5964
Lanškroun	28	2	7276
Litomyšl	35	1	5537
Teplice-Šanov	5	5	2647

Ve 30. letech 20. století

s.okres	Státní školy národní				Veřejné školy národní			Mat.š.národní	
	Mat.	Ob.	Měst.	Žactvo	Ob.	Měst.	žactvo	Mat.	Ob.
Broumov	3	8	1	613	16	3	1427	1	0
Duchcov	20	34	6	4281	6	2	1848	10	0
Hrad. M.	6	6	0	237	43	6	5070	0	0
Lanškroun	10	14	2	968	27	10	5691	1	0
Litomyšl	1	2	0	84	40	4	4641	0	0
Teplice-Š.	12	23	6	4028	0	0	0	9	0

Pro úplnost je důležité dodat, že na počátku 30. let 20. století dále existovala v Broumově jedna vyšší matiční škola, v Duchcově byly celkem tři vyšší školy státní, v Lanškrouně se rovněž nacházely vyšší školy státní, a to celkem dvě, v Litomyšli fungovaly vyšší státní školy čtyři a v Teplících-Šanově dvě vyšší školy matiční.⁴²⁸

6.6. Zakládání menšinových škol na příkladech Března u Chomutova, Broumova a Vchynic. Podpora hraničářů a knihovní činnost

Finanční prostředky, které Národní jednota severočeská vkládala do oblasti školství, obhajovala významem školy a vyučováním v mateřském jazyce. Například díky poslednímu předválečnému sčítání lidu (z roku 1911) se ukázalo, že z obcí, kde byla

⁴²⁸ Tamtéž.

zřízena česká škola, se k české národnosti přihlásilo více jak 68 % a kde česká škola nebyla, pouze okolo 48 %.⁴²⁹ Uvedený výsledek jistě svědčí o správném uvědomění českého lidu a bez větších pochybností se lze domnívat, že tyto tendence pokračovaly i ve sledovaném období první Československé republiky.

Ke školským výdajům Národní jednoty severočeské patřily zejména podpory poskytované školám pokračovacím a subvence na stavby škol v těch místech, kde české děti byly ohrožené německým etnikem (viz níže Březno u Chomutova, Broumov a Vchynice). O místa, kde žilo trvale méně českého obyvatelstva, bylo zapotřebí se postarat jinak – obvykle docházelo k tzv. přiškolení k nejbližší škole. I po vzniku nového státu stále zůstávalo několik tisíc českých dětí v německých školách, kde musely snášet posměch svých německých spolužáků a mnohdy i učitelů. Lze se domnívat, že situace na německých školách zůstávala shodná s obdobím předválečným. Jako příklad poslouží zápis ze školy v Hylvátech: *„Za české slovo úštěpek a hrubost, za špatně vyslovené německé slovo posměch, to je strava, jež se denně krmí duše ubohého českého dítěte, v sluch jeho denně zaléhá nenávist a hana všeho českého.“*⁴³⁰

Pokud vyhovovaly alespoň místnost a minimální počet dětí určený pro založení školy, zřízení menšinových škol na severu Čech se zpravidla obešlo bez dalších těžkostí. Jednota se rovněž soustřeďovala na zakládání škol veřejných, což však provázela řada komplikací. Vyžadovalo se, aby rodiče signovali žádost o zřízení české školy v dané obci. Podepsání této žádosti však v mnoha případech také mohlo znamenat propuštění rodičů ze zaměstnání, výpověď z bytů a celkové „ožebračování“ (dle dobové terminologie) českých rodin. Dle členů spolku, právě v těchto okamžicích nesměla Národní jednota severočeská zklamat – nezbyvalo jí nic jiného, než na určitý čas takto „postižené“ české rodiny finančně i materiálně zabezpečit. Spolek proto přistupoval ke skupování pozemků, domů, škol, a to i přesto, že to přesahovalo jeho finanční síly, a značně se tak zadlužoval. A to vše i navzdory tomu, že jednota nebyla školským spolkem, tudíž se nebyla nucena takovou měrou školstvím zabývat. Péče o školství příslušela Ústřední matici školské, ale jelikož *„jednota jest při své práci se všemi svými menšinami v úzkém a stálém styku, tak se o školu volá k ní“*.⁴³¹

⁴²⁹ PANÝR, Národní jednota severočeská, s. 17.

⁴³⁰ Tamtéž, s. 15.

⁴³¹ Tamtéž, s. 13.

Rozvoj školství po celou dobu existence první republiky bohužel trpěl nedostatečným umístěním škol. Zejména ve 20. letech 20. století měl jen malý počet škol své vlastní, vyhovující budovy, ostatní se zpravidla tísnily v pronajatých místnostech, které však většinou odporovaly předpisům o hygieně a bezpečnosti (zdraví dětí tedy bylo denně vystavováno nebezpečí). Národní jednota severočeská neustále intervenovala u ministerstva školství a národní osvěty a u ministerstva veřejných prací, předkládala seznamy škol, pro něž měly být v ohledné době vystaveny samostatné budovy, doporučovala koupi vhodných objektů a současně i ona sama poskytovala vhodné místnosti pro zřízení školy ve svých budovách, popřípadě objekty sama kupovala, čímž se, jak je zmíněno výše, značně zadlužovala. Například ve zprávě o činnosti spolku za období 1925–1926 členové jednoty uvedli: „*Jsmo velice roztrpčeni, že stát pozvolna řeší otázku staveb školních budov, resp. že na stavby ve svých rozpočtech věnuje přímo směšnou částku (15 mil Kč ročně pro celou republiku). Ani akce Ústřední matice školské, již svěřena byla státem stavba některých školních budov, není rychle řešena, neboť naráží na nedostatek úvěru, který peněžní ústavy ochotně neposkytují.*“⁴³² Hraničáři vnímali počínání vládních elit za „hanbu“ pro Československo, neustále se dovolávali radikální nápravy a opakovaně zdůrazňovali potřebu staveb školních budov na severu Čech.

Následující tabulka ukazuje stav českých škol na konci 20. let 20. století ve vybraných obcích fungujících pod správou Národní jednoty severočeské:⁴³³

Politický okres	Česká škola v obci	Umístění školy
Aš	Hazlov	v něm. škole jedna místnost tmavá a studená, chybí kabinet, pro mateř. školu není místo
Duchcov	Bukovice	na dvoře statku jedna nízká místnost, chybí kabinet a byt pro učitele
Chomutov	Ves Nová	jedna mateřská tř. pro 60 dětí ve starém mlýně, obec. školy v soukromém domě na půdě, učebna vlhká a studená, svítit elektrickou se nesmí pro vlhkost stěn, společný vchod s hostincem
Kadaň	Dolany	špatné, ve starém pivovaru, nízká a přeplněná učebna, rodiče hrozí stávkou
Liberec	Liberec	v obecné i měšťanské nedostel místa, málo světla, čes. gymnázium společně s německým – nemůže se rozvíjet

⁴³² Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1925–26, s. 22.

⁴³³ Více k umístění škol v jednotlivých politických okresech viz NA, fond NJS, kart. 13, inv. č. 29, Menšinové školy (stav menšinového školství na konci 20. let 20. století).

Most	Střimice	v činžovním domě, kde bydlí nájemníci, místnosti malé a studené, mateř. škola nemůže být otevřena a 34 dětí marně čeká
------	----------	--

Jako doklad snažení Národní jednoty severočeské, a to i přes působení svého „soupeře“ (Deutscher Kulturverband), lze v počátečním období první republiky připomenout existenci velké řady budov menšinových škol (v mnoha případech však s nevyhovujícími podmínkami), které byly majetkem jednoty. Jelikož po rozpadu Rakouska-Uherska a vzniku samostatné Československé republiky v roce 1918 nastaly příznivější podmínky pro zřizování menšinových škol (škol, které měly odlišný vyučovací jazyk, než který byl v daném místě většinový a v němž probíhala obvykle výuka na veřejné obecné škole), mohlo dojít k založení menšinových škol. Příklady níže dokládají zřízení českých škol v obcích Březno u Chomutova, Broumově a Vchynicích.⁴³⁴

6.6.1. Březno u Chomutova

Hlasy po zřízení této školy se ozvaly teprve v roce 1921 a navíc tento pokus skončil neúspěchem. Až v polovině roku 1922 začal v obci a přilehlém okolí soupis dětí. Do Března se pak v červenci téhož roku dostavila ministerská komise, aby zjistila tamní poměry a učinila nějaké závěry. V srpnu byl přednosta okresní správy politické se sídlem v Chomutově požádán, aby „*neprodleně zahájil řízení za účelem vyhledání vhodných místností pro českou školu obecnou v Březně*“.⁴³⁵ Rozhodnutí o zřízení obecné školy s českým vyučovacím jazykem přišlo přednostovi okresní správy politické v Chomutově v říjnu 1922.⁴³⁶ V tuto chvíli se však nejednalo o novou budovu školy, nýbrž o pouhé vlastní vyučování v pronajatých prostorách.

V polovině listopadu 1922 se v Březně začalo s pravidelným vyučováním, přičemž je třeba dodat, že nouzově použité prostory potřebám české menšinové školy naprosto nevyhovovaly (výtky proti vlhkosti místnosti). Na počátku roku 1923 postoupila Národní jednota severočeská ministerstvu školství a národní osvěty přípis od obvodní úřadovny Státního pozemkového úřadu v Praze, na jehož základě byla obci Březno poskytnuta část pozemku na stavbu školní budovy a zřízení hřiště. Pozemek byl nakonec shledán nevyhovujícím, a až v roce 1926 byl vybrán nový pozemek. Situace se natolik

⁴³⁴ Další příklady založení a fungování menšinových škol v obcích patřících pod správu Národní jednoty severočeské viz NA, fond NJS, kart. 13, inv. č. 29, Doprovod k českým školám obecným (Kostomlaty, Ústěk, Lovosice, Trnovany, Předlice u Ústí n./Lab. atd.).

⁴³⁵ NA, fond Ministerstvo školství, kart. 2158, č.j. 89676/22, 26. srpna 1922.

⁴³⁶ Podrobněji tamtéž, č.j. 35351/22, 3. října 1922.

zkomplikovala, že ani nyní nemohlo dojít k zakoupení vybraného pozemku, jelikož nebyl v záboru Státního pozemkového úřadu (tzn. nemohl být přidělen českému uchazeči). Z toho pro obyvatele Března vyplývalo, že výstavbu menšinové školy nebude možné uskutečnit ani v roce 1927. Do situace se začal vměšovat dokonce už i inspektor menšinových škol, který na ministerstvo školství a národní osvěty napsal, že výstavba školy v Březně je velmi nutnou záležitostí z důvodu hromadění se místních dětí, které musely v lavicích sedět po třech. Nakonec došlo k tomu, že ještě v polovině roku 1927 byl stanoven stavební program pro místní školu, která se měla sestávat ze dvou učeben, kabinetu a několika dalších místností.⁴³⁷ V dubnu 1928 se řemeslníkům zadala výstavba školní budovy, která se měla vystavět co nejdříve, jelikož se české děti cítily být stále více utiskovány Němci.⁴³⁸ Nový školní rok 1929/1930 za velkého vděku místních obyvatel začal v nové školní budově.

6.6.2. Broumov

Již na počátku 20. století, když se v Broumově konaly tajné schůze a porady, hovořili hraničáři o dosud nesplněném snu, a to o zřízení místní české školy. Krátce po vzniku Československa se prozíravější členové české menšiny v Broumově sešli a dali podnět ke zřízení české školy. Nejednalo se však o lehkou práci, jelikož příslušníci druhé národnosti (Němci) odmítali souhlasit s tím, aby menší počet obyvatel v Broumově (tedy Češi) mohl mít svou vlastní školu. Přesto již v roce 1919 byla do Národního domu v Broumově svolána první schůze místního odboru, na které se plánovalo založení české školy. Přítomní se nejprve usnesli na důležité občůzce po všech českých rodinách v Broumově a okolí (Velká Ves, Martinkovice, Křinice atd.), aby zjistili počet školou povinných dětí. Výsledek sčítání českých dětí dopadl nad očekávání (přihlásilo se celkem 151 českých dětí) a mohlo dojít k zřízení dvoutřídní obecné školy.⁴³⁹ Na rozdíl od Března se zde podařilo získat prostor pro fungování školy zábořem dvou tříd v budově německé chlapecké obecné a měšťanské školy, a proto se již v polovině září 1919 mohly sejít děti ve školních lavicích. Navíc se ve srovnání se školními prostory v Březně jednalo o vhodnější místnosti, avšak i zde bojovaly s „*přeplněnými lavicemi, kde se tlačilo přes půldruhého sta*

⁴³⁷ Tamtéž, č.j. 79220/27, 24. června 1927.

⁴³⁸ Tamtéž, č.j. 270/28, 19. června 1928. Inspektor menšinových škol v Žatci rovněž doporučil výstavbu místní menšinové školy. Tamtéž, č.j. 84944/28, 25. června 1928.

⁴³⁹ LOUNSKÝ, Josef, Vývoj českého školství v Broumově, s. 3–4. In: NA, fond NJS, kart. 8, inv. č. 6, Přípravy k jubileu.

děti, vpředu na židli opřené o zed' místo tabule stálo jakési černé prkno".⁴⁴⁰ Zásadou nejen Národní jednoty severočeské, ale i řady dobrovolných dárců, korporací a úřadů se sešlo mnoho peněžních a věcných darů, díky nimž se za velmi krátkou dobu podařilo uvést vyučování v broumovské české škole do vhodného stavu (přibyla další třída). I přesto, že se poměry v místní škole rok od roku zlepšily, stále bylo zapotřebí poctivé, trpělivé a náročné práce hraničářů.

Pracovníci jednoty často vzpomínali na nejrůznější epizody, které se při zápisech do české školy vyskytly. Například česká matka, vdova, neuměla jediné slovo německy, přivedla k zápisu svou jedenáctiletou dceru, jež pro změnu nedovedla mluvit česky. Matka mluvila s dcerou česky, ta jí však odpovídala německy. Další příklad se týkal českého otce a jeho dvanáctiletého syna, který nejen že neuměl hovořit česky, ale ani česky nerozuměl. Hraničáři k tomu dodávali: „*Stydno je člověku při těchto zjevech. Můžeme se však kojiti alespoň útěchou, že tito lidé, byť pozdě, přece došli k správnému názoru, že svatou povinností každého našeho člověka jest, za všech okolností se vynasnažiti, aby alespoň při nejmenším ovládal mateřský jazyk.*“⁴⁴¹

Počet dětí v Broumově a okolí rok od roku rostl, a proto došlo roku 1924 k otevření mateřské školky. Na konci 20. let 20. století vzrostl počet místního žactva natolik, že bylo zapotřebí obecnou školu reorganizovat na pětiletou, a navíc došlo ke zřízení české živnostenské školy pokračovací, která byla dávným přáním místních českých živnostníků. Díky vzrůstajícímu počtu žactva jednota zakoupila stavební pozemek pro novou budovu školy, která byla slavnostně otevřena v srpnu 1930. Školní rok 1930/1931 byl současně prvním rokem pro nově otevřenou odbornou školu pro ženská povolání v Broumově, kterou zřídila Ústřední matice školská (v roce 1934 byla navíc rozšířena o živnostenskou pracovnu šití šatů). Za velmi krátký čas svého trvání si získala tato škola takové obliby, že ji vyhledávaly rovněž dívky ze vzdálenějších vnitrozemských míst.⁴⁴² S ohledem na situaci českého školství v Broumově je vhodné poznamenat, že za poměrně krátkou dobu toho bylo vykonáno velmi mnoho. I v tomto případě je zapotřebí ocenit práci členů Národní jednoty severočeské a rovněž Ústřední matice školské, agilního učitelstva i ministerstva školství a národní osvěty.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 4.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 6.

⁴⁴² Odborná škola v Broumově byla vyhledávána dívkami například z Kolína, Lomnice n./Popelkou, Litomyšle, Josefova, Dobrušky atd. Více k fungování této školy viz LOUNSKÝ, Vývoj českého školství v Broumově, s. 7–8.

6.6.3. Vchynice

Obec Vchynice u Litoměřic byla „od pradávna“ ryze českou obcí, ale na počátku 19. století zakoupil obec kníže Josef Schwarzenberg, který zde zřídil německou školu, která za spolupůsobení místního „germanizátora“ Třebenicka Václava Ditty poněmčila vše, co bylo slovanského původu. Vznik samostatného státu zastavil germanizační činnost místní německé školy a v první polovině května 1922 byla v obci otevřena jednotřídní obecná škola, od níž se ihned zapsalo 28 dětí. Mateřská škola zde mohla být otevřena až v roce 1928 a dva roky poté měla místní obecná škola již dvě třídy. Když roku 1922 došlo ke zřízení české školy, přestoupily z té německé do ní všechny děti z českých rodin. Pro malý počet žáků se z německé dvoutřídní školy stala pouze jednotřídní obecná (v roce 1930 měla pouhých 19 žáků).⁴⁴³

Ohledně stavu učeben obou tříd je nutné poznamenat, že stejně jako v předchozích příkladech menšinových škol, i zde se místní potýkali s nevhodnými prostory. Jako příklad lze uvést stav jedné třídy na počátku 30. let – učebna 8x6,2x3,4 m umístěna v přízemku německé školy, tři okna k východu, dvě k západu, kabinet o velikosti 6,2x2,8x3,4 m oddělen od učebny pouze dřevěným bedněním. Malý kabinet byl navíc vlhký, čímž značně trpěl nový nábytek a současně zde uložené učební pomůcky. Druhá třída a rovněž tak mateřská škola pak byly po jistou dobu umístěny ve větším pokoji jednoho rodinného domu. Nájemné celkem za tři místnosti činilo přibližně 5200 Kč ročně. K těmto výdajům však bylo zapotřebí připočítat ještě náklady za úklid, který se pohyboval okolo 2300 Kč za rok.⁴⁴⁴ Od roku 1922 do roku 1930 navštěvovalo jednu třídu menšinové školy v průměru 28 dětí, po zřízení druhé třídy počet žactva celkově vzrostl až na 50 (ve školním roce 1932/1933). Počet dětí v mateřské škole se stále pohyboval okolo 25.⁴⁴⁵ Aby místní Němci zadrželi „počešťování“ obce, založil zde Kulturverband tzv. Kinderheimstätte (dětská útulna). Jednalo se ze strany ministerstva školství a národní osvěty o nepovolený ústav, v němž zpravidla více jak 10 dětí bylo učeno zpěvu, ručním pracím a tělesné výchově.⁴⁴⁶

*

České školy (nejen v Březně, Broumově a Vchynicích) navštěvovaly děti většinou chudých rodičů, kteří jim nemohli poskytnout vše, co potřebují. Národní jednota severočeská

⁴⁴³ NA, fond NJS, kart. 13, inv. č. 29, Menšinové školy – Vchynice.

⁴⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁴⁶ Tamtéž.

bojovala proti germanizaci českých dětí, a to nejen v období první Československé republiky, rovněž materiální pomocí. Kdyby nebylo podpory jednoty, pravděpodobně by každoroční vánoční nadílka u dětí nemajetných hraničářů vyvolávala spíše pocity smutku, trpkosti a závisti německým dětem, které se těšily z nadbytku. Do všech ohrožených oblastí tento spolek zasílal vánoční nadílky, a to v podobě ošacení, obuvi, školních potřeb, vánočního cukroví i drobných dárků pro děti. Podle názoru americké historičky Tary Zahry bylo možné shledat obdobné vánoční nadílky i u německých spolků. Poskytování německých nadílek a současně školních potřeb bylo logicky velkým lákadlem pro finančně slabší české rodiče. Loajalita hraničářských rodin pak obvykle patřila té straně, která nabízela více.⁴⁴⁷ Se školní podporou dále souviselo poskytování jistého finančního obnosu na žákovské knihy, stravu, školní potřeby a pomůcky.

Vánoční nadílky každoročně vypravovaly místní odbory Národní jednoty severočeské, a to v případě, že byly soběstačné, a rovněž ochránitelky⁴⁴⁸ jednotlivých odborů. Pokud tomu tak nebylo, vánoční nadílku poskytovala speciální vánoční komise jednoty. Pro představu slouží údaje z konce 20. let 20. století, kdy v roce 1928 bylo vypraveno celkem 253 zásilek určených pro 6437 dětí a v následujícím roce bylo zásilek dokonce 277, které patřily 7165 chudým hraničářským dětem. Tento nárůst je možné zdůvodnit zvýšením počtu menšinových škol, kde se nacházelo stále více dětí z nejchudších dělnických obcí, pro něž spolek pořádal nadílky. Ve zprávě o činnosti Národní jednoty severočeské za dvouleté období 1928–1929 bylo uvedeno: „*Ústřední výbor jednoty společně s vánoční komisí vynaložil obsahu vypravení nadílek péči co nejsvědomitější, jak svědčí již sama okolnost, že ani v jediném případě nebylo stesků nebo nespokojenosti, ač přísna, ale spravedlivá šetrnost musela býti vážným měřítkem.*“⁴⁴⁹ Roku 1933 byla vánoční nadílka zaslána do 429 škol (pro 4377 žáků) a vyžádala si náklad 218 000 Kč, o rok později ústředí obdarovalo 435 škol s celkem 4713 dětmi a spolek na tuto nadílku vydal téměř čtvrt milionu korun.⁴⁵⁰

Spolek několikrát zdůrazňoval, že dobrými „spolupracovníky“ hraničářů, které ve svém poslání nikdy nezklamaly, jsou české knihy. Pracovníci Národní jednoty severočeské se

⁴⁴⁷ ZAHRA, Kidnapped Souls, s. 66.

⁴⁴⁸ Ochranitelek měla Národní jednota severočeská velké množství – např. spolek Úpavan v Úpici, úřednictvo Všeobecné nemocnice na Praze 2, ženský odbor NJS v Turnově, spolek Krakonoš na Praze 4, tělocvičná jednota Sokol v Chrudimi, spolek Naši našim z pražských Vinohrad, Vzdělávací a dramatická beseda Jirásek ze Žižkova, Spolek rodáků z Dobrušky a okolí sídlící v Praze Vršovcích. Celkový seznam ochran koncem roku 1936 viz Přehled ochran, s. 47–53. In: Výroční zpráva Národní jednoty severočeské 1935–1936, Praha 1937.

⁴⁴⁹ Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1928–29, s. 37.

⁴⁵⁰ Vánoční nadílka, s. 13. In: JIRSA, Zpráva jednatelská za rok 1933–1934.

tedy snažili působit i na poli lidovýchovném, a to prostřednictvím svých ústředních knihoven, které začaly vznikat krátce po založení jednoty a jež na konci 20. let 20. století čítaly okolo 70 000 svazků. Českou knihu členové jednoty považovali za „*nejen těšitelku v strastných dnech hraničářského života, ale i oním zdrojem, jenž udržoval plamen nadšení a odboje v srdcích zapadlých vlastenců tam na našem severu. Jí můžeme mnoho děkovat, že četné ty duše neutonuly v záplavě cizáctví, že dodnes zůstaly naše...*“.⁴⁵¹ O oblibě hraničářských knihoven svědčilo to, že i když místní odbory měly v místě svého působení veřejnou knihovnu, přesto žádaly ústředí o propůjčení knih od spolku. Všem spolkovým knihovnám ústředí vždy zapůjčovalo 100 svazkové série.

Následující tabulka ukazuje činnost knihovnictví Národní jednoty severočeské za půlstoletí (uvedeno vždy v pětiletých intervalech):⁴⁵²

Období	Počet odborů, jimž byly knihovny zaslány	Počet zaslaných svazků
1885–1890	81	6058
1911–1915	337	32 007
1916–1920	72	735
1921–1925	238	23 522
1926–1930	179	16 402
1931–1935	127	10 505

Největšího rozmachu se spolkové knihovnictví dočkalo těsně před světovou válkou (1911–1915). Zato za války došlo k téměř úplnému zastavení knihovnické činnosti, a dokonce valná většina hraničářských knihoven musela být ukrývána, jelikož obsahovaly též „vlastizrádnou“ literaturu. Po vzniku samostatného státu knihovnictví opět ožilo a na základě údajů k roku 1934 bylo za 17 let existence Československa do pohraničí posláno celkem 56 200 knih. Pro srovnání je uveden také údaj z počátku existence Národní jednoty severočeské. V číslech výše uvedených nejsou uvedeny tisíce knih, které byly spolkovým knihovnám věnovány od různých dárců a rovněž velké množství svazků, které jednota věnovala školním a divadelním knihovnám. Zvláště velký význam měly knihovny Národní jednoty severočeské v těch místech, kde čeští příslušníci neměli možnost si vypůjčit české

⁴⁵¹ Činnost knihovní, s. 67. In: Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1933–1934.

⁴⁵² Tamtéž, s. 68.

knihy. Bývalo to v obcích, „*kteřé byly zasazené v pásmu germanisačním, kde pro několik těch našinců knihovna NJS bývá skutečným dobrodiním*“.⁴⁵³ I přesto, že provozování knihovny o mnoho tisících svazků bylo nákladnou činností, ústředí od svých místních odborů nepožadovalo žádné poplatky. Kladl se důraz zejména na vytvoření precizního a přehledného seznamu knih, aby při každém vypůjčení mohlo být vyhověno čtenářovu požadavku.

Další práce spadající do kulturní činnosti spolku ve prospěch hraničářů (tak jako školství a zřizování spolkových knihoven), se týkaly konání nejrůznějších poučných přednášek, předplácení odborných časopisů, provozování biografů a pořádání divadelních představení.

⁴⁵³ Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1928–29, s. 77.

7. NÁRODNĚ POLITICKÁ ČINNOST NJS – VOLBY

Národně politická činnost, konkrétně volby a sčítání lidu, byly pro detailnější rozbor vybrány z toho důvodu, že v obou těchto případech lze uvedené téma snadněji propojit s celkovou problematikou fungování první republiky. Mohlo tak dojít k prolínání obecné tematiky první republiky (volby a sčítání lidu) s konkrétními příklady týkajícími se činnosti Národní jednoty severočeské, čímž bylo možné se vyhnout pouhé popisnosti v rámci fungování spolku. Zejména volby byly v prvorepublikovém Československu důležité proto, že určovaly směr vývoje státu, okresů a obcí. Členové spolku však do voleb zasahovat nemohli, proto se snažili alespoň o to, aby se potenciální vhodní voliči voleb zúčastňovali. Národní jednota severočeská se snažila hájit zájmy Čechů především v národnostně smíšených oblastech, proto v jejich zájmu bylo, aby ve volbách vždy zvítězili vhodní Češi.

V době první republiky probíhaly volby do Národního shromáždění ČSR,⁴⁵⁴ zemské volby a obecní volby, přičemž Národní jednota severočeská do všech výše uvedených voleb svou organizační sítí více či méně zasahovala.

Od vzniku samostatného státu bylo Národní jednotě severočeské ze strany jejích odpůrců mnohdy velmi hrubým způsobem vyčítáno, že zasahuje do věcí politických, a to i přesto, že to stanovy zakazují. Pracovníci spolku však pokaždé připomínali: „*Milerádi věříme, že zásahy Jednoty nejsou mnohým po chuti, ale toto právo si nikým vzítí nebo zakázati nedáme z toho důvodu, že politiku v pravém slova smyslu nepěstujeme, aniž snad sloužíme resp. jsme v područí a vlivu některé z politických stran.*“⁴⁵⁵ Členové se domnívali, že by bylo naopak velkou a snad i neodpustitelnou chybou, kdyby jednota nesledovala politické události, jež se mnohdy i přímo dotýkaly zájmů hraničářů, a rovněž kdyby neprotestovala v případech, kdy byly nepříznivě řešeny některé národnostní otázky ve smíšených krajích. Pracovníci spolku předpokládali, že by k žádným útokům na Národní jednotu severočeskou nedocházelo pouze v případě, kdyby připustili, aby jednotu ovládala pravice či levice, resp. když by ponechali politickým stranám ve spolku volné pole působení, proti čemuž logicky stály vedení i většina členů jednoty.

⁴⁵⁴ Výsledky parlamentních voleb viz např. TÓTH, NOVOTNÝ, STEHLÍK, s. 658–673.

⁴⁵⁵ Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1928–29, s. 14.

Při přípravných předvolebních pracích musela jednota dbát na následující záležitosti:⁴⁵⁶

1. *Je třeba zjistiti, zda jsou všichni čeští vojíni v místě řádně dle seznamů voličských zaneseni.*
2. *Ti Němci, kteří nejsou zjištěni určitě jako příslušníci československého státu, nesmějí býti do seznamu zapisováni.*
3. *Pokud cizinci nemají českého státního občanství, nemohou míti ani domovského práva. O tom rozhoduje místodržitelství. Dokud není však místodržitelstvím české státní občanství uděleno, nesmějí tito cizinci býti zapisováni do seznamů volebních.*
4. *Tam, kde byly páchány zřejmé nesprávnosti ze strany německé obce, budiž nám tyto přehmaty sdělovány. V případech vážnějších budiž žádáno u ministerstva vnitra za odklad voleb.*
5. *Za odklad voleb budiž žádáno zejména tam, kde se jedná o slučování nebo rozlučování obcí z důvodů národních.*

Ještě i na počátku 30. let 20. století představitelé jednotlivých politických stran starostovi spolku Emanueli Hrubému vytýkali, že si jednota dovoluje zasahovat do politiky a zejména do organizace voleb. Starosta si přál, aby Národní jednota severočeská byla uznána za rozhodujícího činitele v otázkách národně politických a aby byly podle jejích pokynů tyto otázky rovněž řešeny. Považoval dokonce za povinnost, aby hraničáře informoval vždy o politickém dění, a před volbami jednota pravidelně vydávala pokyn týkající se toho, aby české hlasy v žádném případě nebyly odevzdány německým politickým stranám, resp. ani české sociální demokracii, která ve svém tisku útočila na Národní jednotu severočeskou a ostatní obdobné organizace.⁴⁵⁷

⁴⁵⁶ NA, fond NJS, kart. 10, inv. č. 27, Volby – 22. dubna 1919.

⁴⁵⁷ Tehdejší předseda české sociální demokracie Antonín Hampl odeslal v dubnu 1929 přímo ústřednímu výboru Národní jednotě severočeské dopis, v němž spolku připomínal stížnosti členů sociální demokracie na samotnou Národní jednotu severočeskou a rovněž spolkový tisk Hraničář. Svou stranu považoval za nejsilnější a nejdůležitější složku českého politického spektra. Hampl současně připomněl, že sociální demokraté prokázali v těch nejtěžších chvílích svoji věrnost k českému národu a že jim proto náleží největší zásluhy za udržení a také upevnění českých pozic v menšinových oblastech. U představitelů této strany však převládal názor, že členové NJS pěstují již po dobu několika let velkou nenávisť a zaujatost proti Československé sociálně demokratické straně dělnické. Přitom předseda strany připomněl vyloučení některých příslušníků sociální demokracie z řad Národní jednoty severočeské po obecních volbách v roce 1927 a současně reagoval na některé články, jež uveřejnil Hraničář, v nichž prý údajně označil sociální demokracii za stranu protistátní. Na uvedený dopis byla odeslána starostou spolku Hrubým odpověď, přičemž všichni doufali ve zklidnění nastalé situace a vyjasnění vzájemných neshod. Starosta spolku Hrubý věřil, že českým sociálním demokratům stejně jako jednotě záleží na zachování a zajištění existence národního československého státu. Plné znění dopisů viz Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1928–29, s. 14–17.

7.1. Volby do Národního shromáždění

Na schůzi organizační komise Národní jednoty severočeské, krátce před prvními parlamentními volbami v Československu, se přítomní usnesli na následujícím: „*Náležitá pozornost budiž věnována nastávajícím volbám do Národního shromáždění, jež zajisté budou předmětem zájmu okrskových schůzí.*“⁴⁵⁸ Členové spolku se zabývali tím, aby české hlasy nebyly ztraceny buď neúčastí českých voličů, nebo odevzdáním hlasů Němcům, popř. komunistům. Výsledek této práce však dle pracovníků jednoty nakonec nebylo možné považovat za uspokojivý, a to zvláště z důvodu politické roztržitosti, která v národnostně smíšených krajích poškozovala české obyvatelstvo, a z níž se naopak těšili komunisté a Němci. První třetinu roku 1920 vyplnily předvolební kampaň a manifesty politických stran. Do mnoha rozepří koaličních partnerů se navíc promítal nedávný boj související s pozemkovou reformou.

V druhé polovině dubna 1920 se konaly první parlamentní volby v Československu, jež otevřely Němcům (i Maďarům) možnost vstupu do Národního shromáždění.⁴⁵⁹ Možné varianty nové vlády prezident Masaryk zvažoval již před samotnými volbami, přičemž počítal s účastí německých stran, ale pouze pod podmínkou, že se vysloví pro existenci republiky. V úvahu proto připadali němečtí sociální demokraté (Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik, DSAP), agráři (Bund der Landwirte, BdL) a Lodgmanova Německá nacionální strana (Deutsche Nationalpartei, DNP).⁴⁶⁰ Demokratičnost volebních řádů k urnám přivedla nebývalé množství voličů, a navíc poprvé do nejvyššího zákonodárského sboru mohly volit i ženy.

Volby proběhly za velké agitace a soupeření uvnitř politických stran, ale bez větších incidentů. Výsledky nebyly nijak překvapivé – zvítězili čeští sociální demokraté (1 080 179 hlasů; 33,4 %), jejichž úspěch byl připisován dobré stranické organizaci.⁴⁶¹ Z německých stran slavila největší úspěch též sociální demokracie, necelých 690 000 hlasů umístilo tuto stranu v Českých zemích hned za českou sociální demokracii. Pomohl ji

⁴⁵⁸ NA, fond NJS, kart. 3, inv. č. 1, Schůze organizační komise z ledna 1920.

⁴⁵⁹ Již v druhé polovině března 1920 se prezident Masaryk nechal slyšet, že by rád viděl Němce ve vládě, ale na české politické scéně se v jejich vstup do vlády příliš nevěřilo. Österreichisches Staatsarchiv Wien, Abteilung Archiv der Republik (dále jen OeStA/AdR), Auswärtige Angelegenheiten 1918–2005 (dále jen AAng), Österreichische Vertretungsbehörden im Ausland 1. Republik, 1893–1945 (dále jen ÖVB), Prag, Gesandtschaft, 1919–1938, Karton (dále jen Kt.) 9, Berichte, Weisungen 1919–1920, Politischer Situationsbericht, 190/P, Haltung der deutschen im ts.sl. Parlament nach tschechischer Auffassung, Prag, am 22. März 1920.

⁴⁶⁰ KLÍMEK, Antonín, Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XIII. (1918–1929), Praha 2000, s. 163.

⁴⁶¹ KÁRNÍK, České země v éře první republiky, díl první, s. 125.

pravděpodobně fakt, že neměla takovou konkurenci jako Československá sociálně demokratická strana dělnická.⁴⁶² Národní jednota severočeská se během těchto voleb starala zejména o to, aby se všechny české politické strany dohodly na společné kandidátce ve všech národnostně smíšených krajích. Jelikož však stranické partikulární zájmy byly vcelku logicky prioritou, ve většině pohraničních oblastí Češi zastoupení nezískali.

Prezident Masaryk po volbách opět pověřil sestavením nové vlády sociálního demokrata Vlastimila Tusara. Tento úkol se však záhy ukázal jako velmi obtížný, a to z důvodu složitých poměrů uvnitř československých politických stran. Při vytváření vládní většiny nemohl Tusar počítat s účastí německých politických stran stejně tak jako se stranami maďarskými, jelikož jejich hlavní představitelé se během prvních schůzí přihlásili k negativismu a dále trvali na právu na sebeurčení pro menšinové obyvatelstvo.⁴⁶³ Veškeré Tusarovy pokusy přivést do vlády německé sociální demokraty a agrárníky ztroskotaly, jelikož jejich zástupci požadovali vypracování nové ústavy za německé účasti a nadále i změnu kurzu zahraniční politiky.

Československá sociální demokracie prošla v první polovině 20. let 20. století několika změnami, z nichž nejzásadnější proběhla roku 1920, kdy došlo ke vzniku a odloučení levicového křídla sociální demokracie, přičemž následovalo založení komunistické strany v květnu 1921. Tento počín bývá označován jako generální prosincová stávka nebo také „boj o lidový dům“.⁴⁶⁴

Vnitropolitický vývoj v polovině 20. let rozhodně neodpovídal přípravám na blížící se druhé prvorepublikové parlamentní volby. Velké překvapení české politické scéně připravil sjezd Německé demokratické strany svobodomyšlné (Deutsche Demokratische Freiheitspartei, DDFP) v Karlových Varech, jejíž příslušníci veřejně hovořili o možné spolupráci s vládními kruhy v otázkách hospodářských a kulturních. Úřadující předseda vlády Švehla se však domníval, že je nejprve zapotřebí vyřešit stále odkládaná jazyková nařízení, přesto tuto možnou spolupráci stejně jako prezident Masaryk a ministr zahraničí

⁴⁶² Tamtéž, s. 125–126.

⁴⁶³ TÓTH, NOVOTNÝ, STEHLÍK, s. 37–39, 42–44.

⁴⁶⁴ V průběhu roku 1920 se definitivně vyhrály spory mezi umírněným demokratickým křídlem, které představovalo zejména vedení strany, a radikálním levicovým křídlem. Za této situace se vláda Vlastimila Tusara rozhodla podat v září 1920 demisi a následně došlo ke jmenování úřednické vlády Jana Černého. Stranické sídlo (pražský Lidový dům) mělo ve své držbě vedení sociálně demokratické strany a levicová frakce na to reagovala vyhlášením generální stávky, která se konala od 10. do 17. prosince 1920 a jež si vyžádala několik obětí. Tato událost pouze urychlila formování levice a již roku 1921 došlo k založení komunistické strany v Československu. Více k boji o lidový dům viz KÁRNÍK, České země v éře první republiky, díl první, s. 142–147.

Edvard Beneš, tajně podporoval. Zanedlouho to však uvnitř vládní koalice začalo vřít, agrárníci vystoupili s požadavkem obilních cel, ale narazili na odpor sociálních demokratů, kterým však před nedávnem agrárníci vyhověli při schvalování zákona o sociálním pojištění. Koaliční struktura se začala stále více otřásat a situaci navíc přiosťřila i špatná sociální stránka v podobě zdražování potravin. Prezident republiky Masaryk se proto začal zabývat otázkou vypsaní předčasných voleb, které by vzniklé rozbroje ukončily. Volby byly nakonec stanoveny pro poslaneckou sněmovnu i senát na polovinu listopadu 1925, a to i přesto, že se měly konat až na jaře 1926 (do senátu až 1928). Tato současná volba do obou komor parlamentu se stala postupně pravidlem a ze senátu zbyl „přívěsek“ poslanecké sněmovny.⁴⁶⁵

Druhé parlamentní volby v Československu skončily vítězstvím agrárníků, a to jen díky jejich výhře na Slovensku. V českých zemích se totiž stala největší politickou frakcí komunistická strana, i když s rozdílem pouhých 22 000 hlasů oproti druhé Republikánské straně venkovského a maloroľnického lidu. Ve volbách se velkým počtem voličů mohly pochlubit také aktivistické německé strany (schopné vládní spolupráce), které porazily ty negativistické téměř 4:1 (srov. počet hlasů 1 182 787:405 292).⁴⁶⁶

Tyto volby měly určit další směřování republiky, a to v oblasti vnitřní i zahraniční politiky. Prezident Masaryk se rozhodl jmenovat druhou Švehlovu vládu, do které v říjnu 1926 vstoupili i dva němečtí ministři (Franz Spina a Robert Mayr-Harting). Důležité je však poznamenat, že již v roce 1924 se zprávy rakouského vyslance Ferdinanda Marka zmiňovaly o utajovaném rozhovoru předsedy vlády Švehly s českými novináři. Na základě výpovědi tajných zdrojů bylo zjištěno, že podle Švehlových slov se „vláda již nesmí bránit vstupu německých stran do vlády“,⁴⁶⁷ přičemž měl na mysli občanské strany a sociální demokracii. Naopak odmítal vládní spolupráci s německými nacionály. Vstupem dvou německých ministrů do vlády se aktivistické německé strany⁴⁶⁸ začaly přímo podílet na vládě v zemi, a završila se tak jedna etapa vnitropolitického vývoje první Československé republiky. Došlo k ukončení éry národnostně jednolitých vlád a nastalo období

⁴⁶⁵ Tamtéž, s. 372.

⁴⁶⁶ Tamtéž, s. 379.

⁴⁶⁷ AT-OeStA/AdR/AAng ÖVB 1Rep Prag, Kt. 15, Berichte, Weisungen 1924–1925 (III), 124/Pol., strengvertraulich, Ein Exposé des Ministerpräsidenten Svehla über die Innenpolitik und einigendere Fragen, Prag, am 28. Juni 1924.

⁴⁶⁸ K problému německého aktivismu např. KRACIK, Jörg, Die Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei 1920–1938, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien 1999; BROKLOVÁ, Eva, Politická kultura německých aktivistických stran v Československu, 1918–1938, Praha 1999.

národnostně smíšených kabinetů. Po volbách do Národního shromáždění v listopadu 1925 informovali pracovníci Národní jednoty severočeské veřejnost pouze o tom, že se musí „zmíniti o zklamání našem ve voliče-vojáky, kteří převážnou většinou odevzdávali během listopadových voleb hlasy Němcům a komunistům. Z toho důvodu nenamítáme nic proti odnětí volebního práva vojínům“.⁴⁶⁹

V letech 1926–1929 vládl třetí Švehlův kabinet, jehož činnost však poznamenala vážná nemoc samotného premiéra, který musel být často zastupován, což neblaze ovlivňovalo celou vládu. Necelých deset let od vzniku Československa, v lednu 1928, se konal důležitý sjezd zastupitelstva Národní jednoty severočeské, který spolek svolal proto, aby mohly být učiněny další přípravy pro blížící se zemské volby.

Ve třetích parlamentních volbách, které se konaly předčasně v říjnu 1929, zvítězila opět agrární strana a v čele vlády stanul František Udržal. Jelikož vítězni agráři nezískali většinu, bylo zapotřebí vytvořit koaliční vládu se socialisty. I přesto, že se Udržal pokoušel nepovolat znovu do vlády německé ministry, narazil u prezidenta republiky, a tak národnostně smíšený kabinet pokračoval dál ve své činnosti.⁴⁷⁰ Tato vláda (označována jako široká koalice) se pak byla nucena postavit potížím souvisejících s krachem na newyorské burze a počínající hospodářskou krizí. V roce 1929, stejně tak jako v předchozích parlamentních volbách (1920 a 1925) provedla Národní jednota severočeská potřebnou agitaci ve své oblasti a doporučila hraničářům, aby volili jen kandidátky těch českých stran, které se poctivě starají o zájmy hraničářů.⁴⁷¹

V pořadí čtvrté parlamentní prvorepublikové volby se konaly 19. května 1935, a proto celou polovinu tohoto roku vyplnila předvolební kampaň. Ještě před volbami došlo také ke změnám ve volebních rádech⁴⁷² (např. zmírnění podmínek pro vstup politických uskupení do poslanecké sněmovny a senátu). Veškeré příslušníky německé menšiny u nás sdružovalo do té doby Sudetoněmecké hnutí domoviny (Sudetendeutsche Heimatfront, SHF), které se toho roku změnilo na Sudetoněmeckou stranu (Sudetendeutsche Partei, SdP). Ačkoliv se ještě donedávna hovořilo o zákazu Henleinova hnutí, jako strana se již mohla účastnit květnových voleb, které dopadly naprostým úspěchem SdP, a vliv ostatních

⁴⁶⁹ KORYNTA, s. 12.

⁴⁷⁰ TÓTH, NOVOTNÝ, STEHLÍK, s. 194.

⁴⁷¹ Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1928–29, s. 22.

⁴⁷² Více o změnách ve volebních rádech viz KÁRNÍK, České země v éře první republiky, díl druhý, s. 491–492.

německých stran značně zeslábl. Stalo se tak v době, kdy v Československu končilo období Velké hospodářské krize, dva a půl roku po nástupu Hitlera v Německu k moci a pouhé dva měsíce po ustanovení zmíněné SdP.⁴⁷³

Jen díky přepočtu hlasů na mandáty nakonec z voleb vítězně vzešli čeští agráři (agráři 45 mandátů, SdP 44).⁴⁷⁴ Pro SdP znamenaly tyto volby nakonec velké zklamání, jelikož se nový předseda vlády Jan Malypetr rozhodl postavit vládní kabinet na půdorysu předchozí vlády. V roce 1935 se SdP stala podle svého názoru jediným politickým subjektem hájícím sudetoněmecké zájmy v Československu a hodlala si podřídit ostatní německé strany, které nakonec s výjimkou Německé sociálně demokratické straně dělnické pochopily, že jejich dosavadní aktivistická politika neuspěla.

7.2. Zemské volby

Společně s únorovou ústavou z roku 1920 byl vydán zákon o zřízení župních a okresních úřadů v Československé republice. Tento zákon měl zavést regionální správní a samosprávní celky, tzv. župy. Počítalo se s jeho uplatněním do tří let, ale nestalo se tak, jelikož v Pětce (mimoparlamentním uskupení fungující podle zásady jednomyslnosti) seděli jeho dva odpůrci, a to Československá strana lidová a Československá národní demokracie. Bylo zjištěno, že po uplatnění zákona o župním zřízení by se vytvořily v oblasti působení Národní jednoty severočeské dvě čistě německé župy – českolipská a karlovarská, tudíž by se vytvořila základna německého autonomistického hnutí. Za situace, kdy většina německých politických stran stále vystupovala proti republice, se nakonec z důvodu protestů a sílících národnostních komplikací přistoupilo k realizaci župního zřízení jen na Slovensku, kde k 1. lednu 1923 vzniklo šest žup a následně zde probíhaly volby do župních zastupitelstev.⁴⁷⁵

Pracovníci ministerstva vnitra posléze bez účasti veřejnosti vypracovali návrh zákona o organizaci politické správy (č. 125 Sb. z. a n.), který v lednu 1927 projednala vláda a v únoru téhož roku ho schválil i parlament. Došlo tak ke zrušení župního zřízení a zavedení zemské soustavy (zemských úřadů pro čtyři země) – zemi Českou, Moravskoslezskou (spojil Moravu a Slezsko), Slovenskou a Podkarpatskou Rus.⁴⁷⁶ Na konci roku 1928 se tak mohly konat první zemské volby v Československu. U moci v té době byla tzv. panská

⁴⁷³ Tamtéž, s. 497.

⁴⁷⁴ TÓTH, NOVOTNÝ, STEHLÍK, s. 194.

⁴⁷⁵ KÁRNÍK, České země v éře první republiky, díl první, s. 404.

⁴⁷⁶ Tamtéž, s. 405.

koalice (koalice pravicových a středových stran), proto opoziční národní socialisté a sociální demokraté vstupovali do voleb s ostrou rétorikou a ve volbách značně posílili.⁴⁷⁷ K druhým zemským volbám došlo v květnu 1935, tedy krátce po parlamentních volbách. Právě kvůli téměř souběžnému konání uvedených voleb došlo k situaci, kdy poklesl význam zemských voleb a neměly proto takový politický účinek jako předchozí, které kvůli posílení levice měly výrazný vnitropolitický dopad a přinesly výrazné oslabení vládním stranám.

7.3. Obecní volby

Národní jednota severočeská se dle svých slov starala o to, aby každý český volič, a to bez rozdílu náboženského a politického vyznání, vykonal povinnost a pravidelně se účastnil voleb do obecního zastupitelstva a současně podle svého vědomí i svědomí hlasoval pro českou kandidátní listinu. Při volbách (a nejen obecních) pracovníci spolku dbali na to, aby žádný český hlas nepřišel na zmar. Na základě volebního řádu jednoty, v případě obecních voleb, musely jít stranou všechny požadavky politických stran, jelikož se mělo docílit toho, aby všichni Češi usedlí v dané obci mohli volit společnou českou kandidátku – kladl se velký důraz na „společný postup“.

Starosta NJS Hrubý společně s jejím jednatelem Hroudou opakovaně před volbami do obecního zastupitelstva vydávali letáky, které šířily mezi hraničáře. V provolání se psalo: *„Volte podle vašeho nejlepšího svědomí, nepropůjčete svého hlasu kandidátní listině, na níž jsou kandidovaní Němci! Volte tak, abyste nepoškodili ani sebe, ani stát! Volby se zúčastněte všichni, každý hlas rozhoduje! Vaše hlasy jsou důkazem, že není a také nikdy nebude čisté německé území v Čechách. Nezapomeňte, že dnes český dělník, živnostník, obchodník, rolník, veřejný, státní nebo soukromý zaměstnanec strpí stále více hospodářským útiskem nežli jeho druh národnosti německé!“*⁴⁷⁸

Na kandidátce se měla objevit jména důvěryhodných osob, které navíc prokázaly dlouholetou práci v menšinách a rovněž se osvědčily v ovládnutí zákonů samosprávy. Pokud se nepodařilo ve všech obcích vytvořit jednotnou kandidátku, pak se pracovalo na tom, aby kandidátních listin bylo co nejméně, jelikož čím více kandidátek existovalo, tím

⁴⁷⁷ KLIMEK, Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XIII., s. 637–641.

⁴⁷⁸ NA, fond NJS, kart. 10, inv. č. 27, Volby do obecního zastupitelstva.

hrozilo větší nebezpečí ztrát pro společnou věc.⁴⁷⁹ Každému občanu Československa byl vždy před obecními volbami k dispozici obsáhlý *Řád volení v obcích republiky Československé (instrukce k řádu volení v obcích)*.⁴⁸⁰ Tím bylo dáno najevo, že se zaváděním demokracie to myslí vedení státu vážně. Bez větších pochybností bylo řád možné řadit mezi nejdemokratičtější nejen v Evropě, ale i na světě. Tento volební řád poskytl volební právo všem občanům státu bez ohledu na stav a národnost.⁴⁸¹

Roku 1919 vydal člen Národní jednoty severočeské J. V. Hrouda spis s názvem *Vytrvalému obhájci práv a hranic – lidu českému – usídlenému v krajinách národnostně promíšených a až dosud poněmčených v R. Č. S., jehož součástí byly i Pokyny a poučení k volbám*.⁴⁸² V úvodu své stati Hrouda poznamenal: „*Právě se přiblížila dějinná chvíle, v níž má býti znovu přezkoušena národní neoblomnost a státní spolehlivost Tvoje, český hraničáři!*“⁴⁸³ Autor zde narážel na blížící se první prvorepublikové volby do obecních zastupitelstev a upozornil na skutečnost, že „*národní nepřítel, tedy Němci, připravují zbraně, jak oslabit pozice českého živlu, který žije v národně smíšených oblastech*“.⁴⁸⁴ Již před vznikem samostatného státu byl dle členů spolku v těchto oblastech zaznamenán hospodářský boj, propouštění ze zaměstnání a vyhazování z bytů, což mělo vést k oslabení českých pozic a vytvoření čistě německého území.

První obecní volby v Československu se konaly v červnu 1919, přičemž se jednalo pouze o dílčí volby – volilo se jen na území Čech, Moravy a části Slezska. V oblastech, o jejichž příslušnosti k československému státu zatím nebylo rozhodnuto, k volbám nedošlo. Jednalo se o Vitorazsko, Hlučínsko, Valticko a část Těšínska, volby nebyly rovněž organizovány na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Obecní volby, jež byly poprvé za existenci samostatné republiky na severu Čech vykonány, dle členů jednoty jasně ukázaly na všechny násilné prostředky, jimiž se Němci domáhali své nadvlády. Mnoho obcí, které doposud ovládali jen Němci, a to zejména na Mostecku, Duchcovsku, Bílinsku apod., se po volbách okamžitě dostaly pod českou správu, jelikož se zde nacházela většina českého

⁴⁷⁹ HROUDA, J., V., *Vytrvalému obhájci práv a hranic – lidu českému – usídlenému v krajinách národnostně promíšených a až dosud poněmčených v R. Č. S.* In: NA, fond NJS, kart. 14, inv. č. 30, s. 2.

⁴⁸⁰ *Řád volení v obcích republiky Československé viz tamtéž*, kart. 10, inv. č. 27, *Obecní volby 1918–1923*.

⁴⁸¹ KÁRNÍK, *České země v éře první republiky*, díl první, s. 70.

⁴⁸² *Pokyny a poučení k volbám v plném znění viz NA, fond NJS, kart. č. 14, inv. č. 30, Pokyny a poučení k volbám*, s. 3–12.

⁴⁸³ HROUDA, J., V., *Vytrvalému obhájci práv a hranic – lidu českému – usídlenému v krajinách národnostně promíšených a až dosud poněmčených v R. Č. S.* In: NA, fond NJS, kart. 14, inv. č. 30, *Pokyny a poučení k volbám*, s. 1.

⁴⁸⁴ *Tamtéž*.

obyvatelstva. I v těch obcích, kde ještě na základě posledního předválečného sčítání obyvatel (1910) nebyl zjištěn jediný Čech, k velkému překvapení celé veřejnosti, dosáhli Češi zastoupení.⁴⁸⁵ Jistě lze bez větších pochybností tvrdit, že obecní volby v roce 1919 prokázaly nesprávnost rakouských statistik a rovněž vyvrátily tvrzení Němců o německosti některých pohraničních krajů.

Další obecní volby proběhly roku 1923 a ve skutečnosti se jednalo o první komunální volby na celém území Československa. Aby se i v nich dosáhlo jedné české kandidátky (popř. sdružení kandidátek), rozhodla se NJS svolat ještě před samotnými volbami schůzi, již se účastnili všichni zástupci politických stran s výjimkou zástupce komunistické strany.⁴⁸⁶

Členové jednoty před volbami vždy protestovali proti vydávání německých volebních legitimací českým voličům. Čeští Němci se rovněž snažili oslabit české pozice, zejména v obcích na Mostecku a Duchcovsku, a to například tím, že se pokoušeli nezaměstnané Čechy z těchto oblastí verbovat na práci do Saska. Národní jednota severočeská nakonec včas zakročila u politických úřadů, a tím se jí podařilo německé agitování zastavit. Volby, jež se uskutečnily na podzim 1927, nakonec přinesly českým pozicím posílení (dle výroční zprávy uspokojivé výsledky zaznamenala jednota v 87 obcích), jediný problém spolek spatřoval v dalším působení českých a německých sociálních demokratů. Po pečlivém prozkoumání a několika debatách se jednota nakonec rozhodla vzít zpět i předchozí námitky ohledně odebrání volebního práva vojákům.⁴⁸⁷

Jako příklad mohou posloužit výsledky obecních voleb v roce 1927 ve vybraných obcích menšinových okresů s národnostní většinou německou:⁴⁸⁸

Okres	Počet plat.hlasů	Češi	Němci	Komunisté
Broumov	22 697	2671	18 790	1236
Duchcov	38 175	10 409	22 066	5700
Falknov	24 836	984	21 253	2599
Cheb	11 609	172	10 776	661
Kadaň	9083	265	7073	1745

⁴⁸⁵ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 52.

⁴⁸⁶ Tamtéž, s. 55.

⁴⁸⁷ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 59.

⁴⁸⁸ NA, fond NJS, kart. 10, inv. č. 27. Obecní volby 1927.

Most	35 016	9650	19 613	5416
Teplice-Šanov	13 255	2263	9680	1312

Z tabulky je patrný rozdíl ve výsledcích voleb v jednotlivých vybraných obcích, které spadaly pod správu Národní jednoty severočeské. V případě Duchcova a Mostu, kde se spolku podařilo zastavit německou agitaci, je vidět výše zmíněné posílení českých pozic, jelikož zde Češi dosáhli v průměru jen o polovinu méně hlasů, než získali Němci. Naopak v případě Broumova či Falknova je počet českých hlasů ve srovnání s počtem hlasů německých téměř zanedbatelný.

V pořadí čtvrté komunální prvorepublikové volby vycházely na rok 1931. Jednalo se o období vlády premiéra Františka Udržala, který stál v čele široké koalice sdružující široké spektrum českých i německých stran (pravicové, levicové i středové). Úspěch severočeských hraničářů ve volbách do obcí v roce 1931 je uveden na příkladu Duchcova. Ačkoliv při sčítání lidu v roce 1930 dosáhli Češi v Duchcově 50 %, při volbách nebylo docíleno rovnosti mezi mandáty českými a německými.⁴⁸⁹

Politická strana	Počet hlasů ve volbách (1931)
Česká sociální demokracie	1101
Česká národně-socialistická strana	1127
Čeští živnostníci	235
Česká národní demokracie	525
Čeští komunisté	917
Celkem: 3905 hlasů a 17 mandátů/srov. v roce 1927 – 3621 hlasů a 17 mandátů	

Politická strana	Počet hlasů ve volbách (1931)
Hakenkreuz.	2256
Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei	917
Deutsche Gewerbetepartei	405
Deutsche Christlichsoziale Partei	313

⁴⁸⁹ Tamtéž. Obecní volby 1931.

Deutsche Nationalpartei	179
Freiheitspartei	143
Celkem: 4213 hlasů a 19 mandátů/srov. v roce 1927 – 3860 hlasů a 19 mandátů	

Dle uvedených volebních výsledků byl u Čechů i Němců oproti předchozím volbám zaznamenán přírůstek voličů. Čechů se voleb zúčastnilo o 299 více a Němců o 353.⁴⁹⁰ Na straně české se však počítalo s daleko větším přírůstkem voličů, ale řada českých lidí, zejména pak státních zaměstnanců, stále nedisponovala volebním právem. K této volební účasti rovněž nepřispěla událost, kdy pouhé dva dny před volbami propustila firma Endisch v Duchcově celkem 60 Slováků (voličů), kteří odsud ihned odjeli. České volební skupiny šly v Duchcově (vyjma komunistů) tentokrát do voleb sdruženě, přesto se ani v tomto roce nepodařilo dosáhnout rovnosti mandátů. Za jednu z příčin bylo možné považovat komunistickou stranu, která se odmítla ke sdružení připojit, ale jistou roli zde mohly hrát i hospodářské poměry na Duchcovsku.

I v ostatních krajích se jevil po obecních volbách v roce 1931 postup hraničářů úspěšně, jelikož například v Ústí n. Labem získali Češi navíc pět mandátů, v Broumově a Mostě čtyři mandáty oproti předchozím třem, v Doksách tři mandáty (dříve jen dva) a stejně tak ve Falknově n. Ohří atd. Hraničáři se těšili z těchto výsledků a domnívali se, že „*pokud by nešťastné stranictví nebylo pokládáno za otázku důležitější nad společné zájmy celku a nad zájmy národní, dosáhli by ještě většího úspěchu*“.⁴⁹¹ Za vše hovořil případ z Horního Růžodolu na Liberecku – při prvních volbách v prvorepublikovém Československu měli jednu kandidátku, při druhých volbách už dvě, při třetích dokonce tři kandidátky a nyní, v roce 1931 již pět kandidátek, a proto obec očekávala zisk 19 mandátů. Velká politická roztržičnost bohužel zavinila ztráty.

Výsledky obecních voleb ve vybraných obcích spadajících pod správu Národní jednoty severočeské (srovnání 1927 a 1931):⁴⁹²

⁴⁹⁰ Tamtéž.

⁴⁹¹ Tamtéž.

⁴⁹² Tamtéž, kart. 11, inv. č. 27, Výsledky obecních voleb v menšinových obcích s porovnáním s výsledky minulých obecních voleb.

1927

Obec	Počet hl. – Češi	Počet hl. - Němci	Počet hl. - komunisté	Úhrnem
Benešov n./Pl.	81	2254	105	2440
Bílina	1617	3356	547	5520
Broumov	386	3433	315	4134
Děčín	707	5744	284	6735
Doksy	70	1214	165	1449
Duchcov	2689	3860	932	7481
Frýdlant	213	2747	797	3757
Jablonec n./Nis.	2104	14 754	2598	19 456
Jirkov	119	3228	541	3888
Litoměřice	2012	5685	873	8570
Most	4188	9166	1960	15 314
Osek	1129	3411	755	5295
Schönbach	65	2611	-	2676
Tanvald	714	1538	421	2673
Teplice n./Met.	36	680	-	716

1931

Obec	Počet hl. – Češi	Počet hl. - Němci	Počet hl. - komunisté	Úhrnem
Benešov n./Pl.	107	2440	94	2641
Bílina	1880	3580	759	6219
Broumov	420	3705	293	4418
Děčín	906	6444	-	7350
Doksy	196	1620	-	1816
Duchcov	2986	4213	917	8116
Frýdlant	262	2890	785	3937
Jablonec n./Nis.	2441	16 256	3192	21 889
Jirkov	133	3425	733	4291

Litoměřice	2266	6451	551	9268
Most	4545	10 452	1535	16 532
Osek	1395	3571	709	5675
Schönbach	41	2514	290	2845
Tanvald	838	1428	546	2812
Teplice n./Met.	46	727	-	773

Až do roku 1931 se komunální volby opakovaly pravidelně po čtyřech letech (1919, 1923, 1927, 1931).⁴⁹³ Změna nastala v polovině 30. let, kdy skončil pravidelný čtyřletý interval mezi jednotlivými volbami, jelikož plánované volby na rok 1935 přerušila stále probíhající hospodářská krize a rovněž národnostní napětí mezi Čechy a Němci. Další komunální volby se konaly až za třetí vlády Milana Hodži v několika vlnách na jaře roku 1938 a byly poznamenány anšlusem Rakouska i stále rostoucím česko-německým napětím. Jednalo se o poslední lidové hlasování během existence první Československé republiky.⁴⁹⁴

Bylo zapotřebí, aby se obecní volby konaly ještě ve většině obcí, a to nejen ve vnitrozemí, ale převážně v pohraničí (oblastech působení Národní jednoty severočeské). Ve volbách značně posílily extrémní české nacionální strany a současně komunisté. Velké starosti domácímú politickému spektru přinesl způsob předvolební agitace Sudetoněmecké strany, která již nyní byla otevřeně nacistická a vyvolávala konflikty se zbylými odpůrci (zejména to byla snaha o zničení německé sociální demokracie). Co se týká rozsahu těchto voleb, v pohraničních částech země se jich účastnila velká většina německého obyvatelstva. I přes značnou práci členů Národní jednoty severočeské, kterou před volbami opět vykonali, byl znát obrovský nárůst voličské základny SdP.

Z následujícího příkladu je patrné, že téměř jednu třetinu voličů ve více než třetině obcí na Orlicku henleinovci ovládli, popřípadě zastrašili natolik, že voliči uposlechli jejich výzvy a proto raději ani nevolili, resp. daná obec na severu Čech se bála postavit jinou kandidátku než SdP.⁴⁹⁵

⁴⁹³ Blíže ke komunálním volbám viz KLÍMEK, Antonín, Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XIII.

⁴⁹⁴ KLÍMEK, Antonín, Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XIV. (1929–1938), Praha 2002, s. 575–577; více k tomuto tématu viz BRANDES, Detlef, Sudetští Němci v krizovém roce 1938, Praha 2012.

⁴⁹⁵ KÁRNÍK, České země v éře první republiky, díl třetí, s. 533.

Okres	Obcí	Voličů	SdP	DSAP	KSČ	Češi	Ostatní
Rokytnice v Orlických h.	9	2920	2361	80	0	321	155

Pravidelně vždy po obecních volbách zasílalo ústředí Národní jednoty severočeské každému místnímu odboru dotazník týkající se konaných voleb a žádala o oznámení výsledku dle uvedených otázek (v daných obcích):⁴⁹⁶

1. *Jaké bylo volební číslo?*
2. *Kolik bylo zvoleno Čechů?*
3. *Kandidovala strana komunistická? Kolik hlasů obdržela? Jest mezi zvolenými někdo z Čechů?*
4. *Kolik hlasů obdržela česká kandidátka?*
5. *Kolik hlasů obdržela kandidátka komunistická?*
6. *Kolik hlasů obdržely strany německé celkem? Kolik mandátů obdrželi Němci celkem?*
7. *Sdělte adresy zvolených českých zástupců/těž komunistů.*

Vládní politika vedená premiérem Švehlou na konci 30. let 20. století nedokázala včas poskytnout německým aktivistickým stranám podporu. Volební úspěch SdP znamenal konec německé demokratické politiky v pohraničí Českých zemí a přinesl velké znepokojení celému státu. Je třeba souhlasit s názorem historika a odborníka na období první Československé republiky, který tvrdí, že „ve velké většině obcí v pohraničních oblastech, jež byly zásadně významné pro obranu země, ujala se vlády SdP, úhlavní nepřítel republiky. Volby posledních jarních dnů roku 1938 byly výrazem vyvrcholení popularity henleinovského nacismu“.⁴⁹⁷

⁴⁹⁶ NA, fond NJS, kart. 10, inv. č. 27, Obecní volby.

⁴⁹⁷ KÁRNÍK, České země v éře první republiky, díl třetí, s. 535.

8. NÁRODNĚ POLITICKÁ ČINNOST NJS – SČÍTÁNÍ LIDU

Jednou z dalších činností spadající do národně politických aktivit Národní jednoty severočeské byla pomoc při celorepublikových sčítáních lidu v roce 1921 a 1930.

Jelikož se hraničáři na českém severu v období první republiky domnívali, že zde české obyvatelstvo patří spíše k sociálně slabšímu a utiskovanému obyvatelstvu (bojkot českých obchodníků a živnostníků, vypovídání z práce a bytů apod.), chtěli dosáhnout toho, aby si život českého člověka v zněmčeném území, který navíc hájil „českou věc“, zasloužil velkou pozornost u vládních elit. Obyvatelé českého severu tvrdili: „*Český vývoj je na postupu, toho jsou si vědomi i naši Němci.*“⁴⁹⁸ Tento pokrok však způsobil přirozený vývoj, nikoliv útisk menšin, tak jako tomu bylo dříve.

Podle pracovníků spolku bylo sčítání lidu za dob Rakouska-Uherska prováděno nespravedlivě, což dokazují na příkladu dříve používaného pojmu obcovací řeč a pozdějšího přiznání k národnosti. Uvedený výrok potvrzuje i fakt, že způsob zjišťování obcovací řeči v dobách habsburské monarchie byl snad světovým unikátem, jelikož se tak dělo pouze zde. Tento výzkum, jak tvrdí hraničáři, vedl k falešným a úmyslně zkresleným výsledkům. V průběhu existence první republiky proběhlo dvoje sčítání lidu, při nichž stát vždy kladl důraz na to, „*aby sčítání lidu bylo provedeno správně a podle pravdy neboť jenom takové výsledky přinášejí správný obraz o veškerém obyvatelstvu našeho státu.*“⁴⁹⁹

Z toho důvodu, aby prvorepublikové sčítání lidu přinášelo pravdivé výsledky, měly být obsahy sčítacích archů úředním tajemstvím a sčítací komisaře vážala navíc přísná mlčenlivost. Zmíněné ustanovení bylo vydáno proto, aby Češi žijící v pohraničí nemohli být šikanováni od Němců za to, že se přiznali k české národnosti. Jako doklad nepravosti výsledků z dřívějšího sčítání lidu hraničáři uvedli tento případ: „*[...] po vzniku Československa se do našeho státu z Vídně přistěhovalo více Čechů, než jich bylo ve Vídni roku 1910 napočítáno a navíc tam ještě dalších 100 000 Čechů zůstalo.*“⁵⁰⁰

⁴⁹⁸ Náš vývoj v severních Čechách pod ochranou Národní jednoty severočeské 1910–1935, díl druhý, s. 4.

⁴⁹⁹ Tamtéž.

⁵⁰⁰ Další doklad se týkal rozdílů mezi sčítáním lidu úředním a soukromým – například v Litoměřicích bylo napočteno soukromě o 471 Čechů více než úředně a v Lovosicích dokonce o 864 Čechů více během soukromého sčítání., Tamtéž, s. 5. Více k tématu soukromého sčítání lidu v době první Československé republiky viz KADLEC, KLADIWA, GAWRECKI, POKLUDOVÁ a kol. Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930, díl druhý, s. 214–226.

Dne 25. listopadu 1920 zorganizovala Národní rada československá (ústřední koordinátor sčítání lidu v posledním předlitavském sčítání a v době první republiky)⁵⁰¹ schůzi své sčítací komise za předsednictva Jindřicha Metelky, kde se hovořilo o nastávající svépomocné akci, tedy sčítání lidu plánovaného na 15. února následujícího roku. Na tomto setkání se jednající usnesli, že sčítání lidu proběhne za spolupráce obranných jednot, jelikož ve sčítací komisi Národní rady československé měl každý tento spolek po dvou svých zástupcích. Zároveň si Národní rada dovolila na setkání vznést na obranné jednoty požadavek ohledně zaslání finančního příspěvku k umožnění důležitých přípravných prací na sčítání (např. pořízení tiskopisů).⁵⁰² Detaily spolupráce mezi národními jednotami a ústředím byly dojednány na následující schůzi 10. prosince 1920.

Roku 1921 činila Národní jednota severočeská „*radostné přípravy pro první sčítání lidu v osvobozeném státě, kdy konečně tato událost prokáže světu a zvláště nepřátelům našeho státu, že není ve smíšených krajích republiky obce, kde by nebylo českých duší*“.⁵⁰³ Na pozice sčítacích komisařů a revizorů byla však jmenována celá řada Němců. Dle členů spolku se to dělo proto, že Němcům bylo stále ustupováno a že vláda se z nich pokoušela učinit přátele státu. Proto se Národní jednota severočeská společně s některými dalšími spolky rozhodly sledovat počínání sčítacích komisařů německé národnosti a případné komplikace odstranit. Domnívaly se totiž, že Němci dělají vše proti řádnému zjištění skutečného počtu obyvatel dané národnosti ve smíšených krajích republiky.⁵⁰⁴

Funkcionáři Národní jednoty severočeské aktivně zasahovali do organizace prvního i druhého prvorepublikového sčítání. Kromě čilé korespondence v rámci organizační sítě spolku a ústředí se jednota rozhodla vydávat i letáky. Jako příklad lze uvést vydání letáku s heslem *Lide český dovoláváme se Tvoji pomoci!*, který ostře útočil na poměry nacházející se v regionální politické správě. Kromě jiného obeslali členové jednoty například i nejvyšší místa v Praze se stížnostmi ohledně působení německých úředníků na okresních samosprávách politických v pohraničních krajích. Námitky se týkaly i potenciálního porušování zákonitostí sčítání ze strany Němců (viz výše). Přitom se naopak našly doklady

⁵⁰¹ Národní rada česká sledovala sčítání a ovlivňovala jeho přípravy a průběh. Rovněž také vstupovala do legislativního procesu prvorepublikových zákonných norem ke sčítání lidu. Více se tématu Národní rada československá a sčítání lidu věnuje kolektiv autorů v knize *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930, Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*, díl druhý, s. 247–256.

⁵⁰² NA, fond NJS, kart. 12, inv. č. 28, Schůze sčítací komise Národní rady československé dne 1. prosince 1920.

⁵⁰³ *Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské*, s. 52.

⁵⁰⁴ *Tamtéž*.

o tom, že naopak komisaři a revizoři z řad českých menšinových pracovníků neměli dodržovat legislativu.⁵⁰⁵

Sčítání lidu v roce 1921 dle pracovníků všech obranných spolků v zemi probíhalo podle hesla „*Vřet' každému srdce po národu svém*“, tzn. v dané rovině dění v navrácení asimilovaných jedinců v souladu s principem kmenové příslušnosti k českému národu.⁵⁰⁶ Během prvního prvorepublikového sčítání lidu se Národní jednota severočeská podílela na jeho průběhu, jmenovala sčítací komisaře a revizory a pomáhala během zpracování výsledků. Sčítací komisaři, obvykle učitelé a profesori, sbírali v jednotlivých obcích sčítací archy, popřípadě tam, kde to bylo zapotřebí, je sami vyplnili. Během sčítání se objevila velká řada problémů, kdy němečtí obyvatelé útočili na pověřené české sčítací komisaře. Jako příklad lze uvést případ z Vlčkovice na Královédvorskú, kde se dle členů jednoty „*Němci ukázali v pravé své podobě*“. Sčítací profesor Josef Filipi, který obcházel dům po domu a vyplňoval sčítací archy česky, byl skupinou místních Němců donucen ke spálení své celodenní práce. Případ byl okamžitě oznámen okresní politické správě, aby vlčkovičtí Němci byli poučeni o vhodném chování k úřední osobě.⁵⁰⁷ Navíc ještě téhož dne do obce dorazila skupina deseti četníků a následovalo zatýkání podezřelých osob.⁵⁰⁸

Krátce po sčítání lidu v roce 1921 Zemská správa politická v Praze vydala spis s názvem *Německé praktiky proti správnosti sčítání lidu*, a to z důvodu opakovaných reklamací od řady okresních politických správ na severu Čech, jež se týkaly proběhlého sčítání. Zákonné opatření o sčítání lidu stanovovalo, že do sčítacího archu se má napsat ta národnost, k níž se dotyčná osoba dobrovolně přihlásí, to znamenalo, že zevní projev osoby měl být dobrovolný, bez jakéhokoliv nátlaku i postranních vlivů.⁵⁰⁹ Proti tomu však budil odpor německý denní tisk Gablonzer Tagblatt, který důrazně žádal, aby za žádných okolností nedošlo ve sčítacích archách k opravě německé národnosti na českou a podal charakteristický výklad pojmu národnost, v němž navíc zdůvodnil i to, proč se někteří Češi do sčítacích archů zapsali jako Němci: „*[...] i když mám české jméno, i když mám českého otce a českou matku, v české obci jsem se narodil, do české obce přísluším, přece vše to*

⁵⁰⁵ KADLEC, KLADIWA, GAWRECKI, POKLUDOVÁ a kol., *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930*, díl druhý, s. 241.

⁵⁰⁶ Tamtéž, s. 240–241.

⁵⁰⁷ Sčítání lidu v našem městě a okolí. In: *Královédvorské listy*, č. 7, 1663/1921, s. 3.

⁵⁰⁸ Více k případu sčítání lidu ve Vlčkovici na Královédvorskú viz KADLEC, KLADIWA, GAWRECKI, POKLUDOVÁ a kol. *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930*, díl druhý, s. 124–129.

⁵⁰⁹ NA, fond NJS, kart. 12, inv. č. 28, Zemská správa politická v Praze, září 1921.

*nemá žádného vlivu na mé dobrovolné rozhodnutí a přihlášení se k německé národnosti. Kdo němcem býti chce, nemůže býti nikým nucen, aby se přihlásil k české národnosti.*⁵¹⁰

Některé předběžné výsledky úředního sčítání lidu z roku 1921 sloužily jako doklad velké početnosti českého obyvatelstva v pohraničních krajích. Například v duchcovském soudním okrese bylo zjištěno, že žije okolo 20 000 Čechů a 27 000 Němců (v Duchcově samotném napočteno 6000 Čechů a 6500 Němců). V Lomu u Mostu se nacházelo až okolo 70 % Čechů.⁵¹¹ Přesto členové jednoty měli zdání, že se stále mnoho tisíc Čechů nepřihlásilo ke své národnosti.

Funkcionáři spolku kritizovali sčítání lidu nejen v tisku,⁵¹² ale i ve výroční zprávě za rok 1921. U členů jednoty přetrvávala stále obava z toho, že při dalším sčítání, které mělo proběhnout v prosinci 1930, se mnoho Čechů, kteří mají početné rodiny, raději přihlásí k německé národnosti, jen aby se vyvarovali šikanování a ponižování ze strany německých zaměstnavatelů. V té době totiž podle pracovníků Národní jednoty severočeské ještě nikdo nezapomněl na počínání některých „zfanatizovaných Němců“ během sčítání lidu v roce 1921, kteří útočili proti mnohým Čechům, kteří se tehdy hlásili ke své skutečné národnosti.⁵¹³ Uvedená rétorika však byla podle názoru historiků částečně v rozporu s realitou vyplývající z historického vývoje a procesu kulturní asimilace.⁵¹⁴

Všech okrsků Národní jednoty severočeské se týkalo usnesení jejího ústředního výboru v Praze, které se řídilo vládním nařízením z 26. června 1930 (č. 86 Sb. z. a n.) o povinnosti zapisování národnosti dle mateřského jazyka při dalším sčítání lidu. Z této zásady nakonec byly připuštěny dvě výjimky:⁵¹⁵

- 1. Jinou národnost, než kterou svědčí mateřský jazyk, lze zapsati jen tehdy, jestliže sčítaná osoba nemluví mateřským jazykem ani ve své rodině ani v domácnosti a úplně ovládá řeč oné národnosti.*
- 2. Židé mohou však vždy přiznati národnost židovskou.*

⁵¹⁰ Tamtéž.

⁵¹¹ Kalendář historie padesáti let činnosti Národní jednoty severočeské, s. 53–54.

⁵¹² Stížnost se objevila například v tisku Stráž severu dne 23. února 1921.

⁵¹³ HRUBÝ, Emanuel, Úvod, s. 4. In: Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1928–29.

⁵¹⁴ KADLEC, KLADIWA, GAWRECKI, POKLUDOVÁ a kol., Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930, díl druhý, s. 242.

⁵¹⁵ NA, fond NJS, kart. 12, inv. č. 28, Sčítání lidu 1930 – letáky (Okrskům N.J.S.).

Z uvedeného vyplývá, jak bylo velmi důležité, aby se sčítacími komisaři a revizory staly jen plně spolehlivé osoby, navíc objektivní, od nichž se očekávalo, že budou dbát na to, aby Češi v národnostně smíšených okresech udávali do sčítacích archů národnost podle mateřského jazyka a aby připouštěli výjimky jen v případě splněných výše uvedených podmínek. Národní jednota severočeská se tedy starala o to, aby se komisaři ani revizory nestávaly osoby pokud možno nepřátelské a navíc zaujaté proti českému národu. Proto ústředí vydalo všem okrskům spolku nařízení, aby co nejrychleji přikročilo k sestavení seznamu osob, které by dané funkce mohly plnit. Každý okrsek měl také za povinnost ustanovit svého sčítacího referenta, který musel vypočítat, kolik komisařů a revizorů v přiděleném politickém okrese bude přibližně potřeba, přičemž se museli řídit dle nařízení, že jeden revizor bude připadat nejvýše na šest komisařů.⁵¹⁶

Obranné spolky věnovaly velkou pozornost rovněž druhému sčítání lidu. Ústřední výbor Národní jednoty severočeské krátce před tímto sčítáním vydal poučení hraničářům, v němž informoval: „*Dne 2. prosince 1930 započne druhé sčítání lidu v republice Československé. Podle výsledků tohoto sčítání měřiti se bude po 10 let naše početní síla a ve velmi mnohých případech budou výsledky sčítání lidu také podkladem pro určení jazykového práva českých hraničářů v obcích a jazykového práva národnostních menšin v obcích a soudních okresech. Má tedy nastávající sčítání lidu pro náš národ nesmírnou důležitost.*“⁵¹⁷

Síť místních odborů a okrsků Národní jednoty severočeské zintenzivnila přípravy na sčítání lidu již počátkem roku 1930. Funkcionáři nejprve považovali za důležité, aby byly prostřednictvím důvěrníků zjištěny skutečné poměry panující u českých menšin v pohraničí. Bedlivě se sledovala situace i u německé společnosti, a pokud to poměry vyžadovaly, důvěrníci zasílali stížnosti ke státním orgánům. Během léta 1930 došlo k sestavení soupisů potenciálních sčítacích komisařů. Jmenování vhodných kandidátů do funkcí sčítacích komisařů se již od předchozího sčítání považovalo za rozhodující faktor hrající ve prospěch české menšiny. Co se týkalo volby komisařů a revizorů, obranné spolky vyvíjely na představitele okresních úřadů velký tlak. Jako příklad lze uvést stížnost místního odboru Národní jednoty severočeské v Mariánských Lázních z podzimu 1930 na to, že byli na pozice sčítacích komisařů a revizorů jmenováni lidé z řad německonacionálního úřednictva. Místní okresní úřad se k tomu však vyjádřil následovně: „*Je dosti obtížno jmenovati české lidi, kteří v místě krátce působí a s většinou německého*

⁵¹⁶ Tamtéž.

⁵¹⁷ Tamtéž, Sčítání lidu 1930 – letáky (Hraničáři!).

obyvatelstva v chebském nářečí se nesrozumí. Naproti tomu jmenovaní komisaři státní jazyk znají.“⁵¹⁸

Podzim roku 1930 vyplnily masová agitace a současně řada jednání ohledně ustanovení komisařů a revizorů. Mezi obyvatelstvem českého severu se také šířila velká řada nejrůznějších letáků (např. *Hraničáři!* nebo *Osud hraničářů – osud národa*) a tématu druhého sčítání lidu se věnoval na svých stránkách rovněž menšinový tisk. Ve druhém prvorepublikovém sčítání lidu dbali pracovníci jednoty na to, aby se českému národu neztratila ani jedna „česká duše“, a pevně věřili, že každý český hraničář přizná svou českou národnost. Dále se domnívali, že mezi českými hraničáři se nevyskytuje žádný zrádce ani zbabělec. Členové spolku několikrát všechny hraničáře upozorňovali na to, že přihlášení své české národnosti je zákonem uložená povinnost. Kdo by se jakkoliv pokoušel prostřednictvím nátlaku donutit hraničáře k přihlášení se k německé národnosti, dopustil by se činu, který dle § 11 vládního nařízení ze dne 26. června 1930 trestal peněžitou pokutou až do výše 10 000 Kč anebo vězením až po dobu třech měsíců.⁵¹⁹

Necelé dva týdny po začátku druhého sčítání lidu, se v listu *Národ* objevil článek s názvem *Sčítání lidu bylo provedeno s přísnou objektivností!*, v němž ministr vnitra dr. Juraj Slávik musel reagovat na lživé obvinění ze strany Němců. Zdejší i zahraniční německý tisk využil sčítání lidu k novému odsouzení Československé republiky – uváděl, že se statistická data falšují a že na příslušníky národnostních menšin byl činěn nátlak, aby se přihlásili k české a slovenské národnosti. Ministr vnitra Slávik se proti křivému obvinění ohradil slovy, že „*sčítací akce byla provedena s přísnou objektivností a naprostou kolektivností. Nikomu nezáleželo více na správných výsledcích než československé vládě. S jakou blahovůlí ustupováno vůči německému živlu, vidno z toho, že v Čechách bylo ustanoveno na 3000 německých sčítacích komisařů a na Moravě a ve Slezsku přes tisíc*“.⁵²⁰

V období 1911–1921 vzrostl ve všech smíšených okresech státu⁵²¹ počet Čechů o více jak 43 %, zatímco Němců ubylo o více než 17,5 %. V okresech s německou většinou vzrostl

⁵¹⁸ KADLEC, KLADIWA, GAWRECKI, POKLUDOVÁ a kol., *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930*, díl druhý, s. 245.

⁵¹⁹ Nikdo nesměl zabraňovat svobodnému občanu Československé republiky a věrnému příslušníku českého národa, aby se dle pravdy přiznal k české národnosti. Další náležitosti a poučení ohledně sčítání lidu (vyplňování sčítacích archů, jmenování komisařů atd.) viz *Hraničáři!* In: NA, fond NJS, kart. 12, inv. č. 28, *Sčítání lidu 1930 – letáky*.

⁵²⁰ *Sčítání lidu bylo provedeno s přísnou objektivností!* In: *Národ*, 15. prosince 1930.

⁵²¹ Za smíšený okres byla považována oblast, kde žilo 20–50 % Čechů. Více viz *Náš vývoj v severních Čechách pod ochranou Národní jednoty severočeské 1910–1935*, díl druhý, s. 5.

počet českého obyvatelstva dokonce o více jak 75 % a Němců téměř o 10 % ubylo. V druhém desetiletí (1921–1930) pak v Čechách v okresech smíšených přibylo přes 10 % Čechů a Němců pouhé 3,5 %. V oblastech převážně německých byl zaznamenán nárůst o 49 % Čechů a 8 % Němců.⁵²²

Vývoj počtu českého a německého obyvatelstva v období 1910–1930 je možné doložit na příkladu Lovosic a Litoměřic (viz tabulka níže).⁵²³ Z přehledu je patrný nárůst počtu Čechů, a to v případě obou uvedených měst, u německého obyvatelstva byl naopak zaznamenán v obou případech pokles. Výjimkou je jen rozdíl v počtu německého obyvatelstva v Lovosicích v letech 1921 a 1930, kdy došlo k nepatrnému nárůstu Němců.

Lovosice

Rok	Čechů	Počet Čechů v %	Němců
1910	789	15,5	4212
1921	1492	29,3	3440
1930	1999	33,7	3711

Litoměřice

Rok	Čechů	Počet Čechů v %	Němců
1910	2034	13,2	13165
1921	5066	30,7	11015
1930	6485	35,9	10878

Pro zajímavost je uveden také nárůst Čechů ve vybraných soudních okresech severního pohraničí.⁵²⁴

Soudní okres	1910	1921	1930
Most	3965	8802	9740
Liberec	2217	4894	6314
Duchcov	4117	5978	6285

⁵²² Tamtéž, s. 5–6.

⁵²³ Tamtéž, s. 19.

⁵²⁴ Tamtéž, s. 21.

Teplice-Šanov	2089	4406	5232
Žatec	579	1820	3156

Následující tabulka naopak ukazuje abnormální, resp. silný nárůst počtu Němců v několika vybraných soudních okresech spadající pod správu Národní jednoty severočeské:⁵²⁵

Soudní okres	1921	1930	Přibylo
Aš	36 286	41 511	5225
Děčín	61 173	65 471	4298
Jablonec n/Nis.	51 416	61 463	10 067
Liberec	78 268	85 689	7421
Karlovy Vary	72 471	83 986	11 515

Ve všech uvedených a mnoha dalších soudních okresech na severu Čech (Falknov, Chomutov, Jirkov, Nejdek, Ústí nad Labem atd.) nakonec přes abnormální nárůst počtu Němců dle konečných výsledků sčítání lidu v roce 1930 německé poměrné číslo pokleslo, zatímco české stoupl. To nasvědčovalo tomu, že se do zmíněných okresů stěhovali z okresů vylidňovaných nejen Němci, ale i Češi, jelikož zde nacházeli dobré existenční podmínky. Dále je nutné vzít v potaz také hledisko, že docházelo k nárůstu počtu obyvatelstva i přirozenou cestou. Jakým způsobem nastal tento nárůst německého obyvatelstva, lze usuzovat po detailním prostudování dat státního statistického úřadu o pohybu obyvatelstva nastalém měrou přirozenou a stěhováním.⁵²⁶

Sčítání lidu členové Národní jednoty severočeské považovali za velmi důležitý akt, a to nejen pro stát, ale rovněž pro národ. Domnívali se, že v Československu jsou obyvatelé dychtiví po výsledcích sčítání více než v kterémkoliv jiném státě. Hraničáře nejvíc zajímaly národnostní výsledky, a to zejména proto, že „v našem státě setkáváme se se značnou mnohotvárností, ale i proto, že jiný byl náš vývoj za Rakouska, kdy žili jsme pod útlakem politickým, který byl odrážen pouze vytrvalou, poctivou prací obranných Jednot a Matic, jež plnily a plní dosud nedocenené služby národu, a jiný dnes, kdy rosteme již ve svém svobodném státě“.⁵²⁷ Mnozí čeští odborníci se domnívají, že se během sčítacích akcí

⁵²⁵ NA, fond NJS, kart. 12, inv. č. 28, Výsledky sčítání lidu 1930.

⁵²⁶ Detailnější informace k vzrůstu německého obyvatelstva po druhém sčítání lidu viz tamtéž, Výsledky sčítání lidu 1930, Udělování státního občanství a výsledky sčítání lidu, 20. května 1931, s. 1–3.

⁵²⁷ HRUBÝ, Úvod, s. 5.

již za doby Předlitavska obranné spolky seznamovaly s užíváním pozitivní i negativní propagandy, a jakožto hlavního aktéra ovlivňování veřejnosti využívaly periodického tisku. Jednoty vydávaly agitační letáky, osvětové publikace, konaly veřejné schůze, manifestace a protestní shromáždění. Tento fenomén dle odborníků navíc ještě zesílil v době první Československé republiky.⁵²⁸

⁵²⁸ KADLEC, KLADIWA, GAWRECKI, POKLUDOVÁ a kol., Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930, díl druhý, s. 247.

9. EPILOG

V dubnu 1939, nedlouho po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava, došlo k násilnému začlenění Národní jednoty severočeské do tzv. Národní matice, čímž jednota jako samostatně činná organizace zanikla. Činnost Národní matice se poté zastavila roku 1943 a její majetek následně zabavili nacisté. Krátce po květnové revoluci v roce 1945 se Národní jednota severočeská i ostatní obdobné spolky společně se Svazem národních jednot a matic obnovily.⁵²⁹ Stalo se však pouze de facto, jelikož všechny obranné jednoty a matice sdružené v Národní matici byly formálně stále zakázané. Členové jednotlivých spolků však vycházeli z předpokladu, že nelze považovat jejich zrušení za zákonné, jelikož se tak stalo v době okupace.

Z výše uvedeného důvodu již 12. května 1945 předala deputace svazu a obranných jednot memorandum předsedovi vlády Zdeňku Fierlingerovi a ministrům Janu Šrámkovi a Klementu Gottwaldovi. Následujícího dne pak mohl ústředí výbor vyzvat všechny místní odbory a okrsky k obnovení spolkové činnosti. Na první schůzi předsednictva ústředního výboru Národní jednoty severočeské oznámil starosta spolku dr. Schlecht, že „z důvodu zachování právní kontinuity bylo nutno se vrátiti ke stavu z r. 1938 tj. obnoviti národní jednoty a matice a Svaz národních jednot a matic, aby bylo možno uplatniti nároky na vlastnictví všech nemovitostí v pohraničí, které Němci zabavili“.⁵³⁰

Plnému obnovení činnosti a fungování obranných spolků bránily například problémy vyskytující se v pohraničí, kde ještě nebyl dostatečně obnoven klid a pořádek. Naopak místní odbory a okrsky Národní jednoty severočeské ve vnitrozemí alespoň formálně obnovily svou činnost, a to již v polovině roku 1945. I v tomto případě, stejně jako po první světové válce, se opět objevily názory o nepotřebnosti obranných spolků a matic. Většina obyvatel, která začala nově obydlovat pohraniční oblasti, práci Národní jednoty severočeské navíc ani neznala, proto se nelze podívat nad tím, že nejevila velký zájem o obnovení její činnosti.

Na konci června 1945 ústředí Národní jednoty severočeské ministerstvu vnitra a policejnímu ředitelství v Praze definitivně oznámilo, že oficiálně zahajuje svou činnost a rovněž tak místní odbory ve vnitrozemí i pohraničí, a to dle stanov z roku 1932.⁵³¹ I přesto,

⁵²⁹ RAŠKOVÁ, s. 161.

⁵³⁰ ČENSKÝ, s. 34.

⁵³¹ Tamtéž, s. 35.

že příslušné orgány doposud této stav neschválily, pracovníci spolku se ujali svého nemovitého majetku. Při obnovování místních odborů i okrsků se pracovníci jednoty setkávali u současných obyvatel v pohraničí s nepochopením. Například školní inspektor Josef Maštálka v prosinci 1945 uvedl: „[...] *zakládání místních odborů se nedaří, noví lidé nemají pro Národní jednotu severočeskou pochopení; je bezpodmínečně nutné zvýšit agitaci v tisku.*“⁵³²

Plnohodnotná činnost spolku se začala rozvíjet až během roku 1946, kdy však současně jednota musela řešit tíživou finanční situaci, jelikož nebyla schopná fungovat pouze na základě příspěvků od členů, darů a odkazů. Finanční stav spolku se nezlepšil ani v následujícím roce a jednota proto musela přistoupit k prodeji některých svých nemovitostí (většina z nich se navíc prodala podhodnocena). V únoru 1948 však přišel komunistický převrat, který působení Národní jednoty severočeské nakonec definitivně ukončil.⁵³³

⁵³² Tamtéž, s. 37.

⁵³³ RAŠKOVÁ, s. 161.

10. ZÁVĚR

Předložená disertační práce se zaměřila zejména na analýzu vybraných aspektů činnosti Národní jednoty severočeské ve vymezeném období 1918–1938 s logickými, a dle názoru autorky, zároveň nutnými přesahy před rok 1914 a současně za rok 1938. Jelikož soužití Čechů a Němců se ve smíšených regionech již od druhé poloviny 19. století stále častěji dostávalo do roviny národnostních rozepří, začaly vznikat obranné jednoty, které v pohraničí podporovaly českou menšinu především v hospodářské a kulturní oblasti.

Na severozápadě, severu a severovýchodě Čech z uvedených důvodů již od roku 1885 působila Národní jednota severočeská; ta se velmi rychle rozrůstala a její členská základna krátce před vypuknutím první světové války čítala více než padesát tisíc členů. Činnost spolku pokračovala i po válce, jelikož na základě skutečných poměrů v zemi nebylo možné považovat národnostní otázku ani po vzniku samostatného Československa za uzavřenou. Spolek tedy nadále podporoval českou menšinu v převážně německých oblastech, a to například před volbami do místních samospráv nebo v době prvorepublikového sčítání lidu (1921 a 1930). Jednota rovněž pomáhala živnostníkům české národnosti, organizovala kulturní akce a byla velmi činná v oblasti menšinového školství.

Utváření moderních národů souviselo s přesvědčováním širokých vrstev obyvatelstva o tom, že lojalita k národu je důležitá pro vyřešení všech společenských a hospodářských obtíží té doby. Tato agitace a následné začleňování lidí do určitého národa se staly společensko-politickým procesem probíhajícím od 19. století, jenž měl navíc výrazný vliv i do budoucnosti. I přesto, že řada lidí ani neměla potřebu se s nějakým národem identifikovat, nejrůznější sčítací a klasifikační úkony je od druhé poloviny 19. století nutily zaujmout k tomuto problému stanovisko. Jelikož Rakousko-Uhersko chtělo mít přehled o počtu obyvatelstva, jeho náboženském vyznání, vzdělání a sociální situaci, zavedlo roku 1869 vědecky podložená sčítání lidu. Od počátku 80. let 19. století se sledovala mimo jiné také tzv. obcovací řeč.

Zároveň bylo důležité se věnovat rozboru jednotlivých českých a německých nacionálních spolků a jejich vzájemných vztahů. Rozvoj spolkového života byl patrný u všech národů rakouské a později rakousko-uherské monarchie od druhé poloviny 19. století. V roce 1867 byla vydána prosincová ústava, která všem občanům Rakouska-Uherska umožňovala shromažďovat se a zároveň také vytvářet spolky. Působení českých i německých spolků v českých zemích lze vymezit čtyřmi vývojovými etapami – období před první světovou

válkou v habsburské monarchii, tj. období 1880–1914; éra první světové války od roku 1914 do roku 1918, doba meziválečná (1918–1938), období pomnichovské republiky a druhé světové války v rozmezí 1938–1945.

Obranné (nacionální) spolky vzniklé na českém území podporovaly českou menšinu žijící v pohraničních národnostně smíšených oblastech. Jednou z nejvýznamnějších organizací, která pomáhala českému menšinovému obyvatelstvu, se stala Národní jednota severočeská. Na základě ujednání s Národní jednotou pošumavskou připadlo do správy spolku území od Mariánských Lázní na západě Čech, přes celou oblast severních Čech až po města Lanškroun a Polička na východě. Jednotu řídil ústřední výbor (správní výbor), dále si členové jednoty ze svého středu volili předsednictvo (presidium), předsedu (starosta), místopředsedu (místostarosta), dva jednatele, pokladníka, zapisovatele a účetního; rovněž byli vybráni i tři revizoři účtu. Ke schválení prvních stanov spolku došlo na ustavující valné hromadě v den vzniku jednoty. Roku 1907 byly vydány nové stanovy, dle nichž se jednota řídila i v době existence první republiky, a to až do roku 1932, kdy se vydáním nových stanov změnil počet členů ústředního výboru jejich navýšením na celkových 40 členů. Současně se zvýšil i počet pracovních komisí, jelikož došlo ke zřízení například pozemkové komise (zabývala přidělováním parcel z pozemkové reformy).

V práci nemohl zůstat bez povšimnutí ani Návod jednací a řád odborů Národní jednoty severočeské. Ve sledovaném období (1918–1938) se jednota řídila dle poučení z roku 1903. Návod jednací a řád odborů byl určen zejména pro ty členy výboru, kteří chtěli založit nový odbor spolku. Jejich pečlivému prostudování se museli věnovat obzvlášť předseda, jednatel a pokladník Národní jednoty severočeské. Současně ho lze považovat za jakýsi doplněk ke stanovám spolku.

Vznik Československé republiky v roce 1918 provázela vlna všeobecného nadšení. Prvotní opojení však zanedlouho vyprchalo a nový stát se musel potýkat s neshodami a obtížemi, které způsobovala velmi složitá národnostní otázka. Zatímco Češi a Slováci se stali „vládnoucí skupinou“, Němci ztratili své dřívější výsadní postavení a snažili se tuto situaci změnit odtržením čtyř samosprávných oblastí od Československa. Proto i v době první republiky národní jednoty a svazy pokračovaly ve své činnosti (především v hospodářské a kulturní). Kvůli chybným názorům široké veřejnosti o nepotřebnosti obranných jednot musela Národní jednota severočeská po vzniku samostatného státu budovat opět svou

pozici. Jedním z úspěšných kroků jednoty ohledně života hraničářů bylo zřizování českých menšinových škol.

Rok 1922 znamenal pro Národní jednotu severočeskou návrat do situace před vznik Československé republiky. Na počátku 20. let 20. století navíc došlo k nárůstu počtu místních odborů spolku a zároveň k ustanovení Svazu národních jednot a matic, jakožto „zastřešující“ organizace všech hraničářů ve smíšených oblastech. Aktivita spolku se po vzniku Československa obracela k znárodnění majetku českých Němců (doly, dráhy, průmysl apod.) a rovněž byla jednota aktivní během pozemkové reformy. Pracovní úkony současně přibýly s obnovením vydávání vlastního tisku. I v období 30. let 20. století přibývalo pracovní agendy spojené s ochranou národních zájmů českého obyvatelstva, a navíc se spolek musel zabývat neuspokojivou finanční situací.

Činnost jednoty byla natolik různorodá (národně politická, národohospodářská, sociální, kulturní atd.), že nebylo možné zachytit její působnost ve všech oblastech a navíc v každém roce existence první Československé republiky. Na základě prostudovaných archivních materiálů a dobových pramenů lze usuzovat, že se Národní jednota severočeská snažila o hospodářské posílení českého obyvatelstva v podobě přidělování pozemků Čechům během pozemkové reformy, zakládání nových podniků a skupování nemovitostí. Kulturní význam jednoty pak dokládá nepřeborné množství vlastních spolkových objektů věnovaných školským účelům, poskytování studijních stipendií a organizování vánočních akcí.

Pracovníci spolku si uvědomovali, že čím větší bude kulturní úroveň hraničářů, tím snáze se jim bude dařit „dobývat“ pozice Němců. V oblasti školství obranné jednoty vyvíjely svoji činnost v souladu s Ústřední maticí školskou. Členové Národní jednoty severočeské, a to jak jednotlivých místních odborů, tak i ústředního výboru, věřili, že pouze správnou výchovou nové generace prostřednictvím kvalitního školství se jim podaří udržet si dobré pozice. Navíc obecně panoval názor, že z německé školy nemůže vyjít dobrý Čech, a pracovníci spolku proto kladli důraz na vzdělávání dítěte v jeho mateřském jazyce. Na výtky ohledně toho, že Národní jednota severočeská není školským spolkem, a že proto není nucena se takovou měrou školstvím zabývat, lze reagovat výrokem starosty spolku Panýra, který tvrdil, že v místech, kde jednota byla činná, se založení školy od ní očekávalo a bylo vnímáno jako vyvrcholení její práce.

Národní jednota severočeská ze svých stanov vylučovala zasahování do politických záležitostí státu, přesto byl spolek činný zejména v případě voleb (obecních, zemských i do Národního shromáždění). Volby byly v době první republiky důležité proto, že určovaly směr vývoje státu, okresů, popřípadě obcí. Snahou členů jednoty bylo, aby se konaných voleb zúčastňovalo co největší množství českých voličů, a před volbami proto vždy vyzývali, aby české hlasy v žádném případě nebyly odevzdány německým politickým stranám; současně také doporučovali vhodné kandidáty. Členové spolku se domnívali, že je důležité, aby jednota sledovala politické události, jelikož se ve většině případů přímo dotýkaly zájmů hraničářů.

Pracovníci spolku byli rovněž nápomocni během celorepublikových sčítání lidu, a to jak v roce 1921, tak 1930. Dle jejich názoru bylo předchozí sčítání (ještě z dob Rakouska-Uherska) prováděno nespravedlivě, což dokládali na příkladu dříve používaného pojmu obcovací řeč a pozdějšího přiznání se k určité národnosti. Spolek aktivně zasahoval do obojího sčítání lidu, podílel se na jejich průběhu, pomáhal rovněž během zpracování výsledků a velký důraz kladl na výběr vhodných sčítacích komisařů a revizorů. Těmi se mohly stát jen plně spolehlivé osoby, navíc objektivní, od nichž se očekávalo, že budou dbát na to, aby Češi v národnostně smíšených okresech udávali do sčítacích archů správné údaje. Jednotlivé okrsky jednoty měly dále za povinnost jmenovat sčítacího referenta, který musel vypočítat, kolik komisařů a revizorů v přiděleném politickém okrese bude potřeba. Řada českých odborníků zastává názor, že během sčítání lidu, a to jak v době první Československé republiky, tak i v dřívějších dobách, se obranné spolky setkávaly s užíváním pozitivní i negativní propagandy a pro ovlivňování veřejnosti využívaly tiskovin.

Národní jednota severočeská se, stejně jako jiné obdobné organizace, snažila podporovat české obyvatelstvo žijících v národnostně smíšených oblastech Čech a Moravy, a to již od konce 19. století. Po vzniku samostatného Československa se zdálo, že Národní jednota severočeská nebude dále potřebná, ovšem vzhledem k přibývajícím národnostním třenicím v severočeském pohraničí její význam opět vzrostl. Jednota se snažila udržet český živel ve smíšených oblastech například finančními podporami, zakládáním škol a organizováním kulturních akcí, a to v průběhu existence celé první Československé republiky.

11. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Nevydané prameny

a) Národní archiv Praha

fond Národní jednota severočeská 1885–1948

- inv.č. 1, Spisy, karton 1–7
- inv.č. 2, Zápisy ze zasedání komisí ÚV, karton 7
- inv.č. 3–26, Ústředí, karton 8–9
- inv.č. 27, Volby, karton 10–11
- inv.č. 28, Sčítání lidu, karton 12
- inv.č. 29, Školy, karton 13
- inv.č. 30–32, Tisk, karton 14–15
- inv. č. 36, Biografie, karton 36
- inv.č. 38, Dary, odkazy a subvence, karton 37–41
- inv. č. 39, Finanční záležitosti, karton 42
- inv.č. 40, Půjčky poskytované NJS, karton 43–44
- inv.č. 41, Podpory poskytované NJS, karton 45
- inv. č. 47, Prácheň – Předlice (Proboštov), karton 89

fond Ústřední matice školská 1880–1951

- inv.č. 707, Všeobecné záležitosti, karton 59

fond Ministerstvo školství 1918–1949

- inv. č. 1657, Záležitosti jednotlivých státních, veřejných, soukromých, církevních atd. národních škol a jejich ústavů 1919–1944, karton 2158

b) Státní okresní archiv Cheb

fond Státní policejní úřad

- inv.č. 33, Národní jednota severočeská 1922–1938, karton 4

c) Slovenský národný archív Bratislava

fond Snem slovenskej republiky

- inv.č. 2423, karton č. 304

d) Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Abteilung Archiv der Republik

- Auswärtige Angelegenheiten 1918–2005, Österreichische Vertretungsbehörden im Ausland 1. Republik, 1893–1945, Prag, Gesandtschaft, 1919–1938, karton 9, 15

Vydané prameny

50 Jahre Deutscher Böhmerwaldbund: 1884–1934, B. Budweis 1934.

ČENSKÝ, Ferdinand, Národní jednota severočeská 1885–1948, inventář k fondu 699, Národní archiv, Litoměřice 1969.

Desátá výroční zpráva NJS za rok 1894–1895, Praha 1895.

Deset let československé republiky, svazek třetí, Praha 1928.

KÁDNER, Otakar, Vývoj a dnešní soustava školství, díl druhý, Praha 1931.

KODETOVÁ, Olga, Národní rada česká 1900–1950, inventář k fondu 639, Národní archiv, Praha 1970.

LOH, Josef, Národní jednoty a matice v Československé republice, Praha 1925.

MARÁK, Stanislav, Menšinové školství v Republice československé. In: První sjezd československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti. Pod protektorátem presidenta československé republiky T. G. Masaryka, Praha 1921.

Náš vývoj v severních Čechách pod ochranou Národní jednoty severočeské 1910–1935, díl první, Praha 1936.

Náš vývoj v severních Čechách pod ochranou Národní jednoty severočeské 1910–1935, díl druhý, Praha 1936.

Návod jednací a řád odborů, Praha 1903.

PANÝR, Josef, Národní jednota severočeská, Praha 1914.

PEROUTKA, Ferdinand, Budování státu, svazek druhý, Praha 1934.

RAŠÍN, Ladislav, Paměti Dra. Aloise Rašína, Praha 1929.

Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, Jahrgang 1867, Wien 1867.

Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathevertretenen Königreiche und Länder, Jahrgang 1880, Wien 1880.

Sbírka zákonů a nařízení státu československého, Praha 1918.

Sbírka zákonů a nařízení státu československého, Praha 1919.

Sbírka zákonů a nařízení státu československého, Praha 1920.

Sbírka zákonů a nařízení státu československého, Praha 1922.

STALIN, Josif, Vissarionovič, Národnostná otázka a leninizmus, Bratislava 1951.

ŠUBRT, Jeroným, České menšiny v severovýchodních a východních Čechách, Praha 1910.

ŠVOMA, Jaroslav, Za svobodný stát, Ostrov nad Oslavou 1951.

Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské u příležitosti 50 let trvání 1933–1934, Praha 1935.

Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1925–26, Praha 1927.

Zpráva o činnosti Národní jednoty severočeské za rok 1928–29, Praha 1930.

Noviny

A-Zet

Čas

České Slovo

Česko-lužický věstník

Humoristické listy

Královédvorské listy

Národ

Národní listy

Národní osvobození

Národní politika

Stráž severu

Světozor

Venkov

Věstník NJS

Věstník Svazu státního učitelstva škol obecných a občanských v republice československé

Zlatá Praha

Internetové zdroje

DRAŠAROVÁ, Eva, Stát, spolek a spolčování. Dostupné z: <http://www.nacr.cz/E-publ/paginae/fulltext/1993/Drasarova.pdf>.

Exploze v dole Nelson III dne 3. ledna 1934. Dostupné z: <http://historie.osek.cz/encyklopedie/vseobecna/dul-nelson>.

GAWRECKÁ, Marie, Spolkový život Němců v českých zemích a v Československu, s. 12. Dostupné z: <http://www.slu.cz/slu/cz/projekty/webs/popularizace/postery-sylaby-publikace-1/poster/4-cyklus/0320-sylabus.pdf>.

Historie sčítání lidu na území České republiky I. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/historie_scitani_lidu_na_uzemi_ceske_republiky_i_.
http://epub.oeaw.ac.at/oebl/oebl_M/Mitterer_Franz-Xaver_1824_1899.xml.

<http://www.jizerky.cz/dr-cs/17582-samanek-vaclav.html>.

LNĚNIČKA, Libor, Vybrané texty z politické geografie. Národní identita a nacionalismus. Dostupné z: <https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/pedf/ps11/polgeo/web/pages/narodni-identita-nacionalismus.html>.

Sčítání lidu. Dostupné z: http://www.emuzeum.cz/admin/files/Methodika-16_Scitani-lidu.pdf.

STALIN, Josif, Vissarionovič, Marxism and the National Question. Dostupné z: <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1913/03a.htm#s1>.

ŠPIRITOVÁ, Alexandra, Ústřední matice školská v letech 1880–1919, Národní archiv Praha. Dostupné z: <http://www.nacr.cz/e-publ/paginae/fulltext/1993/spiritova.pdf>.

Zákon o zastavování činnosti a o rozpouštění politických stran. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2786_00.htm.

Záznam schůze Národního shromáždění dne 18. prosince 1925. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/003schuz/s003006.htm>.

Zrušení restriktivního zákona. Dostupné z:

http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0047_00.htm.

Zřízení zemského správního výboru. Dostupné z:

http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0222_00.htm.

Kvalifikační práce

BRICHTOVÁ, Jaroslava, Národní jednota pošumavská a její působení na území současného okresu Tachov, Diplomová práce, Plzeň 2011.

ČERVENÝ, Ondřej, Zákon na ochranu republiky z r. 1923 a tiskové zákonodárství, Rigorózní práce, Praha 2013.

HAVLÍKOVÁ, L., Střední školy v době první republiky, Diplomová práce, Brno 2016.

- KARFÍK, Zdeněk, Změny vlastnických vztahů k půdě v Čechách po roce 1918, Rigorózní práce, Praha 2009.
- KEPKOVÁ, Veronika, Působení Národní jednoty severočeské na Orlicku během první poloviny 20. století, Diplomová práce, Olomouc 2015.
- KOCIÁNOVÁ, Klára, Vývoj sdužovacího práva v ČSR, Diplomová práce, Olomouc 2010.
- KREJCAR, Robert, List Deutsche Leipae Zeitung a jeho předchůdci v období 1850–1914 a obraz německo-českých vztahů vytvářený v tomto regionálním periodiku od 80. let 19. století, Disertační práce, Praha 2012.
- KŘIVANEC, Jan, První pozemková reforma a její aplikace, Diplomová práce, Brno 2014.
- SŮVOVÁ, Barbora, Pokusné a reformní školy 20. a 30. let 20. století v Československu, Diplomová práce, Praha 2014.
- ŠIMÁNEŠ, Michal, České menšinové školy v okrese Ústí nad Labem v období Československé republiky (1918–1938), Diplomová práce, Brno 2010.
- VLČEK, Lukáš, Německý novoaktivismus 1935–1938, Diplomová práce, Praha 2005.
- ZAJÍC, Jindřich, Působnost Národní jednoty severočeské na Teplicku do vzniku Československé republiky, Bakalářská práce, Ústí nad Labem 2008.
- ZAJÍČKOVÁ, Petra, Reformy školství v Československu (1918–1989), Závěrečná práce-Studium v oblasti pedagogických věd, České Budějovice 2015.

Odborná literatura

- BALCAROVÁ, Jitka, „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“, Praha 2013.
- BENDA, Jan, Vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939, Praha 2013.
- BRANDES, Detlef, Sudetští Němci v krizovém roce 1938, Praha 2012.
- BRIX, Emil, Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation: die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen 1880 bis 1910, Wien 1982.
- BROKLOVÁ, Eva, Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938, Praha 1999.
- GELLNER, Ernest, Národy a nacionalismus, Praha 1993.
- HLAVÁČ, Miroslav, Čeští mafiáni, Karviná 2008.
- HOBBSAWN, Erich, Národy a nacionalismus od roku 1780, Brno, 2000.

- HONZÍK, Miroslav, *Legionáři*, Praha 1990.
- HROCH, Miroslav (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*, Praha 2003.
- HROCH, Miroslav, *Na prahu národní existence*, Praha 1999.
- HROCH, Miroslav, *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě*, Praha 1996.
- JAKUBEC, Ivan, *Železnice a Labská plavba ve střední Evropě 1918–1938 (dopravněpolitické vztahy Československa, Německa a Rakouska v meziválečném období)*, Praha 1997.
- JANÁK, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005.
- KADLEC, Pavel, KLADIWA, Pavel, GAWRECKI, Dan, POKLUDOVÁ, Andrea a kol. *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930, Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace, díl druhý*, Praha 2016.
- KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře první republiky (1918–1938), Československo a České země v krizi a ohrožení (1930–1935), díl druhý*, Praha 2002.
- KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře první republiky (1918–1938), O přežití a život, díl třetí*, Praha 2003.
- KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře první republiky (1918–1938), Vznik, budování a zlatá éra republiky, díl první*, Praha 2000.
- KASPER, Tomáš, KASPEROVÁ, Dana, *Dějiny pedagogiky*, Praha 2008.
- KLADIWA, Pavel, GAWRECKI, Dan, KADLEC, Petr a kol., *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace, díl první*, Praha 2016.
- KLIMEK, Antonín, *Říjen 1918 (Vznik Československa)*, Praha 1998.
- KLIMEK, Antonín, *Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XIII. (1918–1929)*, Praha 2000.
- KLIMEK, Antonín, *Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XIV. (1929–1938)*, Praha 2002.
- KOPICA, Jiří, *Boj v pohraničí. Demonstrace 4. března v Československu*, Kadaň 2013.
- KRACIK, Jörg, *Die Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei 1920–1938*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien 1999.
- KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan, *Od národního státu ke státu národností? Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*, Praha 2013.

- LUH, Andreas, Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung, München 1988.
- MICHL, Jan, Legionáři a Československo, Praha 2009.
- MORKES, František, Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích, Praha 2002.
- OLIVOVÁ, Věra, Dějiny nové doby, Velké Bílovice, 2008.
- ÖZKIRIMLI, Umut, Theories of Nationalism: A Critical Introduction, New York 2000.
- PAVLÍČEK, J., Československé dějiny a evropská politika ve 20. století, Praha 2008.
- PROKŠ, Petr, Politikové a vznik republiky: 1914–1918, Praha 1998.
- RÁDL, Emanuel, Válka Čechů s Němci, Praha 1993.
- ŘEHÁČEK, Karel, Němci proti Československu na západě Čech (1918–1920), Plzeň 2008.
- ŘEZNÍK, Miloš, Formování moderního národa. Evropské „dlouhé“ 19. století, Praha 2003.
- SEIDERER, Georg, Österreichs Neugestaltung. Verfassungs politik und Verwaltungsreform im österreichischen Neoabsolutismus unter Alexander Bach 1849–1859, Wien 2015.
- SLÁDEK, Milan, Němci v Čechách, Praha 2002.
- ŠEDIVÝ, Miroslav, Zrod německého nacionalismu, Plzeň 2013.
- ŠTRAIT, Jaroslav, Svobodní občané ve Velké válce (1914–1918), Praha 2014.
- ŠTVERÁK, Vladimír, ČADSKÁ, Milada, Stručný průvodce dějinami pedagogiky, Praha 1999.
- TÓTH, Andrej, NOVOTNÝ, Lukáš, STEHLÍK, Michal, Národnostní menšiny v Československu 1918–1938, Od státu národního ke státu národnostnímu?, Praha 2012.
- VALIŠOVÁ, Alena, KASÍKOVÁ, Hana, Pedagogika pro učitele, Praha 2011.
- ZAHRA, Tara, Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands 1900–1948, Ithaca 2008.
- ZEMAN, Karel, Vývoj vlastnictví k půdě a souvisejících procesů na území ČSR od roku 1918 do současné doby, Praha 2013.

Odborné články

- AUGUSTIN, Milan, 4. a 5. březen 1919 v Karlových Varech. In: Historický sborník Karlovarska, 1, 1993, 135–144.

- BERROVÁ, Petra, Kanskripce a sčítání lidu na našem území v kontextu zjišťování národnosti obyvatelstva a se zohledněním nálezů Nejvyššího správního soudu. In: *Historická demografie*, 31, 2007, s. 147–210.
- BLÍŽKOVSKÝ, Bohumír, Masarykova cesta kolem světa za demokratické Československo. In: *Živé hodnoty Masarykova Československa. Sborník z konferencí k 90. výročí vzniku ČSR v Brně, Brno 2009*, 26–31.
- BREITFELDER, Miroslav, Volkssport a jeho proces. In: *Dějepis XXIII: sborník katedry historie, Fakulta pedagogická, Plzeň 2008*, s. 48–60.
- GAWRECKI, Dan, K organizačnímu vývoji spolku „Bund der Deutschen Nordmährens“ v letech 1886–1918. In: *Severní Morava*, 41, 1982, s. 31–36.
- HIRT, Tomáš, Přehled základních tezí modernistického pojetí nacionalismu. In: *Antropowebzin*, 2-3, 2007. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/antropowebzin-2-32007>.
- KASPER, Tomáš, Školsko-politická diskuze v Československu v letech 1918–1933. In: *Češi, Němci, Židé v Národnostním Československu. Pohledy na školství a vědu, Liberec 2006*, s. 27–44.
- KESSLER, Vojtěch, KLEMENT, Martin, Vzpomínání turnerů na 4. březen 1919. In: *Moderní dějiny*, 23, 2015, č. 2., s. 105–133.
- KNÁPKOVÁ, Petra, České versus německé ochranné spolky. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Faculta Philosophica*, 1, 2004, s. 299–305.
- KOHN, Hans, Podstata nacionalismu. In: LOZOVIUK, Petr (ed.), *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století. Příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit*, Brno 2012, 119–136.
- KUBIŠOVÁ, Zuzana, Pohledy na národ a nacionalismus jako součást evropské vzdělanosti. In: *Paideia: Philosophical e-journal of Charles University*, 3–4/IX/2012, s. 1–14.
- KUHN, Walter, Výzkum jazykových ostrovů, jeho úkoly a postavení mezi vědami. Základní pojmy a vymezení předmětu zájmu. In: LOZOVIUK, Petr (ed.), *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století. Příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit*, Brno 2012, s. 41–75.
- LOZOVIUK, Petr, „Jednou to padne samo“, K historii etnického soupeření o „nejmenší jazykový ostrov“ meziválečného Československa. In: *Český lid*, č. 89, 2/2002, s. 105–124.
- MARTINEK, B., Několik poznámek k osobě dr. Roberta Freisslera. In: *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis*. C 6, Opava 2003, s. 325–331.

- MERTO VÁ, Kateřina, 4. březen 1919 v Kadani. In: *Minulosti západočeského kraje*, 28, 1992, s. 221–231.
- OLIVOVÁ, Věra, Československá zahraniční politika a pokus o restauraci Habsburků. In: *Československý časopis historický*, 7, 1959, s. 675–698.
- PAVLÍČEK, Jaromír, Národní jednota severočeská a její podíl na prosazování českých národních zájmů v národnostně smíšených oblastech (1885–1948). In: *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*, Olomouc 2003, s. 173–195.
- PUTTKAMER, Joachim von, Die Tschechoslowakische Bodenreform von 1919. In: *Bohemia* 46 (2), 2005, s. 315–342.
- RAIMAN, Vojtěch, „Návrat krále?“ Restaurační pokusy Karla Habsburského v Maďarsku v roce 1921 ve světle mezinárodních vztahů v Evropě. In: *Moderní dějiny*, 21, 2013, č. 1., s. 65–102.
- RAŠKOVÁ, Eva, Národní jednota severočeská – několik poznámek k založení, organizaci a činnosti. In: *Historica Olomucensia*, 51, 2016, s. 145–162.
- RŮŽIČKA, Michal, VAŠÁT, Petr, Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus. In: *Antropowebzin*, 2/2011. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/zakladni-koncepty-pierra-bourdieu-pole-kapital-habitus>.
- SMETANOVÁ, Jaroslava, Svůj k svému a české dítě do české školy. In: *Historica revue pro historii a příbuzné vědy*, 2/2013.
- TÓTH, Andrej, Československá diplomacie a první restaurační pokus Karla Habsburského v Maďarsku (26. březen – 5. duben 1921). In: *Slovanský přehled*, Praha 2002, s. 343–370.

12. SUMMARY

The topic of the PhD thesis is an analysis of selected aspects of activities of the National Association of the Northern Bohemia in years 1918–1938 and before year 1914 and also after year 1938. It is important to note, that in the 1880s was created several protective associations whose main purpose was undoubtedly the protection of the Czech minority from the Germans, who prevailed considerably in these regions. The Germans were significantly ahead of the Czech in founding various institutions. There were also several corporations whose main interest was to strengthen the positions of the Germans in the regions with population of different nationalities.

National Association of Northern Bohemia was a protective national association founded in the first half of 1885 (22nd March), which was supposed to be a counterpart to the already existing Alliance of Germans (Bund der Deutschen). Its activities performed in the northern Bohemian regions.

During the early existence of the independent state, many members shared the opinion that the formation of Czechoslovakia made the National Association of Northern Bohemia, which was a protective association, a useless and organization. In the early years of the independent state, the number of members of the National Association of Northern Bohemia decreased. But in 1922 the situation was the same as before the formation of independent Czechoslovakia. Possibly, this was because the issue concerning nationality could not be resolved because of the actual situation in the country. When people realized that the position of the Czech minority in the border region in northern Bohemia was still endangered, the association experienced another upturn in its activities

According to the charter, the association's main objective was "*to contribute to the national, mental and material improvement of the regions in the North of the Bohemia,*"⁵³⁴ anything that could result in the Czech people retaining, acknowledging and increasing their influence was supposed to be supported.

During the First Republic, the amount of work of the association increased considerably. The National Association of Northern Bohemia dealt with cultural issues. There were many of such activities. They were related to the foundation of schools and libraries, and

⁵³⁴ NA, fond NJS, kart. 1, inv. č. 1, Stanovy NJS.

the organization of specialized lectures. The association, with the assistance of other associations (Central School Association), tried to support the foundation of minority schools, help them financially and legally because the Germans tried to halt the establishment on minority schools during the 1920s and 1930s. In this work the author puts emphasis on the analysis of educational activities of the National Association of the Northern Bohemia, at the same time the most important school reforms in Czechoslovakia are mentioned. The author also deals with the theme of formation of minority schools and she presents it on several specific examples.

The members of the association were active during censuses (especially in years 1921 and 1930), helped with the organization of elections (municipal, provincial and to the National Assembly) and also bought many estates and tenement blocks, which served for various purposes. According to the charter the association could not directly participate in the election campaign; nevertheless, it was quite intensely involved in the events during the elections, especially during the elections to the local authorities. The author decided to characterize in greater detail the above – mentioned national political activities in her work as well. Another aim was to associate activities of the National Association of the Northern Bohemia during elections and census with the general themes of functioning of the Czechoslovak Republic.

The National Association of Northern Bohemia helped the refugees from the border region in the period following the Munich Agreement, as did other similar organizations (e.g. the National Association of Southern Bohemia and the Central School Association). In March 1939, the association became part of the National Association and ceased to exist as an independent organization.